

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN FESHİNDEN SONRA
İTTİHATÇILIK: 1918-1926

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emre ÇALIK

Danışman

Doç. Dr. Cemal FEDAYİ

MAYIS - 2016

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT ve TERAĞKİ'NİN FESHİNDEN SONRA
İTTİHATÇILIK: 1918-1926

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emre ÇALIK

Danışman

Doç. Dr. Cemal FEDAYİ

MAYIS - 2016

KIRIKKALE

KABUL - ONAY

Doç. Dr. Cemal Fedayi danışmanlığında Emre Çalık tarafından hazırlanan “İttihat ve Terakki'nin Feshinden Sonra İttihatçılık: 1918-1926” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

24.05/2016

Doç. Dr. Cemal Fedayi (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Refik Yaslıkaya

Prof. Dr. Mehmet Özden

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../2016

Prof. Dr. İsmail Aydoğan

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İttihat ve Terakki'nin Feshinden Sonra İttihatçılık: 1918-1926” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

24.05/2016

Emre Çalık

ÖN SÖZ

Şüphesiz çalışmamızın ortaya çıkmasındaki en büyük pay sahibi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın isimsiz kahramanları ve geçmişten günümüze Türk İstihbarat Teşkilatı'nın gölgede kalmış sessiz tanıklarındır. Bir başka ifadeyle, Türk Milleti'nin ebediyete kadar var olacağına teminatı olan aziz şehitlerimiz ve gazilerimizdir. Rahmet ve minnetle yâd ediyorum.

Bu süreçte çalışmamızın şekillenmesinde ve kaynakların temininde çokça sıkıntı verdiğim Ankara'nın kitapçılarına ve sahaflarına, metnin analitik kurgusunda ve içeriğinin belirlenmesinde desteklerini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Cemal FEDAYİ'ye, yine araştırma ve yazım süresince öneri ve eleştirileriyle katkılarını gördüğüm tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve akrabalarıma teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın her anında olduğu gibi tez yazım sürecinde de maddi ve manevi olarak desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, tahammül sınırlarını birçok zaman zorladığım ve buna rağmen hoşgörü çizgisinden asla ayrılmayan aileme şükranlarımı sunuyorum.

Emre ÇALIK

Ankara 2016

ÖZET

Çalık, Emre, “İttihat ve Terakki’nin Feshinden Sonra İttihatçılık: 1918-1926”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti’nin son demlerinde ortaya çıkan, iktidarı ele geçiren ve kendini feshettikten sonra Millî Mücadele kadrolarında yer alan İttihat ve Terakki’dir. İttihat ve Terakki, sadece siyasî bir organizasyonu değil, aynı zamanda siyasî bir yönelimi ve tavrı da temsil etmektedir. Ziya Gökalp’in tarifleriyle; “İttihat ve Terakki, Türk Milleti’nin ruhundan kopmuş bir mefkûre hamlesidir.”

Çalışmamızın ana argümanı, İttihat ve Terakki unsurlarının Millî Mücadele’nin temel taşlarından biri olduğu iddiasıdır. Bu kapsamda ikinci bölümde, Millî Mücadele dönemindeki İttihat ve Terakki unsurlarının etkinliği incelenmiştir. 1918’de feshedildikten sonra İttihat ve Terakki unsurlarının, Millî Mücadele’nin örgütlenmesini, sevk ve idaresini yöneten teşkilâtlandırıcı bir rolü vardır. Karakol Cemiyeti’nin teşekkülü ve devamı niteliğindeki gizli örgütlenmeler, bu iddianın temel referans noktasıdır. İttihatçılar’ın kurduğu gizli teşkilâtlar, Ankara merkezli direniş hareketine lojistik ve istihbarat hizmeti vermiştir. Modern anlamda Türk İstihbarat Teşkilâtı’nın da ilk nüvesini oluşturan bu örgütlenmeler, İstanbul’dan Anadolu’ya personel ve cephane kaçırarak, Türk Tarihi’nin seyrini değiştirmeyi başarmıştır.

İttihat ve Terakki, 1918’de kendini her ne kadar da feshetmiş ise de sabık mensupları hayattadır. Cumhuriyet’in ilân edilmesinden sonra, Millî Mücadele’de önemli roller üstlenmiş İttihat ve Terakki unsurları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı 1924’te kurmuşlardır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, zaferden sonra kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın siyasal yaşamı ile İzmir Suikastı tertibi irdelenmiştir. Bununla birlikte çalışmamız, siyasî yargılamalarıyla dikkatleri üzerine çeken Ankara İstiklâl Mahkemesi’nin yargılama metoduna dair değerlendirmeleri de kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Millî Mücadele, Karakol Cemiyeti, İstihbarat, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikastı.

ABSTRACT

Çalık, Emre, “Unionism After The Dissolution of Committee of Union And Progress: 1918-1926” Master Thesis, Kırıkkale, 2016.

Main argument of this study is Committee of Union and Progress (CUP) which emerged in the last phase of Ottoman Empire, took power of the government and participated in National Struggle after its dissolution. CUP is not only a political organisation but also represents a political orientation and a political position. As Ziya Gökalp states; “Committee of Union and Progress is a movement of ideal coming from the soul of Turkish Nation.”

In the second section of our study, the efficiency of the members of CUP during National Struggle is reviewed. After the dissolution in 1918, CUP members had an organizational role in institution, management and administration of the National Struggle. Forming of the Police Station Association and the further secret organizations are the main reference point of this argument. The secret organizations formed by unionist the members of provided logistic and intelligence services to the resistance movement based in Ankara. These organizations, which were the core of the modern Turkish Intelligence Association, achieved to influence the course of events in Turkish history by transferring personnel and ammunition from İstanbul to Anatolia.

Even though it looks like CUP dissolved itself in 1918, its former members were still alive. After the proclamation of the Republic, the members of CUP who had critical roles in National Struggle founded Progressive Republican Party (PRP), which was the first organized opposition party in 1924. In the third section of our study, political life of PRP and İzmir Assassination attempt are studied. Besides, our study contains reviews regarding to the proceeding methods of Ankara Liberty Court, which was conspicuous by its political trials.

Keywords: Committee of Union and Progress, National Struggle, Police Station Association, Intelligence, Progressive Republican Party, İzmir Assassination Attempt.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.e.,	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
bkz.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Gnkur.	: Genelkurmay
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfadan Sayfaya
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri / Ve Devamı
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GELİŞİM ve ARKA PLAN

1.1. İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ’NİN KURULUŞU ve İLK FAALİYETLERİ.....	11
1.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti.....	11
1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Yurtdışı Basın ve Örgütlenme Faaliyetleri.....	14
1.1.3. Birinci Jön Türk Kongresi.....	18
1.1.4. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti.....	21
1.1.5. Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki İlişkisi.....	23
1.1.6. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti.....	24
1.1.7. Cemiyet Üyeliğinin Merasimi.....	28
1.1.8. Paris ve Selanik Teşkilâtları’nın Birleşmesi.....	30
1.1.9. Hürriyet’in İlânı Öncesine Umumî Bir Bakış.....	31
1.1.10. Reval Mülakatı ve Firzovik Toplantısı.....	34
1.1.11. İttihat ve Terakki Ne İdi?.....	35
1.2. İTTİHAT ve TERAKKİ’NİN SINIRLI İKTİDAR DÖNEMİ 1908-1913.....	36

1.2.1. II. Meşrutiyet'in İlânı.....	36
1.2.2. 1908'den 1909'a: Ordu, Halk ve Siyaset.....	41
1.2.3. İttihat ve Terakki'nin Sınırlı İktidar Dönemine Umumî Bir Bakış.....	44
1.2.4. 31 Mart 1325 yahut 13 Nisan 1909.....	47
1.2.5. 1913'e Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	52
1.2.6. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve Halaskâr Zabitân Grubu.....	53
1.2.7. Trablusgarp ve Balkan Harbi.....	56
1.3. İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN TAM İKTİDAR DÖNEMİ 1913-1918.....	58
1.3.1. Bâbîâli Baskını.....	58
1.3.2. İttihat ve Terakki'nin Tam İktidar Dönemine Umumî Bir Bakış.....	62
1.3.3. Modernleşme Hamleleri.....	64
1.4. İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN FESHEDİLMESİ.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE İTTİHATÇILIK

2.1. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN İTTİHATÇI ALEYHTARLIĞI.....	69
2.1.1. İttihat ve Terakki'nin Devamı Niteliğindeki Fırkalar.....	72
2.1.2. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası.....	73
2.1.3. Teceddüt Fırkası.....	74
2.1.4. İttihat ve Terakki'nin Malvarlığına El Konulması, Tutuklamalar ve Taşra Teşkilatlarının Kapatılması.....	75
2.1.5. Yurtdışına Çıkan İttihat ve Terakki Önderleri.....	79
2.2. İTTİHAT ve TERAKKİ KOMİTACILIĞI'NIN MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDAKİ ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ.....	80
2.2.1. Millî Mücadele Ruhu.....	82

2.2.2. Karakol Cemiyeti.....	84
2.2.3. Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın İlişkisi.....	89
2.2.4. Molteke yahut Moltke Grubu.....	91
2.2.5. Hamza Grubu.....	92
2.2.6. Felah Grubu.....	93
2.2.7. Yavuz Grubu ve Diğer Muhtelif Teşkilâtlar.....	94
2.2.8. Müdafaa-i Milliye (M.M. yahut MİM MİM) Grubu.....	95
2.3. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İTTİHATÇILAR'IN MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ ÜZERİNDEKİ KOLEKTİF HÂKİMİYETİ.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İTTİHATÇILAR'IN TASFİYESİ

3.1. ZAFER SONRASI İTTİHATÇILAR'IN SİYASAL FAALİYETLERİ.....	102
3.1.1. 1923 Seçimleri ve İkinci Meclis.....	104
3.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	106
3.1.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması.....	116
3.2. İZMİR SUİKAST GİRİŞİMİ ve İTTİHATÇILAR'IN TASFİYESİ.....	124
3.2.1. İzmir Suikast Girişimi'nin Ortaya Çıkması.....	125
3.2.2. İzmir Suikast Girişimi'nin Tertibi.....	127
3.3. İZMİR SUİKAST GİRİŞİMİ SONRASI İTTİHATÇILAR.....	131
3.3.1. İzmir Suikast Girişimi Davası'nın Ankara Yargılamaları.....	138
3.3.2. İttihat ve Terakki'nin Türk Siyasal Hayatına Bıraktığı Miras.....	142
SONUÇ.....	146
KAYNAKÇA.....	152

GİRİŞ

Tarih kelimesinin dillere göre farklı anlamları vardır. Yunanca'da; somut bir malzeme, bilgi demek iken, Arapça'da 'ay bilgisi', bir başka deyişle takvim bilgisi anlamına gelmektedir.¹ Tarih, insanlığın; askerî, hukukî, siyasî, fikrî, ekonomik ve kültürel mazisinden ve bunlardan üretilen bilimden, yine insanlığın istifade edebileceği, katma değer sağlayabileceği bir bilim dalıdır.² Bu manada tarihî olan aynı zamanda da toplumsaldır ve toplumsal olan da sosyolojinin sahasına girer. Sosyoloji de, insanın neden olduğu -yahut olmadığı- toplumsal etkiyi anlamaya yönelik olan bir diğer disiplindir. Sosyolojik bir bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılan tarihî olaylar, daha geniş bir perspektifte hadiseleri anlamamızı sağlayacaktır. Ancak geldiğimiz toplumsal kökler, kültürel kodlarımız, hangi tür bakış açısının *ideal* olduğu noktasında bizleri yönlendireceği gerçeğini de göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu toplumsal kökler ve kültürel kodların, bizleri nasıl yönlendirdiği ve buna karşılık da, bizim bu bilinç dışı yönlendirmeye ne şekilde cevap verdiğimiz esas problematiktir.³

Tarih yazımında, insan karakterinin, kullanılan metodolojiye yansımaları da mümkün olabilmektedir. Ayrıca sosyal ilimlerde, insanların cemiyet tipi münasebetleri de buna şekil vermektedir. Fizikî ve tabii ilimlerde kullanılan metodolojinin, değişmez matematiksel kaideleri varken, sosyal ilimlerde böyle bir kat'ilikten bahsedilmesi pek de mümkün değildir. İnsanoğlunun mevcut ahlâkî kıstasları bu kat'iliğin önündeki engeli teşkil etmektedir.⁴ Bütün metod ve yargılar, geçici olabilir. Kullanılmakta olan bütün metod ve yargılara bilimsel ahlâkın gerektirdiği bir mesafede durmak, nesnelliği yakalamak açısından önemli olduğu gibi gelecekteki araştırmacılarında, keşif ve analizlerinde yanıltıcı kanaatlere varmalarını engellemek için önemlidir.⁵ Bu çerçevede toplumsal kökler ve kültürel kodların tesirinden olabildiğince 'kenar' durularak, nesnel bir tarih yazımı için sosyolojinin de yardımıyla bir metin ortaya koymak mümkündür.

¹ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ed: Sıddık Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s.11.

² Casim M. Sultan, *Stratejik Tarih Yorumu*, Çev: Abdurrahim Şen, Mana Yayınları, İstanbul, 2012, s.21.

³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Haz: Cemal Güzel, Ayraç Yay., 2. Baskı, Ankara, 2005, ss.2-5.

⁴ Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2010, s.29-30.

⁵ Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.293.

Klasik siyaset bilimi, esas olarak ‘devlet’i konu almaktadır. Ancak bu yaklaşımın, siyaset biliminin alanını sadece ‘devlet’le sınırlandırmak olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü siyasal ilişkiler, ‘devlet’ aygıtının olmadığı topluluklarda da görülmektedir. Bu noktada şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür: “Devletin olduğu her yerde politika muhakkak vardır, ancak politikanın olduğu her yerde devlet aygıtı olmayabilir.” Bu çerçevede siyasal anlamda ‘iktidar’ kavramı, - ister devlet aygıtı özelinde olsun ister devletsiz bir yapı olsun- siyaset biliminin temel konularından birini oluşturmaktadır. Siyasal realiteyi muhakeme edebilmek için ‘olması gereken’den çok ‘olan’ı incelemek daha doğru bir yol ve yöntemdir.⁶

Siyasal iktidar kavramı, çok uzun zamanlardan beri bir ferd ve yahut bir grupla diğer ferd ve gruplar arasındaki münasebeti dizayn eden bir müessese şeklinde tezahür etmiştir. Esasında siyasal hayatın özü de ‘idare edenler’ ile ‘idare olunanlar’ arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır. Bu münasebetler tetkik edildiğinde ‘idare edenlerin’ iradelerini, ‘idare olunanlar’a kabul ettirdikleri müşahede edilmektedir. Siyasal iktidar, ‘devlet’ demek değildir. Kanunî ve müesseseseleşmiş bir gücü ve devlet mekanizmasını harekete geçirebilme kabiliyetine sahip kuvvetlerin bütünüdür. Siyasal iktidar, toplumsal alandaki kuvvetlere genel bir istikamet çizen ve bu doğrultuda en kapsamlı kararları alabilen bir mercidir. Siyasal iktidarların aldıkları kararlar, çeşitli toplum kesimleri içindeki ‘kuvvet’ ilişkilerini de saptamamızda yarar sağlamaktadır.⁷ Duverger’a göre; ‘idare eden’ ile ‘idare olunanların’ ilişkisi genel olarak ‘siyasî rejim’i belirler. Bununla birlikte Duverger, siyasî rejim ve onu oluşturan sosyal grubun ilişkisini şöyle tanımlamaktadır; “Her siyasî rejim, bir sosyal grup içerisindeki idare edenlerin teşkilât ve mevcudiyetlerinin ortaya çıkardığı suallere verilen cevapların tümüdür.”⁸

İktidar, istenilen sonuca ulaşma becerisi olarak da tanımlanmakla birlikte, bir şeyi yapabilme gücüne de işaret etmektedir. Siyasal tahlilde ise iktidar kavramı, genel itibarıyla bir münasebeti, bir başka deyişle iktidar haricinde kalan diğer toplumsal kesimlerin davranışlarını, onların kendi tercihlerinden farklı bir istikamete

⁶ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 18. Baskı, Ankara, 2006, s.26-28.

⁷ Esat Çam, *Batı Demokrasisinde Siyasî İktidar ile İktisadî İktidar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966, s.23-24.

⁸ Maurice Duverger, *Siyasî Rejimler*, Çev: Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1966, ss.7-9.

doğru yönlendirebilme becerisi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ İktidar mekanizmasını anlamak çerçevesinde ‘siyaset’in; karar verme aracı, gündem belirleme ve düşünce kontrolünü sağlayan araçları da kullandığını ifade etmek mümkündür.¹⁰

Siyasal anlamda ‘*iktidar*’ bir dinamikliği de içinde barındırmaktadır. Kavramsal açıdan tetkik edildiğinde ‘*iktidar*’ durağan bir yapıyı doğası gereği reddeder. Devamlı olarak bir ‘*kuvvet alışverişi*’nden beslenen ‘*iktidar*’, gücünü korumak ve devamlılığını sağlamak için yenilenmek zorundadır. Bu anlamda siyasal olgunluğa erişmiş her türlü gücü kabullenmesi ve muhatap alması söz konusudur. Kuşkusuz bu siyasal olgunluğa erişemeyen ve fakat toplumsal alanda belirli bir ağırlığı olan ve temsil kabiliyetine sahip yapılar da vardır. Bu noktada siyasal iktidarın, siyasal olgunluğa erişememiş yapılardan faydalanması ve güç dengelerine eklemlenmesi de kaçınılmazdır. Esasen siyasal iktidar, bireysel güçlerin birleşerek kolektif bir hâkimiyete erişmesi sürecidir. Bu noktada siyasal iktidarı ele geçirebilmek için ‘*politoloji*’nin hâlâ tartışmalı kavramlarından olan; ‘*otorite*’ ve ‘*meşruiyet*’ kavramları karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Otorite, ‘*yönetme hakkı*’na işaret ederek kendi içerisinde ahlâkî bir iddiayı da barındırmakla birlikte iktidar mekanizmasıyla beraber ve yahut da iktidar mekanizması olmaksızın da var olabilir.¹² Bu kapsamda Max Weber, otoritenin *üç saf türü* olduğuna dikkat çekmektedir. Weber’e göre bunlar; rasyonel temeller üzerine inşa edilen ‘*yasal otorite*’, geleneksel temellere dayanan ‘*geleneksel otorite*’ ve karizmatik temellere refere edilen istisnai kutsallığa ve yahut kahramanlığa dayanan ‘*karizmatik otorite*’dir.¹³

Meşruiyet kavramı ise genel olarak ‘*yasallık*’ anlamına gelmektedir. Meşruiyet, kurulu bir rejime ve yahut da bir düzene, emredici ve bağlayıcı bir karakter kazandırır. İktidarı, otoriteye dönüştürme aracı olarak da değerlendirmek mümkündür. Meşruiyet, bir noktada da siyasal yükümlülük problemidir. Modern

⁹ Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012, s.44.

¹⁰ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Der: Buğra Kalkan, Ankara, 2007, s.13.

¹¹ Marcel Prélot, *Politika Bilimi*, Çev: Nihal Önal, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1972, ss.147-150.

¹² Atilla Yayla, *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005, s.175.

¹³ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Haz: M. Atilla Arıcıoğlu, H. Bahadır Akın, Çev: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2011, s.54.

anlamda siyasal tartışmalar, insanların devlete neden itaat etmesi gerektiği sorusundan ziyade; insanlar neden belirli sınırlarda olan bir devlete ve yahut da hükümete itaat eder sorusuna odaklanmaktadır. Meşruiyet kavramı, sosyolojik bir ‘fenomen’ olarak, bugün dahi tazeliğini muhafaza eden tartışmalı bir kavramdır.¹⁴

Modern devleti ilgilendiren tüm önemli kavramların ‘dünyevileştirilmiş’ ilahiyat kavramları olduğuna dikkat çeken Schmitt, bu tespitini şu şekilde örneklendirmiştir: “*Kadir-i mutlak [mutlak güçlü, her şeye gücü yeten], kanun koyucuya dönüşmüştür. (...) Olağanüstü halin hukuk için taşıdığı anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzer.*” Bununla birlikte Schmitt, egemenlik kavramına olağanüstülük izafe ederek bunu; “*Egemen, olağanüstü hale karar verendir.*” şeklinde tanımlamıştır. Egemenliğin en üstün ve aslî hükmedici yönüne işaret eden Schmitt’in bakış açısıyla devlet ve devleti ilgilendiren kavramların teolojik bir yönü vardır.¹⁵

Ulus ve devlet kavramlarının, ülkelerin yönetim mekanizmalarını doğru konumlandırmaları için tanımlarını hatırlamakta fayda vardır. Roskin, ulus kavramını; “[Bir] Ülkenin kültürel unsuru, psikolojik olarak birbirine bağlı halk.” olarak tanımlarken, Devlet için ise; “*Ülkenin kurumsal ya da idarî unsuru.*” olarak açıklamıştır.¹⁶ Çalışmamız, tarihsel anlamda siyasal iktidarın araçlarını incelemek ve idare metodunu anlamak olduğu için çok kısa da olsa ‘parti’ kavramına da değinmekte fayda vardır. Duverger, modern anlamda iktidar mekanizmasını ele geçirme aracı olarak siyasal partiyi; “*Parti, tek bir topluluk değil, birçok toplulukların yarattığı bir bütün, ülke içinde [ve dışında] dağılmış ve koordinatör kurumlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanmış küçük grupların (ocaklar, komiteler, yöresel dernekler vb.) meydana getirdiği bir birlik...*” olarak kavramsallaştırmıştır.¹⁷

Siyasal ve yahut da toplumsal örgütlenme şekli ne olursa olsun her devletin bir siyasî sınıf tarafından idare edildiği bir gerçektir. Bu siyasî sınıf, bir siyasal formül aracılığıyla kitleler nezdinde egemen oluşunu rasyonalize ederek, siyasal

¹⁴ Andrew Heywood, *Siyasetin Tem...*, s.49-50.

¹⁵ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, Çev: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014, s.41.

¹⁶ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012, s.2.

¹⁷ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1974, s.51-52.

sürekliliğini meşrulaştırma çabasıdır.¹⁸ Bu sürekliliği muhafaza etmek için en basitinden en gelişmişine kadar tüm toplumlarda karar alan, emir veren ve bu süreci yürüten ve toplumu *idare eden küçük bir azınlık* var olmuştur. Bu kapsamda toplumun, *seçkin bir azınlık* tarafından yönetildiği yolundaki temel görüş; klasik '*elit teorileri*' ismiyle siyaset biliminde önemli bir yere sahip olan, İtalyan *Gaetano Mosca* ve *Vilfredo Pareto* ile kavramsal bir çerçeveye oturmuştur.¹⁹

Toplumun, '*politik bir bütün*'ü oluşturduğu varsayımından hareketle J. J. Rousseau, bu '*politik bütün*'ü insan bedenine benzeterek, daha *doğar doğmaz ölmeye başladığını* ve bu ölümün nedenlerini de kendi içinde taşıdığına dikkat çekmiştir.²⁰ Bütün diğer sistemler gibi, Türkiye'nin de modern anlamda siyasal sistemi, devamlı olarak değişme eğilimindedir. Değişimin her defasında sürdürülebilir olması düşünülmüş olmakla birlikte değişimin beraberinde *yok olmayı* da getirdiği, hem var oluş hem de yok oluşunun kodlarını kendi içinde barındırdığı da bir gerçektir.

Türkiye'nin değişim süreçleri sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısı ile yakından alakalıdır.²¹ Bu anlamda tarihin olağan akışı içerisinde Türkiye'de, dönemlere göre farklılık arz eden '*yapısal*' değişikliklerin yaşanması, yeni yönetim modellerinin uygulanması sonucunu doğurmuştur. inkılapların gerçekleştirildiği çağın gerekliliğine göre müşahade edilmesi ve '*rutin*'lerden ziyade '*yapısal*' olana odaklanılması, çalışmamızın bir diğer hareket noktasını oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın değişim sürecinde ortaya çıkmış bir realitedir. Bu nedenle toplumsal anlamdaki değişim üzerinde bir nebze durmak istiyoruz. Sosyal bilimler sahasında uğraş veren araştırmacıların, '*toplumda bir değişim var mıdır?*' sorusundan ziyade, '*toplumdaki değişimin niteliği nedir?*' sorusuna odaklanmaları gerekmektedir. Çünkü toplumsal varlık, bilhassa kendisini değiştirerek devam ettirir. Bir başka deyişle, toplumsal olan değişmeye mahkûmdur. Değişimin niteliğine dikkat çekmemizdeki temel gaye; her gün olması muhtemel (gündelik) '*rutin*' değişikliklerin '*toplumda bir değişim var mıdır?*' sorusunu içerdiğinden, yapısal değişikliklerin de bu '*rutin*'lerle birlikte değerlendirilmesindeki

¹⁸ Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003, s.117.

¹⁹ Münici kapani, *Politika Bilimi...*, s.123-124.

²⁰ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Zafer Savaş, Nilüfer Yayınları, Ankara, 2011, s.118.

²¹ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s.7.

yanlışığa dikkat çekmek istememizdir. Toplumsal değişimi, gündelik ‘rutin’lerden bağımsız olarak, ‘yapısal’ değişiklikleri referans almak suretiyle değerlendirmek gerekmektedir.²² Bir nesne ve yahut olgu incelendiğinde meydana gelen değişimin nasıl bir değişme olduğu, değişimin hangi karakterde olduğu, üzerinde durulması gereken esas noktadır. Bilimsel araştırmalarda, değişimin nereden başlayıp nereye doğru evrildiği ve bu değişimin süreçleri dikkatle takip edilmelidir.²³ Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde yaşanan ‘rutin’ değişikliklerden bağımsız olarak yapısal değişikliklerin niteliği nedir? sorusu çalışmamızın bir diğer referans noktalarındandır.

Sosyal bilimlerle meşgul olanların tebessümle anımsayacağı bir rivayet vardır. Sokrat’a “*Karın nasıl?*” diye soranlara, “*Neyle mukayese edince?*” diye karşılık vermiş. Bu diyalog sık sık tekrarlanır ve bu durum Sokrat’ın evliliğe bakışı üzerine bir yorum olarak değerlendirilmiştir. Sokrat’ın sorulan “*Nasıl?*” sorusuna mukabele ettiği “*Neyle mukayese edince?*” sorusu da çalışmamızla ilgilidir. Çünkü Sokrat’ın verdiği cevap, mukayeseli siyasetin temel problemine işaret etmektedir. Örnek verecek olursak; Türkler ve Fransızlar farklıdır, “*Neyle mukayese edince?*”²⁴

Siyasal sistemleri sınıflandırarak politikayı ve hükümeti anlamayı kolaylaştırabiliriz. Sosyal bilimlerin uğraştığı birçok sahada olduğu gibi siyasette de deney yönteminin umumî ölçekte uygun olmamasından dolayı mukayese metodu uygulayarak, neyin önemli olduğu ve yahut olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Analitik bir kurguyla sınıflandırma yapmanın da eksik kalabileceği yönler muhakkak vardır. Çünkü sınıflandırmaya dayalı bir mukayesenin, değerlendirilen olgular arasında bağımsız olarak bütüncül yaklaşımları da beraberinde getirme tehlikesi vardır.²⁵ Bu çerçevede “*İttihat ve Terakki Nasıldır?*” sorusuna bizde “*Neyle mukayese edince?*” sorusuyla mukabele ediyoruz. Hangi siyasal iktidar mekanizması ile mukayese etmeliyiz? sorusunu da ekleyerek...

Tarih, yirminci yüzyılı, yeni bir uluslararası zihniyetin ortaya çıktığını ve sömürgeciliğin biçim değiştirmek zorunda kaldığını, acı tecrübelerle kaydetmiştir.

²² Vedat Bilgin, *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007, s.82.

²³ Georges Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Çev: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, Tarihsiz, s.126.

²⁴ Ruth Lane, *Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı*, Çev: Zeynel Abidin Kılınç, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s.19.

²⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Der: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007, s. 33-34.

Uluslar, kendi milliyetçilikleri açısından uyanmışlardır ve Osmanlı da bu değerlendirmenin içinde yer almaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde millî birlik ve beraberliği dağıtmak maksadıyla devletin egemenliğini başka bir devletin hamiliğine vermek isteyen gruplar türemiştir. İçeride millî birliğimizi kaybetmeye başlayınca, Avrupa üzerimize çöreklenmeye hazırlanıyordu.²⁶

Tarih şuuru, bir milletin geçmişinden ziyade geleceğini kazanmasının yegâne koşuludur. Bir ulusun tarihi üzerinde en hafif tabirle '*operasyon*' yapabilmek için; o ulusun tarihinin toptan '*yok sayılması*', bunun mümkün olmadığı hallerde ise '*kıymetsizleştirilmesi*', başarısı yer yer kanıtlanmış bir yöntemdir. Bu anlamda Türkler'in geleceğine istikamet çizmek için geçmişlerini '*kıymetsizleştirme*' girişimleri, yeni karşılaştığımız bir durum olmamakla birlikte, azımsanamayacak ölçüde uzun bir süredir *tarihimize* karşı algılarımızın kontrol altına aldığını da ifade etmek mümkündür.²⁷

Tarih ilmi bize dün ile bugün arasında bir rabıta kurmamızı ve zihnimizin idrak kanallarının düzenli çalışmasını sağlayan bir disiplindir. Ahmet Refik'e göre tarih; "*Geçmiş vakaları doğru olarak hikâyeye eder. Dünyada her ne vücuda gelmiş ise zaman geçtikçe mutlaka değişmiş, başka şekillere girmiştir. Tarih bize bu değişimleri anlatır. Şu hâlde her şeyin bir tarihçesi vardır.*"²⁸ Bu çerçevede '*her şeyin bir tarihçesi vardır*' ifadesi, çalışmamızın İttihat ve Terakki yönüne işaret etmektedir. Anadolu Türklüğü'nü, tarih sahnesinden silbilmek için olanca kuvvetiyle hücum eden bir yığın düşman kuvvetine rağmen bitkin düşmüş, yıllar süren savaşlarla yıpranmış olan İttihat ve Terakki unsurları, tarihin seyrini değiştirmeyi başarabilmiş bir yapıdır.

Çalışmamız bir anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarındaki idarî tarihini de kapsamaktadır. Bu anlamda idarenin gelişmesi ve yapılanmasının, daha çok II. Abdülhamit devrinden II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemi de kısaca işlenmiştir. II. Abdülhamit devri daha çok bürokratik teşkilatlanmadaki yenilikleri kapsadığından Tanzimat sonrası reform sürecinin

²⁶ İlhan Bardakçı, *İmparatorluğun Yağması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.240.

²⁷ İhsan Fazlıoğlu, *Akıllı Türk Makul Tarih*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2014, s.9-10.

²⁸ Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s.38.

devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁹ Ancak bu yenileşme Osmanlı elitlerinde ve genç subaylarında yeterli bir tatmin sağlamamıştı. Osmanlı'nın idarî mıntıkası içindeki göze çarpan ilk husus, Abdülhamit'in istibdadına karşı geliştirilen tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağı yukarı yüz yıl gecikme ile Avrupa'daki liberal ve demokratik düşünce tufanı, 19. yüzyılda Osmanlı'da hissedilir olmuştu. Batı'da eğitim gören ve Batı kültürüyle temasa geçen küçük bir grup Osmanlı aydını, yeni '*keşfettikleri*' hürriyetçi fikirleri benimsemişlerdi. Bu hareketin öncüsü olarak, Fransa'da eğitim görmüş şair ve gazeteci Şinasi gösterilebilir. Şinasi'nin izini Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve daha niceleri takip etmişti. Osmanlı'da liberal siyasî düşünce, ilk olarak bu grup eliyle yayılmıştı. Hürriyetten, anayasadan, millet hâkimiyetinden ve insanların devlet karşısında birtakım haklara sahip olduklarından ve bu hakların hukukî bir teminata kavuşturulmasından bahsediyorlardı. Despotik bir idareye karşı, siyasal bir mücadele sloganı olarak '*hürriyet*' fikri, Türk aydını tarafından benimsenmişti.³⁰

Yeni Osmanlılar Hareketi (veya Genç Osmanlılar Hareketi) daha çok Avrupa'da *Genç Türkler* hareketi olarak adlandırılmıştır. Nitekim Batı'da Yeni Osmanlılar ile başlayıp 1908 *Hürriyet'in İlanı*'na (ve yahut iadesine) kadar gelen sürede, tüm Meşrutiyetçi hamleler *Genç Türk Hareketi* olarak nitelendirilmekte ve bu kapsamda tek bir safhada ele alınmaktadır.

Devletin, Meşrutiyet idaresi istikametine gireceğini, ne Tanzimat Fermanı'nda ne de Islahat Fermanı'nda görmek mümkündür. Mevcut idare mutlakiyet-istibdat idaresiydi. *Genç Türkler*'in öncelikli hedefi bu nizamı değiştirmektir. Bu nizamı değiştirmek için siyasî bir mücadeleye girişmişlerdi. *Genç Türkler*, mevcut idarenin yerine Meşrutiyet nizamını getirmek istiyorlardı. Bir başka deyişle monarşi yine devam edecekti. Fakat *parlamento* ile padişahın yetkileri bir anlamda paylaşılmış olacaktı. Bu durum, II. Abdülhamit'in 1876'da tahta çıkmasıyla kısmen de olsa gerçekleşmişti. Kısmen gerçekleşmişti, çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin (93 Harbi) patlak vermesiyle, parlamentonun yaklaşık 11 aylık ömrünün de sonuna gelinmişti. İşte Genç Türkler, parlamentonun yeniden açılması

²⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyet, 3. Baskı, Ankara, 2010, s.513.

³⁰ Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1981, s.101-102.

ve Meşrutiyet'in yeniden ihyası için önceleri bir cemiyet olarak hareket etmişlerdi. Sonraları ise siyasî bir parti haline gelen ve adına İttihat ve Terakki denilen yapı, idareyi toptan ele geçirecekti. II. Meşrutiyet'in ilanı, *Genç Türkler'e* göre I. Meşrutiyet'in restorasyonuydu.³¹

II. Meşrutiyet'in ilanı, Kanun-u Esasi'nin yeniden ihya edilmesi anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı bürokrasisi klasik Tanzimat devrindeki özelliğini önemli ölçüde kaybetti. Önceleri kendi içinde terfi ve tayin işlemleri belirli kurallara bağlı olan bürokrasi, II. Abdülhamit devrinde de kendi içine kapanıklığını aşabilmiş değildi. Ancak artık parlamento vardı. Daha önemlisi bu parlamento ve hükümetin etrafında fırkalar vardı. Bu fırkalardan bir tanesi, illegal mücadele geleneğine yaslanarak, bürokrasinin hemen her katmanında, siyasî tarihte eşine az rastlanabilecek bir örgütlenme örneği göstermişti. Bu İttihat ve Terakki'ydi. Diğer fırkalar, ya ondan kopanların ya da her düşünceden muhalifin bir araya gelerek oluşturduğu fırkalardı. İhtilâlcî bir geleneğe sahip olan İttihat ve Terakki üyeleri, belirli bir misyon ve yemin etrafında toplanmış, Osmanlı'nın geleneksel bürokrasisinin dışında, kendi içinde belirli bir hiyerarşiyle, hücre ve komiteler halinde çalışan ve karar ve kontrol mekanizmasına sahip, kolektif sorumluluğu olan bir cemiyetti. 1913 Babiâli Baskını'na kadar sadrazamlar ve kabine genel itibarıyla eski rejimin hatırlı vezirlerinden oluşuyordu. İttihatçılar, bu zamana kadar kabinede kendilerine bağlı birkaç kişiyi görmekle yetinmişlerdi.³² Ancak 1913'ten sonra 1918'e kadar yönetimi tamamen ele geçirmişlerdi.

Çalışmamız üç ana bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde, İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesine çıkışı ve örgütlenme pratikleri ele alınmaya gayret edilmiştir. 1918'e kadar yani İttihat ve Terakki'nin kendisini feshine kadar gelen süre içinde, Osmanlı'daki İttihat ve Terakki etkinliği izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümü, temel tezimizi, yani İttihat ve Terakki'nin 1918'de feshinden sonra, Cemiyet unsurlarının buharlaşmadığını ortaya koymak için detaylandırılmıştır. İkinci bölümde, farklı gerekçelerle Milli Mücadele dönemindeki İttihatçı unsurun etkinliğinin göz ardı edilmesinin doğru olmadığını ortaya koymak için etraflıca işlenmeye çalışılmıştır. Özellikle İttihatçı unsurların

³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 20-21.

³² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât...*, s.524-525.

Ankara merkezli direniş hareketine lojistik, personel ve istihbarat desteği sağladığına dikkat çekilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra, feshedilen İttihat ve Terakki'ye mensup eski üyelerin, siyasal etkinlik mücadelesi işlenmeye çalışılmıştır. Bu siyasal etkinlik kazanımı için kurulan, genç Cumhuriyet'in ilk teşkilâtlı muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın etrafında gerçekleşen kümeleşme ve daha sonrasında da Terakkiperver'in kapatılma nedenleri işlenmeye gayret edilmiştir. İzmir Suikastı girişimine kadar ele alınan İttihat ve Terakki serüveni, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yargılamalarıyla son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GELİŞİM ve ARKA PLAN

1.1. İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU ve İLK FAALİYETLERİ

1.1.1. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluş tarihinde ihtilaflar olmakla birlikte yaygın kanaat 1889'dur. Hatta daha da belirginleştirmek gerekirse 1889'un (1305) Mayıs ayının [21.gününe] bir gününe tesadüf eder.³³ Önce İttihad-ı Osmanî adıyla Askerî Tıbbiye'de kurulan Cemiyet, aynı yıl Paris'teki Jön Türkler'in önde gelenlerinden Ahmet Rıza Bey ile münasebet kurmuş ve daha sonraları '*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*' adını almıştı.³⁴

[Ohrili] İbrahim Temo ve fikirlerini yakinen bildiği [Diyarbakırlı] İshak Sükuti, [Kafkasyalı] Çerkes Mehmet [Reşit] ve [Arapkırlı] Abdullah Cevdet gizli ve milliyetçi³⁵ pratiklerle inşa olan bu örgütlenmenin temelindeki isimlerdi. Bu tarihte [1889] dört öğrenci³⁶, amacı anayasa ve parlamentoyu geri getirmek olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuştu. İlginç şekilde bu dörtlü içerisinde bir Arnavut, bir

³³ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anularım*, Alfa Yay., İstanbul, 2013, s.28.

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.51.

³⁵ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Çev: Hasancan Yüncü, Etkin Kitaplar, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s.28.

³⁶ Bazı kaynaklarda bu grup içerisinde Bakülü Hüseyinzade Ali Bey de sayılmaktadır. bkz. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.321. Ayrıca bkz. "Bu cemiyetin esası; 2 Haziran 1889'da (21 Mayıs 1305) gurutandan bir saat sonra İstanbul'da Gülhane Parkı'ndaki Askerî Tıbbiye Mektebinde kurulmuştur. Cemiyeti kuranlar: Konyalı Hikmet Emin, Arakırlı Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Ohrili İbrahim Ethem (Temo), Kafkasyalı Mehmet Reşit adlı 5 tıbbiye talebesidir." Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014, s.281. Ayrıca bkz. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-I Nasıl Doğdu?*, Der: Ali Birinci, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, ss.63-69. Ayrıca bkz. Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, ss.45-49. Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.51.

Kürt ve bir Çerkes yer alıyordu. Sonraki birkaç yıl boyunca bu cemiyet yavaş bir şekilde büyüdü.³⁷ İlk örgütlenme teşebbüsleri göz önünde bulundurulduğunda, farklı etnik gruplardan bir araya gelen gençlerden oluşuyordu.

Cemiyetin teşekkülünü İbrahim Temo anılarında şu şekilde ifade etmektedir:

Sarayburnu'nda, şimdi İmarat-ı Askeriye'ye tahsis olunan Gülhane Mektebi adını alan eski Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye'de bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcut olan Hilâl-i Ahmer [Kızılay] barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitap dolaşırken, İshak Sükûfî yanıma sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu. Ben - Gel arkadaş, düşündüklerimi biraz sana anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır. İshak - Ne gibi bir faaliyete? Ben - Bir cemiyet halinde çalışmakla. İshak - Güzel ama sen kime itimat edip böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?! Ben - Evvela sen, bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı) Mehmet Reşit'i göstererek, bu da iki, olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir! Mehmet Reşit'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofu olan Abdullah Cevdet ikinci namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince: alınız bir de dördüncü dedim.³⁸

İbrahim Temo, teşkilatlanma fikrinin tezahür edişini özetlerken, memleketin gidişatından kaygı duyan bir genç olarak, *millî hassasiyetlerle*, tabî insanî duygularla duruma müdahil olmaları gerekliliğine dikkat çekiyordu. Bu kapsamda değerlendirildiğinde cemiyetleşme fikrinin; devlet mekanizmasına işlerlik kazandırmak amaçlı olduğunu ve bununla birlikte vatansever gençlerin bu kötü gidişata dur demeleri gerekliliğinden ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

Tıbbiye'de henüz ismi bile konmamış bir siyasî cemiyetin teşekkül ettiği yolundaki ilk havadis, Mülkiye İdâdisi'nde ve toplumun çeşitli unsurlarında örtülü bir heyecan yaratmış ve fakat Cemiyet, 1893'e kadar yüksek mektep öğrencileri

³⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner, İletişim Yay., 28. Baskı, İstanbul, 2013, s.136.

³⁸ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.26-27

arasında ismini duyurmaktan öteye neredeyse hiçbir faaliyette bulunmamıştı.³⁹ Cemiyet, İtalyan ihtilâlcı Carbonari örgütünden esinlenerek, hücreler halinde teşkilâtlanıyordu. Cemiyet'in, uzun soluklu iç eğitim sayılabilecek toplantılar yapmakla yetindiği, örgütlü eyleme ve hatta propagandaya geçmek hususunda da acele etmediğini müşahede ediyoruz.⁴⁰ Daha sonraları ise Askerî Tıbbiye'deki bu hareket, süratle yayıldı ve Harbiye Mektebi'ne, Bahriye'ye, Mülkiye'ye ve Bahriye ve Mühendishane okullarına sıçramakta gecikmedi.⁴¹ Enver Behnan Şapolyo, Cemiyet'in ilk günlerini şu şekilde ele almaktadır:

Tıbbiyelilerin kurduğu bu gizli cemiyetten Abdülhamid'in hafiyeleri haberdar olmuş ve bunları takip etmeye başlamış, peşlerini bırakmamışlar. Birçokları tevkif olunmuş, birçoğu da sürgüne gönderilmiştir. Fakat artık İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş, bunu dağıtmak [da] pek mümkün olmamıştı. Türk vatanını kurtarmak ve hürriyete kavuşmak mefkûresiyle çalışan bu cemiyet âzalarına, bütün vatanseverler muzahir olmuşlar, onlara yardım etmişlerdir.⁴²

Askerî Tıbbiye Okulu'ndaki bu hareket süratle yayılmaya başlamıştı. Doktor olarak Diyarbakır'a giden Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'i Cemiyet'e kazandırmıştı. Ancak istibdada karşı esaslı şiirler yazan Gökalp'in, İstanbul'a gelerek Cemiyet'e fiili olarak girmesi İbrahim Temo ile İshak Sükûtî tarafından gerçekleştirilmişti. Daha sonraları Ziya Bey'in Baytar Mektebi'ne girmesine de yine bu ekip vesile olmuştu.⁴³

Cemiyet'in ilk toplantısı '**Dörtlerin Toplantısı**' olarak adlandırılmıştır. Bunu takip eden toplantıya '**Hatab Kiraathanesi İçtimaları**' denilmiştir. İlk toplantıları takip eden birinci ve yahut da ikinci ay içinde İstanbul surlarının Edirnekapısı'na yakın bir mevkide bir kiraathanede yapılan toplantıya da '**İnciraltı İçtimai**' denilmiştir. Bu toplantı Cemiyet'in ilk resmi toplantısıydı.⁴⁴ Bu yeni teşekkülü vücuda getiren gençlerin etrafında devrin mümtaz şahsiyetleri toplanmaya başlamıştı. Şükrü Hanioğlu, *İnciraltı İçtimai*'nin, toplantı şekline ve toplantıda alınan kararlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

³⁹ Ali Birinci, *Tarih Yolunda...*, s.47.

⁴⁰ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2014, s.49-50.

⁴¹ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.30.

⁴² Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, Güven Basımevi, İstanbul, 1943, s.49-50.

⁴³ Şapolyo, *a.e.*, s.50.

⁴⁴ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.29.

Çeşitli gruplar ile temasa geçme ve mektep dışından üye kaydına başlama konusunda eyleme geçildiğini görüyoruz. Bu çevreden [Tıbbiye] sınırlı katılımın sağlanmasından sonra yeni durumu görüşmek üzere **İncir Ağacı İctimai** adı verilen ve oniki kişinin katıldığı bir toplantının organize edildiğini izliyoruz. 20 Temmuz 1891 tarihinde İbrahim Temo'nun girişimleri ile Edirnekapı dışındaki Midhat Paşa bahçesinde yapılan bu toplantının ilgi çekici noktası, yüksek dereceli bir memur ile bir gazetecinin de bu toplantıya katılmasıdır. Adliye Nezareti'nde görevli olan Ali Rüşdü Bey'in toplantı başkanlığına getirildiği, bu içtima sonucunda 'her hafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde bilictima müzakere etmek, mükemmel bir nizamnâme-i dahilî kaleme almak üzere bir hey'et-i idare teşekkül etti. İânelerin [yardım] muntazaman cem'i âzânın mensub oldukları şu'be ile şu'bedeki sıra numerosunu göstermek üzere deftere kaydı, her bir âzâyaya bir numero verilmesinin' karar altına alındığını müşahede ediyoruz.⁴⁵

Artık yavaş ve fakat dirayetli adımlarla ilerlediğini anladığımız Cemiyet'in ilk nüvesini oluşturanların, teşkilât yapılanmalarına dair; üye kaydı ve toplantıların düzenli hale getirilmesinden, dirençli bir muhalefet mekanizmasını işletecekleri ortaya çıkmaktadır. Ekseriyetle Cemiyet'in itimat ettiği mensuplarının davetiyle, cuma günleri olan bu toplantılar, kararlılıkla devam ettirildi.⁴⁶

Cemiyet'in hangi saikler çerçevesinde hareket ettiğini ve insan malzemesini ne minval üzere değerlendirdiğini, Doktor Nazım'ın bir mektubunun giriş kısmındaki şu ifadelerden anlamaktayız: "... İki gözüm, Cemiyet'e girecek adamda en evvel aranılacak evsaf, [nitelik] namus, haysiyet ve hüsnü niyettir."⁴⁷

1.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yurtdışı Basın ve Örgütlenme Faaliyetleri

Bursa'da maarif müdürü olan Ahmet Rıza Bey⁴⁸, 1889'da uluslararası bir sergiyi görmek için Paris'e gitmiş ve geri dönmemişti. Orada türlü sergüzeşter

⁴⁵ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.175.

⁴⁶ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.93.

⁴⁸ "... Cemiyet'in ilk fikri kökleri arandığında Askerî Tıbbiye'de 19. yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisini görmekteyiz. Bu açıdan Paris'te pozitivizmin kendisine tılsımlı bir kalkınma anahtarı temin ettiğine inanan Ahmet Rıza Bey'in, İttihat ve Terakki'nin ilk liderlerinden olması bir tesadüf sayılamaz." Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul, 2012, s.98. Ayrıca Bkz. "1890'larda II. Abdülhamit ile mücadele

içinde sıkıntılarla karşılaşmış, ancak Avrupa’da muhalefetin bayrağı olmuştu. O yıllarda [1894 ve 1895] Ermeni patırtıları artmış ve bunun Avrupa’da doğurduğu tepkiler, büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmasına ve ağır baskılara maruz kalmasına sebep olmuştu. Yine bu yıllarda Girit’teki ayaklanmalar neticesinde büyük devletlerin baskısıyla Ada’ya Hıristiyan vali atanması gibi Osmanlı Devleti’nin onurunu kıran olaylar yaşanmaktaydı. Birkaç yıldan beri hükümetin [muhalif] aydınlara karşı giriştiği ezici yaptırımlar birtakım sert tepkilere yol açmış⁴⁹ ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin *ilk hürriyetçileri*⁵⁰ Türkiye’de basının sansüre uğramasından dolayı faaliyetlerini duyurmak için Paris’te “*Meşveret*” adında bir gazete çıkarmaya başlamışlardı.⁵¹

Ahmet Rıza Bey, *Meşveret* adlı gazetesini [1 Aralık 1895] on beş günde bir çıkarmak üzere Fransızca olarak yayımlamaya başladı.⁵² Bununla birlikte 1895 yılında ilk tutuklamalar olmuş ve Cemiyet, yurtdışına ilk üyelerini kaçırmaya başlamıştı.⁵³ İlk mensuplar Ahmet Rıza Bey’in liderliği istikametinde yol almaya pek de istekli değillerdi. Bunun nedeni Ahmet Rıza Bey’in inançlı[!] bir pozitivist haline gelmiş olması ve dinî yönelimlerin reddinde birçok Jön Türk’ün kabul etmeyeceği derecede aşırılığa kaçmasıydı. Ahmet Rıza Bey’in liderliğine ilk büyük meydan okuma [Mizancı] Murat Bey’in 1896’da Paris’e gelişiyle olmuştu.⁵⁴

Mizan adlı gazetesi çok önceleri kapatılmış ve Mülkiye Mektebi’ndeki dersinden alıkonmuş olan [Mizancı] Murat Bey, Padişah’a bir ıslâhat layihası verdikten sonra Mısır’a kaçmıştı. O devirde Murat Bey, genç kuşak içerisinde sevilen

*eden Genç Tükler kuşağı pozitivistlere -ve sonra da ondan ilham alan tesanütçülüğüne- dört elle sarıldılar. Bürokrasiyi modernleştirmek üzere kurulan devlet okullarında öğrenim gören, fakat aynı zamanda devleti koruma ülküsüyle yetişen bu genç adamlar, Comte’un toplumsal mühendislik görüşlerinde seçkin görüşlerinin temellendiğini gördüler. Bilim, destek için dayandıkları kaya oldu.” Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2010, s.135. Ayrıca bkz. “Bilim ile bir milletin kurtuluşunun nasıl mümkün olabileceği gibi bir sorunsalı, Jön Türklerin iki şekilde işlediklerini görmekteyiz. Bunlardan birincisi kuşkusuz kendilerine çok uygun düşen bir fikir sistemi ile toplumun açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu da kendilerine istedikleri doğrultuda bir çerçeve çizen ‘Sosyal Darwinizm’den başka bir düşünce değildir. Genel olarak Darwinizm’in tıbbiyeliler aracılığıyla, Türk aydınlar arasında hızla yayıldığını biliyoruz. Biyolojik materyalistlerin, Tıbbiye’ye giren dindar öğrencilere, inançlarını değiştirmek için ilk elde Darwin’in kitaplarını okutmaları bu durumu teyit etmektedir.” M. Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s.51.*

⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt - I Kısım - I, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.246.

⁵⁰ Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihât ve Terakki Ne İdi?*, Alfa Yay., İstanbul, 2013, s.28.

⁵¹ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.36.

⁵² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 247.

⁵³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., 18. Baskı, İstanbul, 2012, s.78.

⁵⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.137.

bir kimseydi. Onun yeniden çıkardığı *Mizan*'ına gerek padişah gerekse muhalefet, Ahmet Rıza Bey'in *Meşveret*'inden daha büyük bir önem veriyordu.⁵⁵ 1886-1909 arasında, aralıklarla İstanbul, Kahire, Paris ve Cenevre'de çıkarılan *Mizan*, haber gazeteciliğinden çok siyasal, ideolojik yaklaşımlarla muhalif çizgide yayın hayatına devam etti. Ziya Şakir, Son Posta Gazetesi'nde çıkan tefrikalarında bu durumu şöyle özetlemektedir:

Murat Bey Mısır'a kaçtıktan sonra yalnız *Mizan* Gazetesi'ni neşretmekle kalmamış, ağzından baklayı da çıkarmıştı. Neşriyatı arasında Osmanlı Devleti'nin mahvu inkıza [mahvolup çökmeye] doğru yürüdüğünü söylerken, devleti bu tehlikeden kurtaracak yegâne kuvvetin Cemiyet olduğunu da zikrediyor, gerek dost ve düşman nazarlarını bu gizli kuvvet üzerine celbediyordu.

Saray, İstanbul'da teşekkül eden bu kuvveti meydana çıkarabilmek için var kuvvetiyle çalışadursun, Murat Bey'de Anavatan'ın haricinde bulunan vatandaşları bir araya toplamak [ve] hepsini de bu nam altında Cemiyete bağlamayı düşünüyordu. Paris'tekilerin de fikri aşağı yukarı bu merkezde idi.⁵⁶

Sultan II. Abdülhamid'in devr-i iktidarında aydınlar üzerinde ağır baskılarda bulunulması nedeniyle, muhalefetin içeride ve dışarıda teşkilatlanması ile uğraşmak, bu yapılanmayı ortaya çıkarmak, Saray'ın esaslı vazifeleri arasındaydı. Sultan'ın emriyle Avrupa'ya [1897] gönderilen başhafiye [serhafiye] Ahmet Celâlettin Paşa, muhalefete karşı Saray'ın 'yumuşak yüzü'nü göstermek için birtakım girişimlerde bulunmuştu. Paşa, *Genç Türkler*'in buldukları başlıca merkezleri gezerek Padişah'ın affi ve engin ihsanları vaadiyle muhalif gençler üzerinde 'caydırıcı' bir tesir yaratmaya çalışmıştı. Nitekim bir dönem İttihat ve Terakki'nin Paris şube başkanlığını da yapan Murat Bey ve beraberindeki bazı gençler, siyasal anlamda genel af ve azıcık da olsa özgür bir yönetim vaadiyle gazetelerini kapatıp yurda dönmeye razı olmuşlardı. İstanbul'a gelen Murat Bey⁵⁷, otuz lira (altın) aylıkla Şura-yı Devlet [Danıştay] üyeliğini ve birtakım ihsanları kabul etmekle aydınların

⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, Cilt - I Kısım - I, s.247.

⁵⁶ Ziya Şakir, **a.g.e.**, Cilt I, s. 73.

⁵⁷ "... Genel olarak, Türk basınının 1880'lerde siyasî bakımdan muhafazakâr olması ve bu itibarla siyasî tahlillere girişmesi, Murat Bey'in 1886'da *Mizan*'ı çıkardığı sırada, birkaç cüretkar tahlille siyasî şöhret sahibi olmasını mümkün kılmuştı." Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.65. Ayrıca Bkz. [Mizancı] Murat Bey, Eski Mülkiye [tarih ve coğrafya] hocası, Kafkas kökenli. Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, 20 s.137. Ayrıca Bkz. "... Murat Bey İstanbul'a dönünce Padişah önce ona bir tür hafiyelik önerdi. Murat, öneriyi kabul etmeyince de Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'ne tayin ettirildi. 1908 yılına kadar az çok karanlıklara gömüldü. Yalnız hayatının pek kolay olmadığını anlıyoruz." Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.113.

gözünden büsbütün düşmüştü. Bu hadiselerin neticesinde Sultan'ın aracı kıldığı Ahmet Celâlettin Paşa ile hiçbir anlaşmaya yanaşmayan Ahmet Rıza Bey ve etrafındaki küçük bir topluluk, muhalefetin neredeyse tek temsilcisi olarak kalacak ve *Meşveret*'in neşriyatına devam edecekti.⁵⁸ Ahmet Celâlettin Paşa'nın girişimleri hakkında, sonraları İttihat ve Terakki'nin kâtib-i umumisi [genel sekreter] olacak olan Mithat Şükrü Bleda, anılarında bu hadiseden şu şekilde bahsetmiştir:

Ahmet Celâleddin Paşa'nın telkin ve vaatleri sonucu Paris'te bulunan bazı hürriyet kahramanları birer ikişer İstanbul'un yolunu tuttular. Paşa'nın kandıramadığı, inandıramadığı iki kişi vardı, Ahmet Rıza ve Doktor Nazım...

Kısa süren bir direnişten sonra –kendince kim bilir ne gibi bir sebeple– Murat Bey de Yıldız'a teslim olmaktan çekinmeyince Paris ve Cenevre'de kalan arkadaşları haklı bir endişe almıştı. Murat Bey'in Paris'ten Cenevre'ye gelişini unutamam. Arkadaşlarla ne yapacağımızı tartışırken odaya girmişti. Yüzü sapsarı, sesi titrekti. Şöyle bizleri süzdü ve karşılığının soğuk havası içinde birkaç adım yürüyüp iskemleye ilişti. Hemen etrafını sarmıştık. Teker teker hepimize hal ve hatır sorduktan sonra ağır ağır konuşmaya başladı:

- Arkadaşlar... Celâleddin Paşa ile yaptığımız temaslar bana şu kanaati verdi; aleyhinde neşriyat yapmakla, Padişahı Kanunu Esasi'yi ilâna zorlamamız imkânsızdır. Bizler saraya karşı yumuşak bir tavır takınıp İstanbul'a dönmeye razı olduk. Sizlerde bizlere katılırsanız Abdülhamid kendiliğinden milletin arzusuna uyacaktır. Celâleddin Paşa bu hususta kat'i [bir] teminat verdi.

Ne yalan söyleyeyim, Murat Bey'in sözleri üzerimizde soğuk bir duş tesiri yapmıştı. İnanamıyorduk kulaklarımıza. Nasıl olurdu da Murat Bey gibi idealist bir kişi böyle konuşurdu... Bütün hayallerimiz bir anda kırılmıştı... Derin bir sessizlik vardı odada ve biz birbirimizin yüzüne bakamıyorduk. Ne cevap verecektik? Nasıl bir karar almalıydık? İşte tam bu hava içinde ve tam bir sessizliğin hüküm sürdüğü sırada Doktor Akil Muhtar bomba gibi patladı ve ayağa fırlayarak Murat Bey'in yakasına yapışıp bağırdı:

- Bu ne sebatsızlık... Bu ne samimiyetsizlik...⁵⁹

Avrupa'ya kaçan [ilk devir] idarecilerin bir kısmının 1897 yılında padişahla işbirliğini kabul etmesi Cemiyet'i oldukça zayıflatmıştı.⁶⁰ Ahmet Rıza Bey [ve

⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt - I Kısım - I, ss. 252-256.

⁵⁹ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.18.

grubu⁶¹] bir kez daha sürgündeki hareketin lideri olmuş ve fakat hareket Abdülhamit'in girişimleriyle ciddi bir darbe yemişti. Cemiyet, 1897-1899 yıllarında neredeyse hiçbir örgütlü faaliyette bulunamayarak en sönük zamanlarını geçiriyordu.⁶² Ahmet Celâlettin Paşa'nın uygulamalarına benzer girişimler 1899 yılında [farklı metotlarla] tekrarlanmış, Ahmet Rıza Bey'in çevresinde hemen hemen kimse kalmamıştı.⁶³ Bu durum üzerinde 1897 Türk- Yunan Harbi'nin, Türk tarafının kesin zaferiyle sonuçlanmasının da etkisi vardı. Ahmed Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki adlı eserinde bu etkiye şu satırlarla dikkat çeker:

Yunan Harbi'nden sonra Abdülhamit muhalefeti bir hayli zayıflamıştı. Çünkü Tesalya⁶⁴ zaferi halk tabakalarında sevinç ve heyecan uyandırmış ve sultanın kredisi yükselmişti. Bundan biraz sonra Alman İmparatoru'nun İstanbul'a gelişi ve İslâmiyet hâmisî sıfatını takınması, mutaassıp halk tabakalarının padişaha karşı rabita ve itimatlarını daha ziyade kuvvetlendirdi.⁶⁵

1.1.3. Birinci Jön Türk Kongresi

II. Abdülhamit'in muhalif grubu bölme ve ülke içerisine çekme girişimleri ilk olarak 1897 yılında [Serhafiye] başhafiyesi olan Ahmet Celalettin Paşa'yı görevlendirerek, [Mizancı] Murat Bey'in yurda dönmesini sağlaması ile başarılı olmuştu. Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde çalışan Paris şubesi, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet Beylerin idaresindeki Cenevre Şubeleri ve İbrahim Temo'nun Balkanlar'da kurduğu birkaç küçük şube ve Kafkasya'daki şubeler Cemiyet'in tekrardan toparlanması için çalışmalar yapmışlardı. 1899 yılında Abdülhamit'in Cemiyet'i bölme girişimleri yine tekrarlanmış ve bu seferinde Ahmet Rıza Bey'in çevresi oldukça daraltılmıştı. Yine bu tarihte Abdülhamit'in eniştesi olan Damat Mahmut Paşa ve iki mahdumu, Prens Sabahattin ve Lütfullah Bey Paris'e gelerek

⁶⁰ Şerif Mardin, *Türk Modern...*, s.98.

⁶¹ Bu grup kabaca; Mısırlı Prens Mehmet Ali, Ahmet Rıza Bey, Ahmet Saip Bey, Dr. Nazım ve Sami Paşazade Sezai Beyler'dir. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.322.

⁶² Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.138.

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.53.

⁶⁴ Tesalya veya Teselya. Yunanistan'ı oluşturan 13 bölgeden biridir.

⁶⁵ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s.85.

muhalefeti canlandırmış ve fakat ihtilaflar ve kişisel rekabetler yüzünden yeni hiziplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardı.⁶⁶

Birinci Jön Türk Kongresi Lütfullah Bey ve Prens Sabahattin'in bir bildiri marifetiyle yaptıkları çağrı üzerine [Osmanlı Liberalleri Kongresi, Ramsour⁶⁷] 4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplandı. Kongredeki görüşmelerden göze çarpan iki ilginç başlık vardır. Birincisi, basın, yayın ve propaganda yoluyla ihtilâl yapılamayacağı, bu yüzden askerlerinde bu çalışmaya iştirak etmeleri gerekliliği fikriydi. Buna pek bir itiraz gelmedi. İkincisi ise ihtilâlin gerçekleşmesi ve ihtilâlin sıhhati için yabancı [devlet] müdahalesinin davet edilmesi istikametindeydi. Ermeniler tarafından ortaya atıldığı iddia edilen bu fikre Prens Sabahattin, biraz ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte “*menfaati menfaatimize uygun hür ve demokrat hükümetlerle*” anlaşılabilceği fikrindeydi. Yani bir başka deyişle müdahaleye karşı müdahale ile mukabele etmek düşünülmekteydi. Bu minvaldeki birtakım önerilerin kabul edilmesi, kongredeki bir diğer kanadı oluşturan Ahmet Rıza ve arkadaşlarının (Doktor Nazım, Hoca Kadri, Yusuf Akçura ve Ferit Tek) sabır sınırlarını zorlamıştı. Abdülhamit muhalifliğinin birleştiriciliği ümidiyle tertip edilen Birinci Jön Türk Kongresi bu noktada ayrılıklara, kopmalara vesile olmuştu.⁶⁸

Kongre neticesinde iki cemiyet ortaya çıkmıştı. Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuşlar ve *Terakki* gazetesini yayın organı olarak çıkarmaya başlamışlardı.⁶⁹ Prens Sabahattin'in “*menfaati menfaatimize uygun hür ve demokrat hükümetlerle*” işbirliğinden kastının, İngilizler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Prens'in, iki tip toplum teorisi vardı ve esasen bu teorilerinin dayanak noktası İngiliz hayranlığından ileri gelmekteydi. Prens, bunu bireyci ve kamucu olarak sınıflandırmıyordu. Prens'e göre; İngiliz toplumu bireyci olduğu için üstün, Osmanlı toplumu kamucu olduğu için geriye.⁷⁰ Prens, şahsi teşebbüs, yerinden yönetim ve yabancı [devlet] desteğine açık olan bir

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.52-53.

⁶⁷ “... Abdülhamid'in talebi üzerine Fransız iç işleri bakanlığının bu kongrenin yapılmasına müsaade etmemesi üzerine, toplantının Fransız sempatisan M. Lefevre-Pontalis'in malikanesinde yapılması uygun görüldü. Kongre başlamadan önce yasal engelin kaldırılmış olmasına rağmen liberallerin birinci toplantısı adı geçen evde yapıldı ve ikinci kongre ise Sabahattin'in evinde yapıldı.” Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.79.

⁶⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2014, s.80-83.

⁶⁹ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz...*, s.185.

⁷⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 1969, s.162.

fikriyatta ayrı bir istikamette, ayrı bir cemiyet olarak yoluna devam etti.⁷¹ Öğrenci hareketi olarak başlayan muhalefet, artık kısmen de olsa tutucu bürokratların idaresine geçmişti.⁷² Kongrede alınan kararlar doğrultusunda [1902'de]; İngiliz bankası olan Turkish National Bank'tan maddi destek sağlayarak, Trablusgarp'ta bulunan [Arnavut, Mareşal] Recep Paşa ve bazı subaylarla anlaşan Prens Sabahattin, Sultan II. Abdülhamit'i devirmeye kalkışmışsa da bu darbe teşebbüsü, Recep Paşa'nın vazgeçmesi üzerine gerçekleşmemişti.⁷³

Devlet himayesindeki geçimini kaybetmiş bir yığın Jön Türk, yavaş yavaş Avrupa Kıtası'nı doldurmaktaydı. Para darlığı yüzünden hayli sıkıntılı⁷⁴ geçen kongrenin çıkardığı ikinci cemiyet ise Ahmet Rıza Bey ve arkadaşlarının kurduğu *Terakki ve İttihat Cemiyeti*'dir. İdeolojik farkındalığını Auguste Comte'dan ve onun pozitivisminden alan Ahmet Rıza Bey, bu sırada eski gazetesi *Meşveret*'i çıkarmaya devam ediyordu.⁷⁵

Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin'in yabancı müdahalelere açık olan tavrını: “*Ecnebinlerin mülkümüze icra-yı hükümet değil, işimize hariçten müdahale etmelerini bile namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız.*” şeklinde eleştirmişti.⁷⁶

Ahmet Rıza Bey'in, Prens'in yabancı müdahalelere olan tavrına karşı olduğunu açıkça görmekteyiz. Eski ismini terk ederek *Terakki ve İttihat* adını alan, teşkilatlanmaya önem veren Ahmet Rıza Bey'in grubu, neşriyatın tek başına muhalefet için yeterli olmadığını anlamıştı. Artık muhaberat daha da sıklaşmış, yeniden bir teşkilatlanma ile yollarına devam etme kararı almışlardı. Bu ayrılıktan sonra, elbette Cemiyet'in kullandığı mühürler de değişmişti.⁷⁷

1902 Kongresindeki ayrılıktan sonra, Jön Türkler bir dağınıklık dönemine girmişlerdi. Prens Sabahattin'in Recep Paşa üzerinden organize etmeye çalıştığı darbe planı uygulamaya koyulamayınca, Prens'in ekibi bir müddet sessiz kaldı.

⁷¹ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı kredi Yay., 23. Baskı, İstanbul, 2013, s.172.

⁷² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.53.

⁷³ Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.165.

⁷⁴ Avcıoğlu, *a.e.*, s.164.

⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.53.

⁷⁶ Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.164-165.

⁷⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp...*, ss.188-194 .

Ahmet Rıza Bey ve ekibi hâlihazırda şiddet içerikli iş ve eylemlere karşı mesafeli tutumlarını sürdürüyorlardı.⁷⁸

1902-1906 yılları arasında Ahmet Rıza Bey ekibinin İttihat ve Terakki adını kullanmadıklarını müşahede ediyoruz. Başlıca faaliyetlerinden biri olarak, 10 Nisan 1902’de Mısır’da neşretmeye başladıkları *Şûra-yı Ümmet* dergisi olduğunu görmekteyiz. Yönetiminde Sami Paşazade Sezai’nin, Silistreli Hamdi’nin ve Ahmet Ferit Bey’in isimleri geçmekteydi. *Şurâ-yı Ümmet*’te açıklanan programla *Meşveret*’te açıklanan programın birçok ortak noktası olduğu söylenebilir. Daha da somutlaştırmak gerekirse; Müdahaleye karşı olmak, Osmanlıcılığın öne çıkarılması, şiddete methiyeler düzülmemesi gerektiği şeklinde özetlenebilir.⁷⁹ Ancak önceki programa nazaran getirilen önemli bir değişiklik vardı. Tunalı Hilmi Bey ve Abdullah Cevdet Bey’in hanedanın lüzumsuzluğu üzerine düşünmeye başladıkları sırada, *Şurâ-yı Ümmet*’te açıklanan programda; hanedanın mühimsendiğinin belirtilmesi, kuvvetle muhtemel Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet Beyler’in düşüncelerine iştirak etmediklerini göstermeyi amaçlamıştı.⁸⁰

1.1.4.Vatan ve Hürriyet Cemiyeti

Yukarıda bahsedilen Avrupa merkezli gelişmeler yaşanırken, Orta Doğu’da da siyasal etkinlik kazanmak için yeni girişimler olduğunu görmekteyiz. Ekim 1905’te, Şam’da *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*’nin⁸¹ kurulmasında⁸² Mutafa Kemal önemli bir rol oynamıştı. 1902’de Harbiye’den mezun olan Mustafa Kemal, 1905’te Erkâniharp Yüzbaşı olarak, Erkâniharbiye (Harp Akademisi) sınıflarını bitirdi. Müşahede edildiği kadarıyla herhangi bir gizli örgüte katılmamış, yalnızca el yordamıyla yazılmış gizli bir gazete çıkarırken yakalanmış ve fakat hadise örtbas edilmişti.⁸³ İlk vazife yeri Şam olan Mustafa Kemal Bey için burası bir sürgün yeri olarak düşünülebilir. Çünkü Balkanlar’ın dinamik siyasal ve toplumsal havasından uzaklaşarak, Osmanlı’nın diğer bir ucu olan Şam’a gönderilmek bir sürgün

⁷⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2014, s. 97.

⁷⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 97.

⁸⁰ Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.257.

⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt-I Kısım-I, s.196.

⁸² “... Örgüt ticaretle uğraşan, Hamidiye çarşısında dükkân sahibi ve Şam’da sürgün bulunan Dr. Mustafa (sonradan Çorum vekili Mustafa Cantekin), Dr. Yusuf, Eczacı Raşit Tahsin, Baytar Mehmet, Kimyager Hüseyin, Kazım ve [Bnb. Müfid] Lütfi’den oluşuyordu.” Sina Akşin, *a.g.e.*, s.103.

⁸³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.104.

sayılabilir. Mustafa Kemal'in teşkilatçı yönünün göze çarptığı, dosyasına konulan işaretten anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Şam'a tayin olması tesadüfle açıklanması güç bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁴

Mustafa Kemal, Şam'a tayin olduğu sırada ondan daha önce burada kurulmuş, *Vatan* adında bir örgüt bulunuyordu. Bundan bağımsız olarak, Mustafa Kemal'in girişimleri ile *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* kurulmuştu. *Vatan* ile *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* arasındaki en mühim fark; Mustafa Kemal'in ikincisinde teşkilâtlandırıcı rolü ve lider konumunda olmasıydı. Suriye, Lübnan ve Filistin'e gittiğinde, daha doğrusu Orta Doğu'da bulunduğu her yerde cemiyeti yaymaya gayret göstermiş, lakin bölgedeki Türk unsurun pek az oluşu, eğitilmiş subay sınıfının yeterli düzeyde olmayışı, Mustafa Kemal'in çalışmalarını neticesiz bırakmıştı. Bu bağlamda bilinç düzeyinin düşüklüğü ve bölgenin ihtilalci potansiyelinin olmadığını da ifade etmek mümkündür.⁸⁵

Şam ordugâhında, harp okulundan tanıştığı Müfid Lütfi ile karşılaşması, Mustafa Kemal'e kelimenin tam manasıyla dayanak olmuştu. Tüm çalışmalarında Müfid Lütfi'yi başyardımcı olarak seçen Mustafa Kemal, ihtilâlin fitilini Orta Doğu'dan ateşlemenin mümkün olamadığı kanaatine vardı. Nitekim Mustafa Kemal, bölgenin başkente uzak oluşu ve Suriye halkının, kendilerini konunun dışında görmeleri nedeniyle ihtilâl hareketine destek olmayacakları düşüncesindeydi.⁸⁶

Suriye ve Orta Doğu coğrafyasının, izah edilmeye çalışılan sebepler dairesinde, II. Abdülhamit istibdadını yıkmak için uygun bir coğrafya olmadığını anlayan Mustafa Kemal, eline bir izin tezkeresi geçirip, beraberinde birçok badireyi de atlatarak Selanik'e gelmiş, propaganda çalışmalarına devam etmişti.⁸⁷ *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin Selanik şubesini açmış, ancak kendisinin Selanik'te propaganda faaliyetinde bulunduğu hafiyelerce rapor edilip İstanbul'a

⁸⁴ Osman Demirbaş, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1999, s.36.

⁸⁵ Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 2014, s.13-14.

⁸⁶ H. C. Armstrong, *Bozkurt*, Çev: Ahmet Çuhadır, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.28.

⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I Kısım I, s.196-197.

bildirilmesinden kısa süre sonra Şam'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'nin Selanik şubesi ciddi bir varlık gösterememişti.⁸⁸

1.1.5. Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki ilişkisi

Mustafa Kemal'in 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilânında önemli bir rolü olmamıştı. Başka bir ifadeyle o dönem için Enver Bey gibi bir halk kahramanı değildi. Ancak Cemiyet'in güvendiği bir üye olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyet'in güvendiği genç ve vurucu güce dâhil güvenilir bir subaydı. 1908'den sonra Trablusgarp'a gönderilen Mustafa Kemal'in vazifesi Cemiyete insan kazandırmaktı. Bununla birlikte 1909'da karşıdevrimin bastırılmasında da önemli vazifeler üstlenmişti.⁸⁹

1911'de Enver Bey'in himayelerinde Trablusgarp'a giden Mustafa Kemal Bey, Derne Komutanlığı yapmış, İtalyanlara karşı gayrinizami harp usullerini kullanarak mücadele etmişti. Trablusgarp'ta mücadele eden Mustafa Kemal, Teşkilat-ı Mahsusa'nın, mantık olarak ilk nüvesini oluşturan *Fedai Zabitan* grubunun bir unsuru olmuştu.⁹⁰ Teşkilat-ı Mahsusa; Enver Bey'in girişimleriyle kurulan gizli bir örgüttü. Yıkıcı, bölücü ve ayrılıkçı faaliyetlere karşı, savaş yıllarında aktif bir rol oynamıştı. Teşkilat-ı Mahsusa, bugünkü anlamda, bir çeşit Özel Harp Dairesi gibi hareket eden, hem istihbarat hem de askeri, operasyonel yönü olan kuvvetli bir örgüttü.⁹¹ Zürcher, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk nüvesini teşkil eden *Fedai Zabitan*'dan söz ederken; "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tehlikeli görevler, özellikle siyasal cinayetler için kullandığı özel fedai birlikleri*" ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte Zürcher; "*Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri çekirdeğine mensup olduğu kesindir. [Ancak] kendisinin de bir fedai olup olmadığı bilinmemektedir.*" tespitinde bulunmuştur.⁹²

⁸⁸ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.14.

⁸⁹ Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2013, s.254.

⁹⁰ Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Çev: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.79-84. Ayrıca aynı eserde s.163'te tekraren Mustafa Kemal, Fedai Zabitan unsurları arasında sayılmaktadır.

⁹¹ Bora İyiat, *Bir Vatanı Karşılıksız Sevmek*, Tümar, 2. Baskı, Ankara, 2006, s.37.

⁹² Eric Jan Zürcher, *Milli Müca...*, s.84-85.

Mustafa Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin ilk teşkilatlandığı yıllardan feshedilişine ve feshedilmesinden sonra, siyasal alandaki İttihatçılar ile yakın temas halinde olmuştu. Mustafa Kemal Bey, Hakkı Baha Pars'a göre 29 Ekim 1907'de, Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde ant içerek İttihat ve Terakki'ye üye olmuştu. Hatta üyelik numarası 322'ydi.⁹³ Ayrıca çok daha sonraları Mustafa Kemal Bey'in 15 Nisan 1923'te Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan "İttihat ve Terakki Var Mıdır" başlıklı yazısında, İttihat ve Terakki'ye işaret ederek: "*Vaktiyle zaten birçoğumuz o Cemiyet'in müessisi veya azasından bulunurduk.*" ifadesi tartışmaya mahal vermeyecek ölçüde, İttihat ve Terakki'ye mensup olduğunun bir göstergesidir.⁹⁴

1.1.6. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in Selanik'teki evinde, Eylül 1906'da toplanan on arkadaş, toplantının neticesinde *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'ni kurmuşlardı.⁹⁵ Bu on arkadaş: Bursalı Kaymakam [Yarbay ve I. Numaralı üye] Tahir Bey, [Binbaşı] Naki (Yücekök) Bey, [Erkân-ı Harp Yüzbaşısı] Edip Servet (Tör) Bey, [Yüzbaşı ve Müşiriyet Yaveri] Kâzım Nami (Duru) Bey, [Yüzbaşı] Ömer Naci Bey, [Yüzbaşı] İsmail Canbulat Bey, [Yüzbaşı] Hakkı Baha Bey, [Posta ve Telgraf İdaresi Başkâtibi] Talât Bey, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü (Bleda) Bey'di.⁹⁶ Cemiyet mensupları ekseriyetle asker kökenliydi. Gizliliğe önem vermeleri bu gayrimemnun subayların ilgisini çekmiş, aynı zamanda büyümlü bir etki yaratmıştı.⁹⁷

⁹³ Nakleden: Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.77.

⁹⁴ Emel Akal, *Musatafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.63; Ayrıca bkz. "*Hepimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti azası idik. O Teceddüt Fırkasına inkılâbetti. Mezkûr cemiyetin (yani İttihat ve Terakki Cemiyetinin) mensupları ile, sonra teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi (yani büyük çoğunluğu) milletimizin yüksek azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirâk ve iltihak etmişler ve bu cemiyetin programını kabul etmişlerdir.*" Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1922-1938)*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.282.

⁹⁵ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.105.

⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.53-54. Ayrıca bkz. "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk hücrelerinin kuruluşuna katılan ağırlıklı olarak üsteğmen, yüzbaşı ve birkaç binbaşidan oluşan subaylar arasında Enver, Fethi (Okyar), Albay Sadık, Aziz Ali al-Mısri (Nasır'ın iktidarda olduğu sırada Mısır'ın Moskova Büyükelçiliği'ni yapacaktır), İsmet (İnönü), Kâzım (Karabekir), Ali (Çetinkaya) ve Kazım (Özalp) vardır.*" Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Çev: Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015, s.156-157.

⁹⁷ Nevzat Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.45.

Bu kurucu on kişiden her birine yaşlarına göre 1 ilâ 10 arasında bir numara verilmişti.⁹⁸ Cemiyet'i idare etmek üzere kurucu üyelere; Talât Bey, İsmail Canbolat Bey, Rahmi (Evrano) Bey ve Mithat Şükrü (Bleda) Bey seçilmişti. Bu isimler daha sonraları Merkez-i Umumî adını alacak olan Heyet-i Âliye [Yüce Kurul] olarak seçilmişlerdir.⁹⁹ Bu grup içerisinde, Talât Bey'in diğer üyelere biraz daha öne çıktığını müşahede ediyoruz.

Talat Bey, Posta teşkilatında, politikaya ve memleketin idaresine dair endişeleri olan bir memurdu. Talât Bey'in Posta teşkilâtına memur edilmesi ve sonrasında yaşadığı tevkif edilme sürecini İbnülemin Mahmut Kemal İnal şu şekilde anlatıyordu:

Babasının [Ahmed Vasif Efendi] vefatında on sekiz yaşında idi. Annesile [Hürmüz Hanım] iki kız kardeşine tahsis olunan cüz'i meaşla te'mini maişet [geçimini temin etme] kabil olmadığından Edirne posta ve telgraf idaresine kâtib olarak girdi.

Çok genç yaşında istibdat idaresi aleyhinde çalışmaya başladı. Vaz'iyet ve hareketleri daha yirmi bir yaşında iken hükûmetin gözüne batarak aynı maksat için kendisi ile beraber çalışan komşusu ve arkadaşı Faik Bey ve muahharen [sonraya bırakılmış] İpek meb'usu olan Hafız İbrahim efendi ile beraber tevkif edildi.¹⁰⁰

Talât Bey'in, memuriyeti sırasında Alyans İsrail Mektebi müdürünün kızı ile olan alternatif yaşamı, tutukluluğu sırasında kızın ifade vermesiyle, yaklaşık 25 ay süren hapis macerasının son bulmasına sebep olmuştu. Daha sonra Selanik'e [idare tarafından pek de memnun olunmayarak] tayin olduğunu öğrenen Talât Bey, vazifesini büyük bir memnuniyetle kabul etmişti. Cemiyet'in teşekkül ettiği sırada mason locasına da kayıt olmuştu. Mason locasına girmesinin nedeni; o dönem istibdat idaresinin müdahale edemediği yegâne yerin mason locaları olmasından kaynaklanmaktaydı. Bir nevi faaliyet serbestliğine kavuşmak için mason locasına kayıt olmuştu.¹⁰¹

⁹⁸ "... 1 numaralı âza Bursalı Tahir Bey, 2 numaralı Naki Bey, 3 numaralı Talât Bey, 4 numaralı Mithat Şükrü Bey'di. Bun[lar]dan sonra Bursalı Hakkı Bey, Edip Servet, Ömer Naci, Kazım Nami, Rahmi ve İsmail Canbolat Beyler geliyordu." Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp...*, s.243.

⁹⁹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cüz: XI. - XIV., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.1933.

¹⁰¹ İnal, *a.e.*, s.1933-1934.

Mithat Şükrü (Bleda) Bey, anılarında Talât Bey için şu dikkate değer ifadeleri kullanmıştır: “*Talât hepimizden daha cesur, daha atak, dünyaya metelik vermeyen bir karaktere sahipti. Önünde ardında dolaşan hafiyelere rağmen davranışlarından sapmıyor, hatta arada bir onlara dalaşmaktan [da] geri kalmıyordu.*”¹⁰²

Kurucu ilk on üyeden sonra yapılacak olan yeni üye kayıtlarında verilen numaralara yüz eklenmiştir. Yani bir başka ifade ile bu on kişi haricinde yeni üye olacak olan ilk kişi 111’den başlamak suretiyle kayıtlar gerçekleştirilmişti. Bu stratejinin izlemesindeki temel gaye; Cemiyet’in kuvvetli gösterilerek üyelerin maneviyatının yüksek tutulması olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³ Cemiyet, silahlı kuvvetler çevrelerinde hızla yayılmış, sivil ve asker mensupları artmıştı. Cemiyet, gizli ve ihtilâlcî bir güç olarak, teşkilatlanmasına devam ediyordu.¹⁰⁴

1906 Eylül’ünde Enver Bey, amcası Halil Bey’in Cemiyet’ten söz etmesiyle bu teşkilatlanmadan haberdar olmuştu. Birkaç gün sonra Selanik Merkez Komutanı Yaver-i Şehenşahi Nazım Bey’in evinde yemekli bir toplantıya katılmıştı. Hakkı Bey’in mihmandarlığında o gece Talât Bey’le tanıştırılmış ve Enver Bey yemin edeceği eve bizzat Talât Bey tarafından götürülmüştü. Cemiyet’in bir dizi gizlilik ritüellerinin ardından Kur’an’ı Azimü’ş-şan üzerine el basarak yemin eden Enver Bey, o gece *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*’ne dahil olmuştu.¹⁰⁵ Enver Bey’in Cemiyet’e dâhil olduğu o gece tanıştığı Talât Bey için: “*Kalbimde kendisine karşı büyük bir muhabbet hissediyordum. Demek bunlar bütün tahayyülatı [hayal edilenleri] kuvveden fiile çıkarmaya [eyleme dökmeye] teşebbüs etmişlerdi.*” ifadelerini kullanmıştı.¹⁰⁶

İtalyan Carbonari örgütünün hücre tipi yapılanmasına dayanan bir teşkilatlanma biçimi, Genç Osmanlılar hareketinden itibaren Osmanlı münevverlerince bilinmekteydi. Makedonya, bu tür teşkilatlanma biçimlerinin sıkça görüldüğü bir yerdi. Bu anlamda Cemiyet’in hızla yayılmasında etkili olan

¹⁰² Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.21.

¹⁰³ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.54.

¹⁰⁵ Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, s.45-46.

¹⁰⁶ Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s.32. Ayrıca Bkz. Bu localar: “*İtalyan Marşlığına bağlı Makedonya; Rizorta, Laborlux. İspanyol marşlığına bağlı; Perseveratzia. Fransa marşlığına bağlı; L’Avenir de Orient, Veritas. Ayrıca Atina marşlığına bağlı localarda bulunuyordu.*” Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.16. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.35 vd.

kurumlardan birisi de Selanik ve Makedonya’da bulunan mason locaları olmuştur.¹⁰⁷ Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinin aksine Selanik’te nispeten daha özgür bir ortam olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁰⁸ Selanik’te, 60 bin [civarında] Sefardim (İspanya kökenli) Yahudi ile 10 bin yahut biraz daha az sayıda dönme (17. yüzyılda Yahudilik’ten İslâm’a geçmişler) vardı.¹⁰⁹ Bunların Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen diğer unsurlar gibi bölücü faaliyetler içinde olmamaları ve mevcut düzenin devamından yana olduklarından, Cemiyet’in Selanik’te güçlenmesine de ortam hazırlamışlardı.¹¹⁰

Cemiyet’in, Balkan coğrafyasında yayılmasındaki bir diğer değişken ise, Melâmi tarikatıydı. Makedonya ve çevresinde gelişen Melâmilik, 1813’te Üsküp’te doğan ve 1879 Ustrumca’da ölen Muhammed Nur tarafından geliştirilen üçüncü dönem Melâmilik’ti. Bu, bir değişim dönemi tarikatıydı. Tarikatın en belirgin özelliği ise eski ile yeniye sentezlemeye çalışması olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte tarikat mensuplarının birçokları masondu. Tarikat, 19. yüzyılın ikinci yarısında demir yollarının yapıldığı ve kentleşmenin yaşandığı ve dolayısıyla kırdan kopuşun hızlandığı bir dönemde ortaya çıkmıştı. Cemiyet’in Selanik’te gelişmesinde mason locaları önemliken, Manastır’da gelişmesinde Melâmi tarikatı etkin rol oynamıştı.¹¹¹ Cemiyet’in teşkilâtlanmasında farklı örgütlerden faydalandığını ve bunları yer yer birbirlerine karşı bir denge unsuru olarak kullandığını müşahede ediyoruz.

Hem Şam’daki hem de Selanik’teki teşkilâtlanmada, 1905 Rus İhtilâli’nin¹¹² etkisi olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Japonya’ya karşı savaşı kaybeden Rusya’nın yaşadığı çalkantılı dönem burada etkili olmuştur. Öte yandan İran’daki meşrutiyet hareketlerinin de Osmanlı’daki mevcut siyasal duruma etki ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu dönemde Asya ve Avrupa’da demokrasiye geçiş süreçlerinin denemesi, ülke içindeki hürriyet ve meşrutiyet mücadelesinde teşvik edici bir ortam hazırlamaktaydı. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı’da yaşanan meşrutiyet mücadelesine

¹⁰⁷ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.16.

¹⁰⁸ Alper Ersaydı, *Türklüğün Anadolu’dan Tasfiyesi Alemdar Gazetesi’ne göre Mütareke Döneminde İttihatçılık*, AKY Basım Yayın, İstanbul, 2011, s.24.

¹⁰⁹ Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Pozitif Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2005, s.16.

¹¹⁰ Alper Ersaydı, *a.g.e.*, s.24.

¹¹¹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.17-18.

¹¹² Sina Akşin, *a.g.e.*, s.106.

hız kazandırmıştı. Artık hürriyet ve meşrutiyet fikirleri sadece sivil unsurları değil, silahlı kuvvetler personelini de etkilemeye başlamıştı.¹¹³

1.1.7. Cemiyet Üyeliğinin Merasimi

Cemiyet, kısa sürede hücreler vasıtasıyla yayılmıştı. Bu hücreler, dört ya da beş kişiden mürekkep, kendi hücreleri haricinde diğer hücrelerle bağlantısı olmayan bir teşkilatlanma olarak açıklanabilir. Hücre tipi teşkilatlanmanın model alınmasındaki temel gaye; bağlı bulunulan hücre dışında bir diğer hücrelerdeki kimsenin tanınmaması ve bu doğrultuda genel olarak teşkilât bütünlüğünün tehlikeye atılmasını imkânsız hale getirmek için bu uygulamanın kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Cemiyet'e dâhil olmanın şartları ve merasimi kısaca şu şekilde yapılmaktaydı:

Cemiyete girecek kimselerin daha ziyade genç enerjik, iyi ahlâk sahibi, metin seciyeli, fedakâr ve her türlü feragati göze alacak karakterde olmasına ehemmiyet veriliyor. Bu meziyetleri şahsında toplamış kimseye yemin edeceği gece, bulunacağı mahal ve saat bildiriliyordu. Partiye dahil olacak namzedi takdim eden kimse, cemiyetin tanınmış bir âzası olmakla mükellefti. Bu arkadaş delâletini yapacağı kimseyi aralarında kararlaştırdıkları işaretle bulup götürüyor, تنها bir yerde gözünü bağlıyor, sonra da zikzak bir yürüyüşle götürülmesi lazım gelen evin kapısına ulaştırıyordu. Burada kılavuzluğu yapan parti mensubu yaklaştığı kapıya muayyen bir işaretle vuruyor ve hafifçe:

-Muin¹¹⁵ ve biraz sonra da üç defa hilal diye sesleniyordu. İçeridekiler aynı şekilde mukabele ettikten sonra kapı açılıyor ve haneye giriliyordu. Namzedi tavsiye eden kimse arkadaşına şöyle soruyordu:

-İttihat ve Terakki Cemiyetine girmekte hâlâ ısrar ediyor musun?

-Evet ediyorum!... deyince gözündeki bağı çözülüyor ve onu oldukça loş bir odaya sokuyordu. Burada tekrar gözleri bağlanan namzet ikinci bir odaya götürülerek bir masanın önüne getiriliyor ve gözü bağlı olduğu halde bir

¹¹³ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.172-173.

¹¹⁴ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.115.

¹¹⁵ Bir çeşit parola: karşılaşan iki cemiyet mensubundan biri önce 'M' ile başlayan bir kelime söyler, karşıdaki 'U' ile mukabele eder. 'İ' ve 'N' harfleri içinde aynı uygulama yapılarak '**Muin**' tamamlanmış olur. Ayrıca Muin için Bkz. "M (mim), A (ayın), Y (ye) ve N (nun)", Enver Behnan Şapolyo, *a.g.e.*, s.62. Burada görüldüğü üzere bir diğer parola da '**Hilal**' kelimesidir.

sandalyeye oturtuluyordu. Bu masanın gerisinde kırmızı cübbe giymiş gözlerinde siyah maske bulunan üç adamın karşısına çıkmış oluyordu. Bunlardan ortadaki kendisine şu suretle hitabediordu:

-Arkadaş, cemiyetimize dahil olmak arzusunu göstermişsin, arkadaşımız seni tezkiye [temize çıkarma, aklama] etmiştir, biz de kabul ettik, yalnız sana tekrar soracağız, cemiyete girmekte ısrar ediyor musun?

-Evet ısrar ediyorum!. deyince o zaman şöyle bir hitaba maruz kalıyordu:

-Arkadaş sağında Kur'anı Azimüşşan, solunda bir tabanca var. Ayağa kalkarak sağ elini Kitabullah üzerine koy, sana tekrarlatacağımız yemini, kelime, kelime telâffuz et. Sonra gözlerindeki perdeyi indirecek ve seni aramıza almış bulunacağız!... İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olmak arzusunu duyan namzet, bu suretle hareket ettikten sonra delili tarafından gözleri açılarak, yarı karanlık yarı aydınlık bu odada kırmızı cübbeleri ve siyah maskeleri ile karşısında üç kimseyi görüyor fakat [hiç] birini tanımadan odadan, sonrada evden çıkıyordu. Tekrar geldiği yollardan yine gözleri bağlı olarak onu tavsiye eden arkadaşı ile ilk buluştukları yere kadar eli kılavuzun elinde yürüyen bu adam, nihayet تنها bir yerde gözlerindeki bağ çözülmek suretiyle bu korkulu ve heyecanlı maceradan kurtuluyor, dahil olduğu cemiyetin hiç bir zaman tam kadrosunu, içinde olanların kimlerden ibaret bulunduğunu öğrenemiyor, kendisine verilen vazifeyi yapmakla mükellef olduğunu daima düşünüyordu. Yalnız şunu biliyordu ki, gireceği cemiyetin bütün mensupları ona her türlü yardımı yapmağa hazırdırlar. O yalnız muayyen bir parolayı telaffuz etsin, bir takım işaretleri gösterecek, o zaman hiç tanımadığı kimselerin kendisine nasıl yaklaştığını, ona nasıl muavenet [yardım] ettiğini görecektir.

Şayanı şükran olarak kaydedilebilirdi ki, İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olmuş kimseler içinde tek bir hain, veya bir adet casus çıkmamış, ölümü tercih ederek partinin esrarını kimseye vermemiş[ler]dir.¹¹⁶

Bu metin, Cemiyet'in mahremiyete bu denli önem vermesinin, Abdülhamit istibdadının ne ölçüde ağır olduğu hakkında bilgi vermesi açısından mühimdir. Sızmalara karşı tavsiye usulüyle mensup kabul etmeleri ve aldıkları önlemlerle

¹¹⁶ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s.50-51.

Cemiyet'e mensup olacaklarda aranan özellikler hakkında verdiği bilgiler açısından oldukça dikkat çekicidir.

1.1.8. Paris ve Selanik Teşkilatları'nın Birleşmesi

Hürriyet'in iadesinden bir yıl kadar evvel [1907'de] yaşanan en mühim hadiselerden birisi de Paris merkezli *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* ile Selanik merkezli *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin birleşmeleriydi.¹¹⁷

1906-1907 kışında Sultan II. Abdülhamit'in Hafıye Teşkilâtı'nın casusları Selanik'te gizli kapaklı bir şeylerin döndüğüne neredeyse eminlerdi. Cemiyet'in gerçek gücü tam olarak bilinmese de bazı üyelerin gözlem altında tutuldukları biliniyordu.¹¹⁸ 1907'nin Mart ayında Talât Bey, kendisi gibi Selanik komitesi üyelerinden Hüsrev Sami [Kızıldoğan] Bey ve Ömer Naci Bey'e tevkif edilmelerini emreden gizli muhaberatı gördüğünü söylemişti. Bu haberden sonra Ömer Naci ve Hüsrev Sami Beyler sadece Talât Bey'e haber verip alelacele Paris'e kaçmışlardı.¹¹⁹ Gitmeden evvel kendilerine, Ahmet Rıza Bey yahut da Prens Sabahattin Bey'in cemiyetlerinden münasip olan biriyle birleşmek üzere bunları inceleme vazifesi verilmişti. İkili, Ahmet Rıza Bey'in *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*'nin hedeflerinin *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin hedeflerine daha uygun bulunmuştu. Uzun tartışmalardan sonra bu iki cemiyetin birleştirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.¹²⁰

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Rahmi Bey, Paris'te bulunan Doktor Nazım'ı [Selanikli Nazım] Selanik'e davet etmişti. Gizlice Selanik'e gelen Doktor Nazım Bey'le¹²¹ Cemiyet'in Paris temsilcisi olarak birleşme anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmadan sonra, artık *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*, '*Terakki ve İttihat Cemiyeti*' adını almıştı.¹²² 27 Eylül 1907'de cereyan eden bu hadise, bir mukavele ile muhabere dosyalarında yerini almakla¹²³ birlikte II. Meşrutiyet'in ilanına götüren

¹¹⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp...*, s.236.

¹¹⁸ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.134.

¹¹⁹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.18.

¹²⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.109.

¹²¹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.19-20.

¹²² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt I, s.54.

¹²³ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp...*, s.238. Bu mukavele metni için aynı eserde bkz. s.238-239.

hadiselerde esas örgütleyici ve vurucu gücü oluşturan unsurun *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* kadrolarından çıktığını ifade etmek mümkündür.¹²⁴ 1908'in ilk günlerinde bu isim *İttihat ve Terakki* olarak değiştirilmiş ve bu tarihten itibaren İttihatçılık, bir tavrın, siyasî bir yönelimin de adı olmuştu.¹²⁵

1.1.9. Hürriyet'in İlânı Öncesine Umumî Bir Bakış

Sultan II. Abdülhamit'in en önemli reformları, eğitim sahasında yaptığı reformlardı. Bu reformlar, aynı zamanda rejimin zayıflamasına da yol açtı. Kentli alt-orta sınıf mensupları için bürokratik ve askerî kariyer odaklı bir eğitim, statü atlama aracına dönüşmüştü. Jön Türk hareketinin pek çok üyesi, bu toplumsal sınıftan geldikleri için bir anlamda onlara bürokrasinin yolu açılmış oluyordu. Abdülhamit'in gerçekleştirdiği eğitim reformu, İttihat ve Terakki mensupları için ihtilâl hareketinin tetikleyici bir unsuru olmuştu. İttihatçılar, tatil edilen meclisin yeniden açılmasını ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini bir başlangıç olarak görmekteydiler. İmparatorluğu sadece siyasal açıdan değil, ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan da dönüştürmek istiyorlardı.¹²⁶ Abdülhamit'in eğitim reformu, kendine güveni olan farkındalığı yüksek bir nesil yetiştirmişti. Fakat bu minval üzere yetişmiş olan neslin, Sultan'a karşı '*sadakatle*' hareket edecekleri anlamına gelmiyordu.

Abdülhamit, modernleşmeyi -kontrol altında tutulmak kaydıyla- bir zaruret olarak görmüştü. Bu sadece yukarıda bahsedilen eğitim sahasıyla da sınırlı kalmamıştı. Maddî modernleşme olarak nitelendirebileceğimiz iletişim, ulaşım, sağlık ve bayındırlık alanlarında devrine göre oldukça cesur ve cömert adımlar atmıştı.¹²⁷

1890 yılında [Mizancı] Murat Bey tarafından hazırlanan bibliyografyaya göre; Abdülhamit'in ilk on beş yıllık hükümdarlığında, yaklaşık 4000 civarında Türkçe eser basılmıştı. Bunlardan 200 tanesi din, yaklaşık 500'ü dil, 1000 tanesi bilimsel-akademik, 1600'den fazlası edebiyat, şiir, tiyatro ve 1200'den fazlasının da kural ve [idari] yönetmeliklerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere

¹²⁴ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.174.

¹²⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.20-21.

¹²⁶ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s.56-57.

¹²⁷ Cemal Fedayi, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı? Osmanlı'dan Cumhuriyete Nasıl Geçildi?*, Kadim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.22

basılan eserlerin muhtevaları siyasetten ve fikriyattan uzaklaştırılmış, Türk entelektüellerinin meşguliyet sahasına işaret etmesi açısından önemlidir.¹²⁸

Abdülhamit, Batı'dan gelen liberal akımları ve düşünceleri [jurnalcileri marifetiyle] denetim altına alarak rejimin ve devletin güvenliğini arttırmayı amaçlamıştı. Fakat bu uygulama azınlıklarda milliyetçi akımların güçlenmesine yol açarken, aydınlarda da artık olağan hale gelen sansüre ve jurnalciliğe karşı siyasal düşüncelerin yaygınlaşmasına ve kuvvetlenmesine katkı sağlamıştı.¹²⁹

Bâbîâli bürokrasisi, ulema sınıfı ve Osmanlı Ordusu, Yıldız yönetiminin kontrolü altındaydı. Ordu'nun seçkin birliklerinin Osmanlı Avrupası'nda konumlanmış olması ve mütemadiyen aleyhte gelişen dış konjonktür, Osmanlı Ordusu'nu uzun olarak nitelendirebileceğimiz bir sessizlik döneminden çıkarak harekete geçmeye zorluyordu. Yıllardır Mısır'da ve Avrupa'nın muhtelif yerlerindeki muhalif aydınların hareketlerinde de benzer tavırlar gözlemlemek mümkündür. Yeni ve Batı usullerine göre Abdülhamit'in revize ettiği mekteplerde yetişmiş, siyasî duyarlılığa sahip, hareket kabiliyeti yüksek ve ekseriyeti taşralı olan bir subay sınıfı da yine bu dönemde hayat buluyordu.¹³⁰

İttihat ve Terakki'nin teşkilatlanması irdelendiğinde, kolektif liderlik özelliği göze çarpmaktadır. Bu durum Cemiyet mensuplarının demokrasi ilkelerini çok sevdiklerinden ve yahut çok benimsediklerinden değil; Sultan II. Abdülhamit'in revize ettiği çağdaş mekteplerden yetişmeleriydi. Bu mekteplerde edindikleri fikriyat ile 'idarenin yalnızca padişahın ve beraberindeki bir grup paşanın keyfi istek ve arzularına göre ayakta durmaması gerektiğinin, kurumsallaşmış bir istişare kültürünün' benimsenmesinin, devlet yönetimindeki rolüne olan inançlarından kaynaklanmaktaydı.¹³¹ Mustafa Ragıp'ın, Meşrutiyet'ten Önce Manastırda Patlayan Tabanca adlı eserinde belirttiği hususlar, II. Abdülhamit devrinin muhalif unsurlarının genel kanaatini yansıtmaları açısından önemlidir:

Padişahın tahakkümü ve zulmü, memleketin hayat ve varlığını zehirledikçe memleket içinde ve dışındaki inkılâp cereyanları da çoğalıyordu. Abdülhamit

¹²⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s.256.

¹²⁹ İlhan Akın, *Türk Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1984, s.47.

¹³⁰ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, ss.19-22.

¹³¹ Alper Ersaydı, *a.g.e.*, s.32.

idaresine karşı nefret ve isyan duygularıyla kaynaşan bu cereyana karışanların bir nokta etrafında birleşmiş düşünceleri vardı:

Meşrutiyeti ilan ettirecek umumi bir ihtilal yapmak.

Vatanın kurtuluşunda başlıca deva olacağı sanılan bu düşünce, günden güne olgunlaşıyor, kökleşiyordu. Fakat bu samimi inanışlarla kalpleri çarpanlar, hükümetin kahredici ve yıldırıcı kuvvetleri karşısında [hafiyeler ve jurnalcılık] birleşmek yolunu bulamıyorlardı. Yıllarca süren bu asil isyan duyguları, yalnız birbirine güvenilir insanlar arasında dudaklardan kulaklara fısıldamalar şeklinde tezahür ediyor, fiili bir kudret padişahı ve hükümeti tehdit edici bir mahiyet alamıyordu.

II. Abdülhamid, halkın sevgisine dayanmayarak saltanat sürdüğüne çok eskiden beri emindi. Hatta son zamanlarda, halk tabakalarında gizli bir varlıkla yaşayan umumi nefreti sezmemiş değildi. Ancak bu nefretin elle tutulabilecek bir dereceye gelmediğini görüyor, hedefini tayin edemiyordu.¹³²

Anayasalı bir İslâm devleti modeli olarak Abdülhamit rejiminin yönetim şeklinin¹³³ yeniden revize edilmesine inanan muhalif kanat için artık istibdat uygulamaları günden güne çekilmez bir hal almaktaydı. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi* adlı eserinde bu duruma şu ifadelerle dikkat çekmiştir:

1876'da Kanun-ı Esasi'nin [I. Meşrutiyet] ilanını çabuklaştırma telaşı içinde yeni Sultan II. Abdülhamid'e (1876-1909) büyük ödünler verip, boşluklar bıraktı. Resmen 19 Mart 1877'de açılan ilk Osmanlı parlamentosu, bir yıl içinde (14 Şubat 1878) II. Abdülhamid tarafından tatil edildi. Çünkü Kanun-ı Esasi oluşturulurken, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı feshetme hakkı, 'kutsal hak' olarak sultana tanınmıştı.¹³⁴

Abdülhamit'in tahta çıktığı 1876 ile 1908 *Hürriyet'in İadesi* arasında geçen zaman, Osmanlı Devleti'nin *Tanzimat*'tan beri önlenemeyen yıkılma evresi, padişah tarafından yeni hamlelerle önlenmeye çalışılmışsa da devlet içinde farklı denge bozukluklarına zemin hazırlamıştı. İstibdat rejiminin keyfiyeti, jurnaller ve basına uygulanan sansür, toplumda ruhî bir bunalım halini de beraberinde getirmişti. Esasen

¹³² Mustafa Ragıb, *Meşrutiyet'ten önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Bengi Yay., İstanbul, 2007, s.5-6.

¹³³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.301.

¹³⁴ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi*, Çev: Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s.158-159.

İttihatçılar'ın Meşrutiyet nizamına yönelişleri de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını engelleyebilmek için bir ümit vesilesi olmuştu.¹³⁵

1.1.10. Reval Mülakatı ve Firzovik Toplantısı

İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas 9 [-10] Haziran 1908'de Reval'de [bugün Estonya'nın başkenti Tallinn] İngiliz-Rus münasebetlerini gözden geçirmek amacıyla buluşmuşlardı.¹³⁶ Esasen buluşmanın temeli; Makedonya'daki kargaşalığa son vermek için kapsamlı bir ıslahat programı tertip etmektir.¹³⁷ İngilizler, Mart 1908'den itibaren Makedonya meselesini kurcalamaya başlamışlardı. İngiltere'nin bu girişimleri ve Reval'deki İngiliz-Rus mülakatı, İttihatçı subaylar arasında İmparatorluğun paylaşılmasına¹³⁸ dair bir komponun göstergesi olarak algılandı ve ciddi bir tepkiye yol açtı.¹³⁹ Bu tedirgin hava içerisinde Niyazi Bey'in Reval mülakatlarından sonra 3 gün gözüne uyku girmediği iddia edilir. II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran nedenlerden birisi olarak, büyük devletlerden önce Makedonya'da bir ıslahat hareketine kalkışmanın gerekliliği gösterilebilir. Son tahlilde bu hadise meşrutiyet taraftarlarını bir an önce harekete geçmeye zorlamıştı.¹⁴⁰

Makedonya'da, etnik ve dinî unsurların ayaklanmaları ve çete faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan faktörler arasında olmakla birlikte, 1908 Haziran başında gerçekleşen *Firzovik Toplantısı*'nın da *Hürriyet'in İadesi*'ne giden yolda tetikleyici bir işlevi olmuştu.¹⁴¹ Hadise yabancıların çocuklarının okuduğu bir Sırp okulunun öğrencilerine bir gezi tertip etmek için Firzovik'e götürmesiyle başlamıştı. Gezinin yapılacağı yer Sarayışte mevkiinde bulunan bir koruydu. Gezide herhangi bir gizli amaç bulunmamakla birlikte bu gezi, velilerin ve öğrencilerin kır eğlencesi

¹³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.165.

¹³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I, Kısım I, s.237.

¹³⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 9 Baskı, İstanbul, 2013, s.17.

¹³⁸ "... 9 ve 10 Haziranda (27 ve 28 Mayıs Rumi) Reval'de İngiltere Kralıyla Rusya Çarı arasında Makedonya'nın taksimi vesaire hakkında aleyhimize kararlar verildiğini Haziran ortalarına doğru işittik." Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı İstanbul, 2014, s.187.

¹³⁹ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.176.

¹⁴⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.17. Ayrıca Bkz. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.141.

¹⁴¹ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Haz: İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s.17.

niteliğindedir. Ancak civarda yaşayan dindar Arnavutlar'ın danslı içkili bir eğlence yapılmasına karşı gösterdikleri aşırı hassasiyet ve bunun arka planında Arnavutlar'ın yaşadığı mahallere yönelik gizli faaliyetlerin olduğu söylentisinin yayılması, civarda bulunan Arnavutlar'ın silahlanarak bölgeye akın etmesine yol açmıştı. Bu halk hareketinin meşrutiyetin ilanını istemekle direkt olarak bir bağlantısı yoktu; fakat Galip [Pasinler] Bey ve Necip Draga'nın gayretleri ve yönlendirmeleriyle, Arnavutlar'ın dinî duyguları istismar edilerek bu olay meşrutiyet lehine döndürülmüştü. Galip Bey'in Cemiyet'e kazandırdığı Gırniçeli Hacı Şaban'ın: “*Meşrutiyeti istemek, Allah'ın kitabını dilemektir.*” İfadesi, dinî duyguların istismarının hangi boyutlarda yaşandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹⁴²

1.1.11. İttihat ve Terakki Ne İdi?

Şerif Mardin, Cemiyet'in kuruluşundaki ana amacın ‘*hürriyet*’ten çok Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma tehlikesini engellemek olduğunu¹⁴³ etraflıca işledikten sonra ortaya koymaktadır. Esas itibariyle bu teşekkülü meydana getirenler, özellikle son dönem itibariyle Türk Milliyetçisi idiler. Devletin varlığı ve bağımsızlığını öncelikli meseleleri haline getirmişlerdi. Kemal Karpat daha sonraları iktidara gelecek olan Cemiyet'in, milliyetçilik anlayışını şöyle tarif etmiştir: “*Milliyetçilik, politik açıdan antiemperyalizmin, ekonomik alanda ise devletçiliğin benimsenmesi ve bu ikisine Türkcülüğün eklenmesiyle meydana geliyordu.*”¹⁴⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bizzat yer alan Muhittin Birgen'in anılarında yer alan aşağıdaki bölüm, Cemiyet'in, üyeler için ne anlam ifade ettiğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Muhittin Birgen, Merkez-i Umumi'de Talât Paşa'ya “*Paşam, İttihat ve Terakki nedir?*” sorusunu sorduğunda Talât Bey, “*Ne olduğunu ben de pek bilmiyorum ama idaresi pek müşkül bir şey.*” cevabını vermişti. O sırada içeri giren Ziya Gökalp için “*Hah! İşte hoca geldi, ona sor ben böyle şeylerden anlamam, o anlar.*” dedi ve Talat Bey, Gökalp'e soruyu tekrar etti. Bir müddet düşündükten sonra Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nasıl bir ruh

¹⁴² Süleyman Külçe, *a.g.e.*, s.17-24 ss.

¹⁴³ Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.77.

¹⁴⁴ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yay., 2.Baskı, İstanbul, 2011, s.13.

ikliminden çıktığını veciz bir ifadeyle tarihe not düşmüştü: “*İttihat ve Terakki Türk Milleti’nin ruhundan kopmuş bir mefkûre hamlesidir.*”¹⁴⁵

Sultan II. Abdülhamit’in idaresi, genç tıbbiyelilerde olduğu gibi Osmanlı toplumunun çeşitli sınıflarında da rahatsızlık uyandırıyor. Bunların içinde asker kökenliler de vardı. Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti adlı eserinde, Cemiyet’in kuruluşuna dair şu ifadeleri kullanmıştır: “*...Memleketin hakiki sahibinin sadece padişah ve bendeleri değil, onu kanı pahasına kazanan ve korumaya çalışan millet olduğunu fîliyat sahasında ispat etmek maksadıyla kurulan cemiyet İttihat ve Terakki’dir.*”¹⁴⁶

1.2. İTTİHAT ve TERAKKİ’NİN SINIRLI İKTİDAR DÖNEMİ 1908-1913

1.2.1. II. Meşrutiyet’in İlâmı

Reval mülakatının Balkan coğrafyasında yarattığı etki, kendisini Niyazi Bey eliyle gösterecekti. 3 Temmuz 1908’de Kolağası [kıdemli yüzbaşı] Niyazi Bey¹⁴⁷ ve adamları, [Cemiyet’ten de izin alarak] garnizondaki subayların ve askerî personelin cuma namazında olmalarından faydalanıp gerekli silah, cephane ve parayı da alarak Resne’de dağa çıkmışlardı. Dağa çıkanlar, 200 kadar asker ve bir o kadar da sivilden mürekkepti. Bunlar arasında; Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi, Polis Müdürü Tahir Bey ve en önemlisi Hilmi Paşa’nın kurmay heyetinden Binbaşı Enver’i saymak mümkündür.¹⁴⁸ Bu olaydan daha önce gerçekleşen önemli gelişmelerden biri Reval buluşmasıydı ve son tahlilde İttihatçı

¹⁴⁵ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, Cilt I, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.63-64.

¹⁴⁶ Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s.18.

¹⁴⁷ O dönem içinde hummalı tartışmalara kaynaklık eden, Niyazi Bey ve meçhûl bir ‘geyik’ meselesi vardır. “*Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, istibdat idaresine karşı koyanlarla beraber çetesi başında ve dağ sırtlarında pür silâh, kalpağının üzerinde ‘Ya hürriyet, ya ölüm’ yazılı dönüp dolaşırken, -rivayet bu ya!- bir geyik zuhur eder, yanlarına gelir, yaltaklanır ve aralarına katılır. Artık birlikte gezip tozmakta, kasabalara girildikçe, telgrafhaneler basıldıkça da yine peşleri sıra yürüyüp koşmaktadır.*” Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, Haz: Yusuf Turan Günaydın, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s.10. Hikâyenin geri kalan kısmı için aynı eserde bkz. s.10-11.

¹⁴⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, ss.20-22.

kadronun Rumeli'nin geleceği hususundaki -haklı- telaşını doğrulayan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁹

Hükümet, bu silahlı isyanı bastırmak için Şemsi Paşa'yı görevlendirdi. Sadık bir Arnavut asıllı subay olan Şemsi Paşa, kuzey sınırındaki Mitrovica'da bulunan garnizonunun komutanıydı. Şemsi Paşa 7 Temmuz'da Manastır'a ulaşmıştı.¹⁵⁰ Harekât planı hususunda Yıldız Sarayı'na bilgi vermek maksadıyla telgraf çektikten sonra postanenin önünde bekleyen arabasına binmek üzereyken¹⁵¹ İttihatçı fedailerden Atıf [Kamçıl] Bey tarafından vurularak öldürülmüştü.¹⁵² Bu hadiseden daha önce [11 Haziran'da] Selanik'te Merkez Kumandanı olan Nazım Bey'in, Mustafa Necip tarafından [ayağından] vurulması¹⁵³ akabinde Şemsi Paşa'nın öldürülmesi İttihat ve Terakki açısından bakıldığında, çaresizlikten atılmış tehlikeli adımlardı. Şemsi Paşa'nın yerine atanan Müşir [Tatar] Osman Paşa 12 Temmuz'da Manastır'a geldi. Geline nokta askerinin emir komuta zincirine mutlak bir şekilde itaat ettiği söylenemez, çünkü askerler silah arkadaşlarının üzerlerine ateş açmak istemiyorlardı. Makedonya'da durum artık Saray'ın kontrolünden çıkmıştı.¹⁵⁴ Rumeli Müfettiş-i Umumisi Hilmi Paşa'nın Saray'a çektiği bir telgraf [12 yahut 13 Temmuz] oldukça dikkat çekicidir: **“Zat-ı şahanelerine şunu arz ederim ki bu taraflarda benden başka herkes İttihatçıdır!”**¹⁵⁵ Meşrutiyet'in ilânı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaklaşık olarak 2.000 üyesi bulunmaktaydı. Bunların üçte ikisi ve yahut da biraz daha fazlası askerdi. Tahminen 35-40'nın, beyin takımını oluşturduğu ve Cemiyet üzerinde siyasal olarak etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁵⁶

Osman Paşa, Manastır'a geldiği sırada İzmir'den Selanik'e asker sevkine başlanmıştı. Cemiyet, politik bir manevrayla İzmir'den gelen askerlerin Niyazi Bey'in üzerine gitmemesi için Doktor Nazım'ı İzmir'e yolladı. Deniz yoluyla Selanik'e giden askerlerin bir kısmı daha Selanik'e varmadan Doktor Nazım'ın etkili propagandasıyla Cemiyet'e kazandırıldı. Bu kazanımda Bursalı Tahir Bey'in de ciddi

¹⁴⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.127.

¹⁵⁰ Erik J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Çev: Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015, s.48.

¹⁵¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.23.

¹⁵² Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.23.

¹⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan...*, Cilt I, s.546.

¹⁵⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, ss. 25-27.

¹⁵⁵ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s.77.

¹⁵⁶ Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan...*, s.157.

bir katkısı olmuştu. 20 Temmuz günü Firzovik toplantısının yönlendiricisi Galip [Pasinler] Bey de, Kosova halkı adına topladığı 180 imza ile padişaha arz edilmek üzere sadarete çektiği telgrafta, millet meclisinin toplanmasını istemiş ve bunun; Rumeli'ye yabancı müdahalesinin engellenmesi noktasında meşrutiyet düzeninin yeniden ihya edilmesi gerekliliği üzerinde ısrar etmiş, fakat neticede bir cevap alamamıştı.¹⁵⁷ 1889'dan beri dağınık şubeler ve bütünleştirilmiş fikirler etrafında çalışan İttihatçı kadro, artık mensuplarını tatmin edecek bir gaye için mücadeleye başlamıştı ve en önemli motivasyonları, anayasa ve parlamentonun yeniden ihya edilmesi olmuştu.¹⁵⁸

Cemiyet artık mutlak bir şekilde meşrutiyeti ilân ettirmek için karar almış bulunuyordu.¹⁵⁹ Üyelerine karşı sinsî bir tavır takınması nedeniyle Müşir Tatar Osman Paşa'nın, Cemiyet tarafından tutuklanmasına karar verildi. Bu iş, Ohri teşkilâtına verilmişti ve görevi de Eyüp Sabri ve Resneli Niyazi Beyler yerine getireceklerdi. 22 Temmuz'da Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler, Manastır'daki ordu kumandanı Osman Paşa'yı dağa kaldırdılar. Artık 22 Temmuz itibarıyla Manastır'daki yönetim İttihatçı kadroya geçmişti.¹⁶⁰ 22 Temmuz'da İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi'nin çektiği telgraf, durumun ciddiyeti açısından dikkate değerdir:

Hilafetin sığınağı olan padişahımızın kutsal katına,

Sizin kendi irade ve kararınızla halkınıza vaktiyle ihsan buyurulan Kanun-u Esasinin (1876 Anayasasının) artık uygulanmasına irade buyurulması suretiyle size karşı olan sadakatimizin bozulmamasını ve korunmasını dileriz. Eğer Pazar gününe kadar Meclis-i Mebusanın açılmasını ferman etmediğiniz takdirde, sizin rızanız hilâfına hareketlere girişilecektir. Manastır vilâyeti dahilinde bugün mevcut olan bütün sivil âmir ve memurlarla, bütün askerî âmirler, subaylar ve erler ve bütün din ve tarikat büyükleri ile, küçük, büyük, bütün diğer dinler mensupları, istisnasız olarak ve Allah'ın birliğine yemin ederek, bu umumî misak altında toplanmışlardır. Ferman...¹⁶¹

¹⁵⁷ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.27-28.

¹⁵⁸ Samih Nafiz Tansu, *İttihad ve Terakki İçinde Dönen...*, s.60.

¹⁵⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.27.

¹⁶⁰ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.29.

¹⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan...*, Cilt I, s.559-560.

İttihatçılar ülkenin kurtuluşu ve yeniden güçlenmesi için anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını, parlamentonun açılmasını ve uzun süredir yapılmayan seçimlerin yapılmasını istiyorlardı. 1889'dan beri çeşitli yöntemler ve kuruluşlarla mücadele etmişler, dergiler, gazeteler çıkarmışlardı. 1908 yılının Temmuz ayının başlarından itibaren bu mücadele azmi doruk noktasına ulaşmış, Manastır, Kosova ve Selanik'ten Yıldız Sarayı'na telgraflar yağmaya başlamıştı.¹⁶² Buradan şu çıkarımı yapmak mümkündür: İttihatçıların meşrutiyet nizamına olan inanışları teolojik bir hâl almıştı. Kötü idarenin, istibdat rejiminin karşı tezi olarak meşrutiyet nizamını görmeleri anlaşılabilir bir talepti. Fakat bunun o dönem içerisinde mistik bir hâl aldığı anlaşılmaktadır. Yani bir gece meşrutiyet ilân edildiğinde bütün problemlerin çözüleceği ve İstibdat'ın, toplumsal hayatın her alanından çekileceği inancı hâkimdi. İdarenin bütün yapısal problemlerinin çözümünü, sadece meşrutiyet nizamına geçişle hallolacağını zannetmeleri, İttihatçılar'ın temel referans noktasını oluşturuyordu.

Anadolu'dan Manastır'a gelerek isyanı bastırmak için gönderilen birliklerin bu talebi reddetmeleri, Saray'ın moralini hayli bozmuş ve uygulanmakta olan baskı politikasından vazgeçilerek uzlaşma kararı alınmıştı.¹⁶³ Abdülhamit 21/22 Temmuz gecesi sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'yı azledip yerine Sait Paşa'yı atamıştı. Ancak bu değişim, Meşrutiyet'in ilanının önünde bir engel olarak duramamıştı. 23 Temmuz günü 21 pare top atışıyla Meşrutiyet, Manastır'da İttihat ve Terakki tarafından ilân edildi. Bu sırada Saray'a yağmur gibi telgraflar çekildi. Sultan, meşrutiyet nizamına karşı olmamakla birlikte yoğun bir şekilde gelen telgrafların da etkisiyle, işin sorumluluğunu kendisi göğüslemek durumunda kalmıştı ve bir oldubittiye getirilerek, Sultan, 23/24 Temmuz gecesi meşrutiyeti ilân etmek durumunda kalmıştı. 24 Temmuz sabahı ilân, İstanbul gazetelerinde herhangi bir resmî ilân gibi olağan bir hava içinde neşriyata yansımıştı. Fakat 24 Temmuz sabahı Selanik, *Hürriyet'in İadesi*'ni 101 pare top atışıyla coşkulu bir şekilde kutlamaktaydı.¹⁶⁴ Selanik sokaklarında Meşrutiyet üç gün üç gece şenlik havasında kutlanmıştı. Kısa zaman sonra Manastır'daki olaylar da yatışmıştı.¹⁶⁵

¹⁶² Mehmet Ö. Alkan, "1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Der: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.94.

¹⁶³ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.29.

¹⁶⁴ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.130.

¹⁶⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.30-31.

İttihatçılar, Meşrutiyet'in ilânını ilk olarak, bu sistemin, vatanın parçalanmasını engelleyecek bir unsur olarak görmekteydiler. Meşrutiyet onların gözüyle, farklı etnik ve dini grupların isyan ve mücadelelerini engellemek ve bu farklı unsurları bir arada tutmak için kurtarıcılığına inanılan bir düzendi. Ancak İttihatçılar, 1908'den sonra kademeli bir şekilde, Meşrutiyet nizamı ile gelen yeni modeli, devletin işleyiş mekanizmasında padişahın elinde bulundurduğu -istibdat rejimine ait- imkânları, Cemiyet elinde toplamak noktasında bir araç olarak görmüşlerdi.¹⁶⁶

1876'da tahta oturan Sultan II. Abdülhamit, 1908'e kadar, padişahlığının 32 yılında sadarete 23 kez görevlendirme yapmıştı. Yaklaşık 16 ayda bir yeni görevlendirme yapan Sultan'ın bu uygulaması, devlet işlerini arka planda kimseye emanet etmediğini [yahut edemediğini] ve her şeyi kendi uhdesinde topladığını göstermesi açısından önemlidir.¹⁶⁷ Sultan'a kanun-u Esasi'yi ilân ettiren İttihatçılar için Zürcher'in şu tespitini paylaşmak çok yerinde olacaktır:

Sultan'a güvenmedikleri halde, [henüz] onu azledecek gücü kendilerinde bulamıyorlardı. Zaten hükümetin dizginlerini kendi ellerine geçirecek güvene [de] sahip değillerdi. Yaş ve kıdem, Osmanlı toplumunda otoritenin önemli önkoşullarıydı ve çoğu yüzbaşı ve binbaşı ya da küçük bürokrat olan yaşları yirmilerin sonlarında ve otuzların başlarındaki Jön Türklerde ikisi de yoktu. Bu yüzden Cemiyet, siyaset işlerini Sadrazam Sait Paşa yönetimindeki mevcut hükümetin eline bırakmayı yeğledi. Bu arada uygun gördüğü zamanlarda siyaset işlerine müdahale ederek, henüz erişilmemiş meşruti özgürlüğü koruma görevini, bekçiliğini üstlenmişti.¹⁶⁸

Artık meşrutiyet nizamına dönülmüştü ve fakat o günlerde İttihatçı kadroların bundan sonra ne yapacakları hususunda planları olduğunu ileri sürmek hayli zordur. Hadisenin ciddiyetini elbette ileride kavrayacak ve bu noktada yeni hamlelerle İmparatorluğun idaresini tam anlamıyla ele geçireceklerdi.

¹⁶⁶ İsmail Küçükkılınç, *II. Meşrutiyet'in İlânında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011, ss. 396- 398.

¹⁶⁷ Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", *Tarik Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Der: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.55.

¹⁶⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.147.

Osmanlı Devleti'nde liberal nitelikteki reform girişimleri incelendiğinde, [Güncel haliyle demokratikleşme girişimleri de denilebilir. E.Ç.] 1908 II. Meşrutiyet nizamı ile birlikte ilk defa yeni bir durum ortaya çıkmıştır: Halk unsuru. Bu durum yukarıdan aşağı inen değil aşağıdan yukarı doğru bir hareketle kendini göstermişti.¹⁶⁹ 19. Asrın ilk çeyreğinden itibaren gerçekleştirilen reform girişimlerine ilk defa bu kez kayda değer bir biçimde halk omuz vermiş, vatandaş reform hareketinin bir parçası olmuştu.

1.2.2. 1908'den 1909'a: Ordu, Halk ve Siyaset

Şüphesiz 23/24 Temmuz 1908 gecesi Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi, İttihatçı kadro için umulmadık bir başarıydı. Abdülhamit'in direnmekten vazgeçerek uzlaşmayı tercih etmesi, bir nevi geri adım atması, devlet bürokrasisinde karmaşaya neden olmuştu. Hükümet demoralize olmuş, bürokratik mekanizma neredeyse çalışamaz hale gelmişti. Hürriyet'in ne anlama geldiğini pek de kestiremeyen halk, bunca yıldır süregelen kanun ve nizam müesseselerinin çözüldüğünü düşünmeye başlamıştı.¹⁷⁰ Netice itibariyle İttihatçı kadro, Rumeli'deki ayaklanma vesilesiyle Abdülhamit'e meşrutiyeti ilân ettirmiş ve fakat Abdülhamit'in padişahlığına itiraz etmeleri için artık geçerli bir nedenleri de kalmamıştı. İttihatçı kadro arzu ettiği düzene kavuşmuştu lakin iktidarı bizzat ele geçirememişti.¹⁷¹ Halkın İttihatçı kadronun yanında yer almasına istinaden Mahir Said Pekmen'in yaptığı tespit oldukça dikkat çekicidir:

İttihat ve Terakki meşrutiyet-i idâre ile vatanın kurtulacağını ve ortalığın gül gülistan olacağını ilan edip duruyordu. Ahrar'dan bazılarının vatanın kurtulması için başka şeyler de lâzım olduğu, uzun ve programlı bir faaliyetin meşrut [şarta bağlanan, koşullu] bulunduğu hakkındaki neşriyâtları pek kâale alınmıyordu. Çünkü İttihat ve Terakki'nin **vaatleri kolay ve mizacı halka uygun** idi.¹⁷² [Vurgu bana aittir. E.Ç.]

Sultan Abdülhamit'in mücadele azmini kıran sebepler kısaca şöyle özetlenebilir: Ordunun ayaklanmaları bastırmaya gitmesi bir tarafa yekûnden

¹⁶⁹ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1981, s.104-105.

¹⁷⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.31.

¹⁷¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, ss.139-144.

¹⁷² Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz: Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Basımevi, Ankara, 2013, s.2.

ayaklanacağı hissine kapılması ve Sultan'ın her güvendiği unsurun bertaraf edilmesi ve yahut da karşı grubun himayesine geçmesi olmuştu. Son olarak da bambaşka amaçlarla Haziran 1908'de Firzovik'te toplanan Arnavutların ne istediklerini ve neyi amaçladıklarını anlamayarak payitahta telgraf çekmeleri ve buna mukabil birtakım tehditlerde bulunmaları olarak sıralanabilir.¹⁷³

Sultan II. Abdülhamit'in en çok korktuğu şey; komutanların aralarında anlaşarak Abdülaziz'e yapılanlar gibi kendisinin de tahtan indirilmesi kuşkusunu olmuştu. Bu yüzden Abdülhamit, birlikte çalışacak olan yüksek rütbeli komutanların birbirlerine zıt fikirlerde olmasını bir strateji olarak görmekteydi. Bunun farkında olan komutanlar da birbirlerine karşı zıt davranmayı ve öyle görünmeyi mühimserlerdi. 1908'de yaşanan olayları gözden geçirdiğimizde, Abdülhamit'in bu stratejisinin idare ettiği rejim açısından yıkıcı etkileri olduğu açıktır. Çünkü birçok rütbeli komutan, birbirlerine yardım etmeleri şöyle dursun bir diğerrinin işini bozmak ve vazifesini yerine getirmesini engellemek için elinden gelen gayreti sarf etmiştir. Neticede anlaşılıyor ki Abdülhamit, küçük ve orta rütbeli subaylardan çok yüksek rütbeli askerlerden bir tehlikenin gelebileceğine inanmıştı. Bununla birlikte Sultan'ın, askerlerin koordineli ve dostça çalışabilmelerini engellemek arzusu, karmaşık bir durum ortaya çıkarmıştı. Buna komutanlar arasındaki birbirini çekememe ve kıskançlık duyguları da eklenince İttihat ve Terakki'nin, elinin neden bu kadar güçlendiği daha da anlaşılabilir bir hâl almaktadır.¹⁷⁴

II. Meşrutiyet askerî bir girişimle ilan edilmesine rağmen Rumeli'deki Üçüncü Ordu hariç Osmanlı ordusunun tamamı bu girişimi desteklememişti. Askerler arasındaki menşee ve yetişme tarzı itibariyle bir standardın bulunmaması ve Anadolu'da geleneksel değerlere bağlı, halkın sergilemesi muhtemel tepki yahut da tepkisizliğin uyandırdığı kuşku, Üçüncü Ordu'nun Meşrutiyet'in ilânında kendi başına hareket etmesine yol açmıştı. Pek tabii halkın ne minvalde hareket edeceğinin kestirilememesinin ve Üçüncü Ordu mensupları arasından çıkan subayların Meşrutiyet taleplerinin, halk nazarında ne ölçüde karşılık bulduğunu tespit etmek elbette zordu. Ancak Firzovik'te yaşananlar, -Galip Bey'in manipülasyonlarıyla da

¹⁷³ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I Kısım I, s.430.

¹⁷⁴ Bayur, *a.e.*, s.431-432.

olsa- bir halk hareketinin de varlığını inkâr edilemez hale getirmektedir.¹⁷⁵ Bu anlamda Küçükılınç'ın değerlendirmesi dikkat çekicidir:

Meşrutiyet'in ilânında 'tetikleyici rol olaylardan Firzovik Toplantısı, başlangıcı ile sonradan aldığı renk ve şekil arasında paralellik olmayan bir görünüm arzetmesine rağmen, ilânda **nisbî bir halk desteğine işaret etmektedir.** Ancak yine de salt Meşrutiyetin ilânına yetecek bir hareket değildi.¹⁷⁶ [Vurgu bana aittir. E.Ç.]

Osmanlı halkı, içini dilediği gibi doldurabileceği bir kavramı cüretkâr bir biçimde hayatın her alanında kullanmak eğilimindeydi. Meşrutiyet için; içine iyilik, güzellik ve serbestlik nâmına ne varsa bu kavramın dahilinde kullanır olmuştu.¹⁷⁷ Abdurrahman Şeref Efendi bu durum için: "*Hürriyete herkes dilediği gibi mânâ veriyor, düzen, kanun ve hükûmete itaatten bahsedenler istibdat artığı sayılıyordu. Böyle Devr-i dilârâ-yı meşrutiyet devrinde vergi verilir mi efsânesi, vilayetlerdeki halkın işine geldiğinden vergi toplama işi dur[muş]du.*" Tespitinde bulunurken, Mevlânzâde Rıfat'ın değerlendirmesi ise: "*Herkes kendi heva vü hevesi arkasından koşuyordu. Velhâsıl her sınıf mehalifin, esnaf ve hamalın yegane meşgalesi siyaset olmuştu. Her ağızdan yaşasın hürriyet, yaşasın müsavat, yaşasın adalet sadaları çıkıyor...*" şeklinde olmuştur. Ancak anlaşılan, halkın meşrutiyet nizamını tam manâsıyla anlamamış olduğudur.¹⁷⁸ Bu konuda farklı bir bakış açısı olarak, Osman Turan'ın meseleye yaklaşımını da eklemek gerekirse: "*Hürriyet havası bir anarşi arzetmeğe başlamış; yabancı unsurlar açıkça hıyanete geçmişlerdi. Devletin birliği ve manevî kıymetler yıkılıyor; zulüm, hapishane ve sui-kastler devri açılıyor; İstibdat adını alan Sultan Hamid zamanı aranıyordu.*" şeklindedir.¹⁷⁹

II. Meşrutiyet'in ilânını takip eden zamanın, Osmanlı toplumu için en büyük kazanımı bir nebze de olsa 'örgütlü toplum' düzenine geçilmiş olmasıydı. Farklı etnik ve dinî kökene sahip aydınlar, Abdülhamit aleyhtarlığında buluşmuşlar ve bu birliktelik Sultan'ın tahttan indiriliş tarihi olan 27 Nisan 1909'a kadar sürmüştü.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, ss.67-69. Ayrıca bkz. Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi...*, s.16.

¹⁷⁶ İsmail Küçükılınç, *a.g.e.*, s.404.

¹⁷⁷ Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, s.72.

¹⁷⁸ Alkan, *a.e.*, s.72.

¹⁷⁹ Osman Turan, *Türkiye'de Siyasî Buhranın Kaynakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.38.

¹⁸⁰ Nazım Hikmet Polat, "*II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları*", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 94, Yıl:2008, ss.54-57.

II. Meşrutiyet hareketi, daha önceki yenilik hareketleriyle mukayese edildiğinde taşrada başlamış olması dikkate değerdir. II. Abdülhamit'in saltanatı da dâhil, bir kişinin din, savaş veya sanat alanında bir başarı göstermesi, onun o toplumdaki bireysel saygınlık ve toplumsal statü kazanması için yeterliydi. Ancak II. Meşrutiyet nizamı ile birlikte statü kazanmanın yollarına bürokrasi, parti ve hükümetle işbirliği yapmak da eklenmişti.¹⁸¹ Bu anlamda Berkes'in oldukça toparlayıcı bir tespiti olmuştur:

Bu yeni koşulların en önemli olanı '*siyasal parti*' kurulması olayının doğuşudur. Hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurallarının dışında, ilk kez olarak çıkan siyasal parti, 1908 devriminin getirdiği sonuçlardan biridir. İkinci önemli sonuç, siyasal parti belirlenmelerinden önce devrimin yarattığı yeni bir toplumsal duygu havası içinde Türk ulusu sezgisinin doğuşudur. Üçüncü önemli sonuç, genç subayların, Padişaha ubudiyet [ebedi kulluk, kölelik] ve sadakat eğitimiyle yetiştirilen eski tip komutanlardan farklı olarak Padişah-Halife otoritesine bağlılık ile Türk halkına bağlılık arasında bir seçme yapma durumuna gelmeleri, birinciden koştukları ölçüde ikinciye dayanma yanlısı olmalarıdır.¹⁸²

İttihatçılar, 19. yüzyılın son çeyreğindeki reformların ortaya çıkardığı yeni sosyal sınıfın özlemlerini dile getiriyorlardı. Bununla birlikte İttihatçılar var-olan bürokratik yapıyı toptan yıkmak istemeseler bile, mevcut statükoyu da devam ettirmek niyetinde değillerdi. Onlarda hiyerarşiye önem veriyorlardı ama kastettikleri geleneksel olarak yerleşmiş ayrıcalıklar hiyerarşisi değildi.

1.2.3. İttihat ve Terakki'nin Sınırlı İktidar Dönemi'ne Umumî Bir Bakış

Cemiyet, Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesiyle birlikte Saray'ın etrafındaki grubu ve Abdülhamit'in oluşturduğu istihbarat ağını ortadan kaldırmak için çalışmalarda bulunmuştu. Abdülhamit, sadrazam Sait Paşa'nın önerileri doğrultusunda siyasî suçlular ve sürgünler için genel af ilan etmişti. Kısa zaman içinde Cemiyet, memur kadrolarındaki yozlaşmış personeli ayıklayarak yerlerine daha ılımlı ve açık görüşlü memurları atamayı başarmıştı.¹⁸³

¹⁸¹ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi...*, ss.15-17.

¹⁸² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 346.

¹⁸³ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.32.

İttihatçılar ile Sultan'ın, yönetimdeki ilk çatışması, Sultan'ın bahriye ve harbiye nazırlıklarına olacak olan atama işleminde olmuştu. Hadise Sultan'ın, sadrazamın tercihlerini onaylamak yerine, bunları doğrudan doğruya atama hakkı olduğu noktasında ısrar etmesi üzerine vuku bulmuştu. Bu, Kanun-u Esasi'nin hem sözünün hem de ruhunun çok açık bir ihlali demektir ve Sait Paşa bu hadisede Sultan'ı desteklediği gerekçesiyle Meşrutiyet'in ilânından on beş gün sonra istifaya zorlanmıştı. Sait Paşa'nın istifa etmesinden sonra yerine 6 Ağustos 1908'de İngiliz yanlısı bir liberal olarak bilinen Kıbrıslı Kâmil Paşa atanmıştı.¹⁸⁴

Meşrutiyet'in meydana getirdiği hürriyet ortamında Cemiyet'e muhalefet de kısa zamanda vücut buldu. *Hürriyet'in İadesi*'nden hemen sonra memlekete dönen Prens Sabahattin ve grubu süratle faaliyete girişmişlerdi. Bu dönemde adem-i merkezîyetçi fikirleri dolayısıyla Prens Sabahattin'in ekibinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağları tamamen kesildi. Bunun üzerine Prens, 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası'nın kurulmasını desteklemişti. Sabahattin'in liderliği reddetmesiyle birlikte fırka başkanlığı da boş bırakılmıştı. Kısa zamanda muhalefet bayrağını eline alan Ahrar Fırkası'nın, İttihat ve Terakki'yi tenkit ettiği esas nokta ise; gizli kapaklı yönetim marifetiyle ve bu gizliliğin doğuracağı iktidar tekelciliğinin yeni bir istibdada yol açacağına ilişkin duydukları kuşkuuydu.¹⁸⁵

Meşrutiyet'in ilânından sonraki aylarda olan en mühim hadiselerden biri, yaklaşık 30 yıldır yapılmayan seçimlerin yapılmasıydı. Anadolu'dan Osmanlı Avrupası'na oradan Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya kadar meslek sahipleri ve tüccarların oluşturduğu bir İttihat ve Terakki örgütlenmesi mevcuttu. Cemiyet, hemen hemen tümüyle Müslümanlardan ve Türklerden oluştuğu halde, yeni mecliste sandalye teminatı vererek farklı uyrukların işbirliğini de temin etmeye gayret etmişti. Netice itibarıyla [Kasım sonu Aralık başı yapılan] seçimlerde 288 sandalyeli parlamentonun yarısından fazlasında temsil hakkı elde etmişlerdi.¹⁸⁶ Seçimlerde İttihat ve Terakki'nin yanı sıra Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyet'i çatısında Eylül 1908'de kurulan yeni bir parti olarak Osmanlı

¹⁸⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.147.

¹⁸⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.35.

¹⁸⁶ Burada farklı rakamlar dile getirilmiştir. Bkz: "*Parlamentoya 266 mebus seçilmişti. Bunların 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp, 1'i de Ulah'tı.*" Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan...*, Cilt II, s.93. Ayrıca aynı sayfadaki dipnotla birlikte bkz: "*Sonunda Türkler 288 sandalyenin %50'sinden fazlasına sahip oldular.*" Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.148.

Ahrar Fırkası tek sandalye kazanabilmişti. [Bu mebus, kendi çabalarıyla Ankara'dan seçilen Mahir Said (Pekmen) Bey'dir.] Ancak mutlak zafere erişmelerine rağmen İttihatçılar'ın yönetimde tam anlamıyla söz sahibi olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bunun nedeni seçim çevrelerinde, Cemiyet, kendi üyelerinden çok, seçim çevrelerindeki kanaat önderlerine yani yerel eşrafa bel bağlamak durumunda kalmasından kaynaklanmaktaydı. Bu da meclis içerisinde parti disiplininin uzak oldukları anlamına gelmektedir.¹⁸⁷ Sonunda 17 Aralık 1908'de İttihatçılar'ın ezici çoğunluğuyla meclis toplanmıştı.¹⁸⁸ Ancak bu ezici çoğunluk, yönetimdeki etkinlikleriyle doğru orantılı olmamıştı. Ramsour, İttihatçılar'ın yönetimdeki etkinliğinin kayda değer nitelikte olmayışını şu şekilde açıklamaktadır:

Dışarıdan bakıldığında Genç Türklerin hiçbir şansları bulunmadığı görülüyordu. Liderler tecrübesizdiler ve tıpkı Habsburglar gibi, imparatorluk isyanlarla kaynıyordu. Böyle bir ortamda hata yapmak kolaydır. En büyük hataları ise parlamenter hükümetin başarılı olmasına çalışmaktan ziyade perde gerisinden, sinsi ve meşum bir şekilde, onu yönlendirmeyi tercih etmiş olmalarıdır... Bunu da, Abdülhamid'i tahtta bırakmalarına sebep olan yeterince güçlü olmama korkusundan yapmışlardır.¹⁸⁹

İttihatçılar, istediklerini elde etmişlerdi. Ancak yönetici kadro ekseriyetle Saray'ın kontrolündeki bürokratlardan oluşuyordu. Bu anlamda Alkan; ordu, siyaset ve Cemiyet üçgeninde dikkat çeken bir değerlendirmede bulunmuştur:

Cemiyet, kendisini ilk günden itibaren Meşrutiyet'in koruyuculuğu görevine lâyık gördüyse de bu misyon hemen hemen aynı zamanda ordunun kontrolüne geçti. Böylece cemiyetin şahsında ordu, devleti de temsil eden güçlü bir imaja bürünüyordu. Mecliste mebusluk görevini de yürüten muvazzaf paşaların iki fonksiyondan birini tercih etmelerini öngören yeni uygulama, doktriner bir muhalefetle karşılaşmadı, fakat bu uygulama ile ordu içindeki gücü budanan muhalif paşaların [çok daha sonraları] Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasıyla sonuçlan[mış]dı.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.147-148.

¹⁸⁸ İlhan F. Akın, *a.g.e.*, s.49.

¹⁸⁹ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.163.

¹⁹⁰ Ahmet Turan Alkan, "Aradan Geçen Bir Asır, II. Meşrutiyet'i Kavrayışımızda Neleri Değiştirdi?", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 94, Yıl: 2008, s.19.

II. Abdülhamit, Meşrutiyet kuşağının ortak nefretini kazanmış güçlü bir siyasî figür olmuştur. Modernleşme ideolojisini destekleyen camia için ‘kötü’ olanı yekünden temsil eder hâle gelmişti. Bununla birlikte Abdülhamit ve ona dair ne varsa karşısında olmak, siyasal duruşunu bunun üzerinden konumlandırmak, İttihatçılar’ın politik tekâmülünü anlamak için göz ardı edilmemesi gereken bir noktayı oluşturmaktadır. Netice itibarıyla Meşrutiyet nizamından sonra Abdülhamit ve onun istibdadı, Osmanlı toplumunda ‘öteki’yi temsil eden siyasal bir durumu işaret ediyordu.¹⁹¹

1.2.4. 31 Mart 1325 yahut 13 Nisan 1909

İttihatçılar, 1908’in son çeyreği ve 1909’un başlarından itibaren ciddi bir muhalefet problemiyle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Cemiyet, *Ahrar Fırkası*’na olduğu gibi Sadrazam Kamil Paşa’ya da husumet beslemekteydi. Bu durum Kamil Paşa’yı ‘*Ahrar*’cılara yaklaştırmış ve Cemiyet ile olan münasebetini hayli gerginleştirmişti. Mecliste verilen güvensizlik önergesiyle Kamil Paşa 13 Şubat’ta görevinden alınmış, ertesi gün yerine Cemiyet’e yakın olan Hüseyin Hilmi Paşa getirilmişti.¹⁹² Siyasî gerginlik giderek artarken devletin içinde bulunduğu durumdan İttihatçılar sorumlu tutuluyordu. Meşrutiyet’in ilânından sonra [Eylül 1908] Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan’ın Bosna Hersek’i ilhakı, Girit’in Yunanlılar’a bırakılması gibi önemli toprak kayıplarının yaşanması, Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor durumun göstergesiydi. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal düzenin yeniden tesis edilmesi ümitleri, yerini siyasal ve toplumsal kargaşaya bırakıyordu. Bu nedenle Cemiyet, kısa zamanda bütün eleştirilerin odağına oturmuştu.¹⁹³

Derviş Vahdeti’nin himayesindeki *Volkan* gazetesi [Günlük gazete, yayın hayatına 11 Aralık 1908’de başlamıştır.] ve onun etrafında toparlanan *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti* şubat aylarında en hırçın zamanlarını yaşamaktaydı. Aydemir’in, Derviş Vahdeti ile ilgili dikkat çeken pasajı şu şekildedir:

¹⁹¹ Ahmet Turan Alkan, *a.g.m.*, s.18.

¹⁹² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.149.

¹⁹³ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.59.

Derviş Vahdeti 25 Şubat'ta bir layiha ile şeyhülislâma başvurur. Devletin şeriatla dönmesini ister. Başka memleketlerden kanunlar alınmaması, memleketin şeriatla idaresi için diredir. Bu yolda birçok beyannameler de yayınlar. Bu beyannameler elbette ki, medreseler, kahveler gibi kışlalarda da yayılır. Taşkışladaki Avcı Taburları, bu beyannamelerin dağıtıldığı önemli çevrelerdir. Nitekim 31 Mart ayaklanmasında bu taburlar, Derviş Vahdeti'nin isyan bayrağı gibi dalgalandıracağı baş sloganını kullanacaklardır: *Şeriat isteriz!*¹⁹⁴

Kısa zaman sonra İttihatçı karşıtı yayınları ile tanınan *Serbesti* gazetesinin yazı işleri müdürü Hasan Fehmi Bey'in 6 Nisan 1909 gecesi Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesi ve katil yahut katillerinin bulunamaması, cinayetin, Cemiyet unsurları tarafından işlendiği kanaatinin yayılmasına neden oldu.¹⁹⁵ Cemiyet'e karşı bir nümayiş için Hasan Fehmi'nin, 7 Nisan'daki cenaze töreni, muhalefet açısından ciddi bir fırsata dönüşmüştü.¹⁹⁶

12/13 Nisan [30-31 Mart¹⁹⁷] gecesi bir grup asker, subaylarını kışlalarında hapseder ve elebaşı diyebileceğimiz çavuş rütbeliler ve birtakım subaylar, Ayasofya-Sultanahmet arasında toplanırlar. Etrafa rastgele ateş ederek korku salmışlar ve diğer kışlalardaki askerleri kendileriyle birleşmeye çağırılmışlardı. Avcı taburlarındaki bu çavuş rütbelilerinden en dikkati çeken isim, Meşrutiyet'in ilânında Niyazi Bey ile birlikte dağa çıkmış olan Hamdi Çavuş'tu.¹⁹⁸ Hamdi Çavuş komutasında olan Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu, ilk ayaklanan unsur oldu. Sabaha karşı 04.00 sularında isyan hareketi başlamıştı. Şeriatın uygulanması, ayaklananlara, ayaklanmalarından ötürü bir sorumluluk yüklenmemesi, hükümetin istifası ve bazı komutanların değişmesi gibi özetlenebilecek istekleri vardı.¹⁹⁹ Bu sırada Avcı Taburu'ndan birkaç alaylı onbaşı ve çavuşun ellerine, mektepli zabıtların isimlerinin yazılı olduğu bazı

¹⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan...*, Cilt II, s.126.

¹⁹⁵ M. Naim Turfan, *a.g.e.*, s.241.

¹⁹⁶ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.60.

¹⁹⁷ 31 Mart olayının çıkmasında etkili olan nedenler kabaca: 1) İttihat ve Terakki'nin iktidarı yeterince ele geçirememesi. 2) Ahrar Fırkası'nın Meşrutiyet karşıtı çalışmaları. 3) Volkan Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Meşrutiyet karşıtı çalışmaları. 4) Halkın Meşrutiyete ve garimüslimlerle olan eşitliğe sıcak bakmaması. 5) Ordudan atılan Meşrutiyet karşıtı subayların kıskırtmaları. 6) Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmesi. 7) 6 Ekim 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı olarak sıralanabilir. Bkz. İlhan Aksoy, *Tarih Bilgi Bankası*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s.100-101.

¹⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I Kısım II, s.184.

¹⁹⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.203.

listeler verildiği ve görüldükleri yerde öldürülmelerinin emredildiği de dile getirilen iddialar arasındaydı.²⁰⁰

Hüseyin Hilmi Paşa, 31 Mart hadisesinin ilk günü istifa etmiş yerine silik bir diplomat olan Tevfik Paşa, sadrazam olarak atanmıştı.²⁰¹ Bu sırada Selanik'teki 3. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa'ydı. Hareket Ordusu'nun kurulması ve derhal payitahta doğru yola çıkılması kararı alınmıştı. Ordunun başına Mahmut Şevket Paşa ve 3. Ordudan mürettep [tertip olunmuş] firkanın başına da [Selanik Redif Fırkası kumandanı²⁰²] Hüseyin Hüsnü Paşa geçmişti. Kolağası [Yüzbaşı] Mustafa Kemal Bey de bu firkanın kurmay başkanı oldu.²⁰³ Ancak o sıralarda Berlin'de askerî ateşe olarak görev yapan Enver Bey, Cemiyet'in kararı doğrultusunda süratle Selanik'e gelmiş ve Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığı vazifesini Mustafa Kemal Bey'den devralmıştı.²⁰⁴ Hareket Ordusu ile yola çıkanlar arasında bulunanlar daha sonraları Türk siyasi hayatına yön veren isimler olması açısından dikkat çekicidir: Erkanıharp Binbaşısı Pirlepelî Fethi (Okyar) Bey, Erkanıharp Kolağası [yüzbaşı] İsmet (İnönü) Bey, Erkanıharp kaymakamı [yarbay] Cemal (Paşa) Bey, Erkanıharp Kolağası Vehbi Paşazade Bey, Süleyman Askerî Bey (sonraları Teşkilat-ı Mahsusa başkanlarından), Kolağası Niyazi Bey, Piyade Mülâzım-ı Evveli [üsteğmen] Yakup Cemil Bey, Mülâzım-ı Evvel Ömer Naci Bey ve Mülâzım-ı Evvel İsmail Canbulat Bey bunlardan bazılarıydı.²⁰⁵

Hareket Ordusu 24 Nisan'da İstanbul'a girmiş, ayaklanmayı bastırmıştı. Yayımlanan bildirimlerde ordunun Cemiyet'in yahut da partinin değil, bütün Osmanlılar'ın ordusu olduğu vurgulanmış, Cemiyet'le bir bağının bulunmadığı ifade edilmişti.²⁰⁶ Hareket Ordusu, kayda değer bir direnişle karşılaşmamıştı. Ancak Hareket Ordusu içerisindeki gönüllülerin düzensiz ve serseri davranışlarından ötürü kan dökülmüştü. Sultan'ın ikamet ettiği Yıldız Sarayı'nın elektrikleri kesilmiş ve Yıldız'dan tarihi eşya ve mücevherat yağmalanmıştı. Bir kısmı belirsiz kimselerce

²⁰⁰ “Galip Paşa'nın Hâtıraları 31 Mart Vakası” *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 7, Ağustos 1966, s.22-23.

²⁰¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.150.

²⁰² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s.170.

²⁰³ Sina Akşin *a.g.e.*, s.210.

²⁰⁴ Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, s.76.

²⁰⁵ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, ss.45-47.

²⁰⁶ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.190.

yağmalanan eşyalar, yağmacıları tarafından ucuz-pahalı satılmıştı.²⁰⁷ İsyanın bastırılmasından sonra sıkıyönetim himayesinde iki askerî mahkeme kurulmuştu. Derviş Vahdeti dâhil birçok *Ahrar* önderi isyancı, bu mahkemelerce yargılanarak idam edilmişti.²⁰⁸

27 Nisan 1909'da Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmeye karar vermiş ve zor da olsa şeyhülislâmdan fetva alınmıştı. Verilen fetvada Abdülhamit'in bazı dinî kitapları yaktırdığı, birtakım mühim şer'î meseleleri kitaplardan çıkarttığı gibi gerekçelere yer verilmişti. Dört kişilik bir heyet (bu heyette bir Ermeni, bir Arnavut, bir Yahudi vardır.) Sultan II. Abdülhamit'e, Osmanlı tahtından indirildiğini tebliğ ederler. Dört kişilik heyetin teşkili Sultan'ın oldukça ağrına gider fakat sesini çıkarmaz.²⁰⁹ Abdülhamit'in yerine küçük kardeşi olan Mehmet Reşat, 1451-1481 arasında saltanat sürmüş olan II. Mehmed'e [Fatih] ithafla, Sultan V. Mehmet ismiyle Osmanlı'nın 35. padişahı olarak tahta çıkmıştı.²¹⁰

Artık payitahttan uzaklaşmak zorunda olan Abdülhamit, trenle Selanik'e doğru hareket eder. Beraberindeki 24 kişilik maiyeti ve ailesiyle, Selanik'te Alatini Köşkü'ne giden Abdülhamit'in, trenden indiğinde bir atlı jandarmayla yaşadığı diyalog dikkate değerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. padişahının atlı bir jandarmadan sigara istemek durumunda kalması, Osmanlı Türk Tarihi açısından incitcidir:

İneceğimiz yer epey yüksek olduğundan adeta atlamak lazım geliyordu. Birtakım zabitler sıraya dizilmişler, bize bakıyorlardı. Babam merdivenin başına gelince genç kondüktöre hitaben, '*Oğlum gel, beni tut, rica ederim*' dedi. Moris derhal babamın iki elini tuttu, aşağı atlamasına yardım etti.

...

Sarayı terkettiği günden beri sigara içmediği için bunalmış olan babam, arabasının yanında giden atlı jandarmaya hitaben: '*Hemşerim bir sigara verir misin?*' demiş ve jandarma sigarayı verdiği için pek memnun olmuştu.²¹¹

²⁰⁷ Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, s.77.

²⁰⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.151.

²⁰⁹ Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, s.77.

²¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.151.

²¹¹ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2008, s.157.

Abdülhamit'in hal'i²¹² geleneksel Osmanlı yönetiminin de sona ermesi anlamına gelmekteydi. Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu ele geçirmiş, aydınların ekseriyetinden destek görmüş İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, otoritesini gölgeleyebilecek yegâne güç olan II. Abdülhamit, artık bütün unsurlarıyla yönetimden el çektirilmişti. Yerine gelen V. Mehmet, halîm ve saf tabiatıyla, Cemiyet'in tasarruflarına hiçbir zaman engel olabilecek basiret ve kudret sahibi olamamıştı.²¹³

Bu sırada Sadrazam Tefvik Paşa'nın istifasının bir an önce gerçekleşmesini isteyen Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ve Talât Bey, niyetlerini açıkça belli etmişlerdi. Ali Fuat Türkgeldi, hatıratında bu durumu şu şekilde nakletmiştir:

Riyaset odasına gidip keyfiyeti Ahmet Rıza Bey'e anlattım. Kendisi müteazzımâne [büyüklük taslayan] bir tavır ile '*Tevfik Paşa kabinenin istifa edeceğini söylemiştir, hâlâ istifa etmediler. Meb'uslar bekliyorlar; hem benim işim var, celseyi açacağım, gidemem.*' dedi. O sırada odaya gelen birinci reis vekili Tal'ât Bey beni bir köşeye çekerek '*Tevfik Paşa 31 Mart vak'asında hakikaten memlekete hizmet etti; fakat taşrada galeyana ziyade olduğundan kabinenin istifası zaruri görünüyor. Ben gider kendileri ile görüşürüm.*' dedi.²¹⁴

Talât Bey, yanına ikinci reis vekili Aristidi Paşa'yı da alarak, Tefvik Paşa'ya gitmiş ve istifaya ikna etmişti. Bunun üzerine Tefvik Paşa 5 Mayıs 1909'da istifasını bildirmiş, yerine gelen Hüseyin Hilmi Paşa, ikinci kez sadrazamlığa memur edilmişti.²¹⁵

Kısacası ülke istibdat rejiminden kurtulmuştu. V. Mehmet'in saltanatıyla birlikte artık İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetime doğrudan tesir edebilecek, nazırlıklara kendi üyelerini atayabilecekti. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesiyle, Temmuz 1909'da Maliye'ye Cavit Bey, Dahiliye Nazırlığı'na da Talât Bey gelecekti. Bununla birlikte Cemiyet, gerçek manâda Ekim 1909'da bir siyasal parti hüviyeti kazanacaktı. 1909'daki ayaklanma bastırılmış,

²¹² Etraflıca bir okuma için bkz. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı?*, Der: Ali Birinci, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.269-374 vd.

²¹³ Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, s.111.

²¹⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara 2010, s.40.

²¹⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.66.

ancak Cemiyet'e muhalefet olacak unsurlar artık dışarıdan değil kendi içlerinden çıkacaktı.²¹⁶

II. Meşrutiyet'in ilânından, 1908 Kasım sonu Aralık başı yapılan seçimlere ve akabinde 17 Aralık 1908'de Meclis'in açılışına kadar geçen süreyi İttihatçılar siyasal olarak iyi değerlendirmiş ve Meclis'in çoğunluğunu elde etmişlerdi. 13 Şubat'ta, Kamil Paşa'nın güvensizlik oyuyla düşürülüşüne kadar geçen yaklaşık iki aylık süreçte; yasa yapmaktan çok Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesinin yarattığı krizle ilgilenmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi ile yola devam edilmiş; ancak Derviş Vahdeti önderliğinde başlayan 31 Mart ayaklanmasının ilk günü istifa ederek yerini Tevfik Paşa kabinesine bırakmıştı. Ayaklanma başarısızlıkla neticelenmiş ve Sultan II. Abdülhamit hal' edilerek yerine V. Mehmet tahta geçmişti. Tevfik Paşa kabinesi de Abdülhamit'in hal'inden sonra yerini Hüseyin Hilmi Paşa'ya bırakmıştı.²¹⁷ İkinci kez sadrazamlığa atanan Hüseyin Hilmi Paşa 1910 Ocak ayına kadar görevine devam etmiş, sonra yerini Eylül 1911'e kadar İbrahim Hakkı Paşa'ya bırakmıştı.

1.2.5. 1913'e Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti

Abdülhamit'in hal'inden sonra yeniden faaliyete geçen Meclis, bir dizi hukuk reformları gerçekleştirmişti. Yeni dönemin en mühim katkısı; 1876 Kanun-u Esasi'sininin 21 maddesini, 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile değiştirilmiş olmasıydı. Esasında yapılan iş, yeni bir anayasa yazmak değildi, fakat yapılan değişiklikler o kadar önemliydi ki buna '1909 Anayasası' dahi denilmişti.²¹⁸ Fakat anayasal düzene geçiş ve getirilen yeniliklerin, İttihat ve Terakki için yeni dönemde karşılaşıacağı birtakım isyanlar ve savaşlarda Cemiyet'e ne derece merhem olacağı konusu elbette tartışmaya açıktır.

Başlangıçta, tek başına bir otorite olmaktansa, tahtın arkasında sessizce kendini gizlemek hususunda ısrarcı olan Cemiyet, sonraları mutlak bir otorite talep eden yegâne güç haline gelmişti. Muhalif hareketler bu mutlak otorite talebine karşı

²¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I Kısım II, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.214.

²¹⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.82-83.

²¹⁸ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.192 vd.

bir dizi siyasal faaliyetlere girişmişlerdi. Ancak başarılı olduklarını söylemek pek de mümkün değildir. Bunlardan en önemlisi *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ve bağlantısı olduğu belgelerle sabit olan *Halaskâr Zabitân Grubu* olmuştur.²¹⁹ Burada başarıdan kasıt; siyasal anlamda yönetimi toptan ve uzun süreli olarak ele geçirmektir. Bürokrasiyi ve orduyu, sevk ve idare edebilecek siyasal bir organizasyon, İttihat ve Terakki'ye karşı gerçekleşen birkaç münferit girişim, Cemiyet'in idaresini sekteye uğratmışsa da harici bir hareket olmamıştı.

1.2.6. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Halaskâr Zabitân Grubu

Birtakım *Ahrarcı* artıkları ve Cemiyet'in politik tavrını ve idarî anlayışını benimsemeyen Cemiyet içinden çıkan unsurlar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşıtı tüm grupların bir ittifakı olarak, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nı kurmuşlardı.²²⁰ 21 Kasım 1911 tarihinde, daha önce *Ahrar*'dan Ankara mebusu seçilen Mahir Said (Pekmen) Bey ile birlikte, Kemal Midhat, Hüseyin Siret ve Rıza Nur'dan oluşan heyet, İstanbul Valisi Emin Bey'e, kuruluş beyannamesini ve firkanın programını sunmuştu. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın tabanını oluşturan isimler kabaca: Mahir Said (Pekmen) Bey, Kemal Midhat (Fenmen) Bey, Rıza Nur, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey, Hüseyin Siret (Özsever) Bey, Müşir Fuad Paşa, Damat Ferit Paşa, Dr. Nezaret Dağavaryan ve Miralay (Mehmet) Sadık Bey'dir.²²¹ En büyük ortak paydaları, İttihat ve Terakki düşmanlığı olan bu fırka mensupları içinde liberaller, tutucular, meşrutiyetçiler, mutlakîyetçiler, açık fikirliler ve sair unsurları barındıran karmaşık bir yapıydı. Fırka, gücünü uzun müddettir Cemiyet'e düşman olanları bir araya getirmesinden almaktaydı. Ermeniler, Rumlar, Araplar, Bulgarlar ve Türkler, kısa vadeli bir hedef çerçevesinde, İttihat ve Terakki'yi yıkmak için bir araya gelmişlerdi. *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* kuruluşundan 21 gün sonra Hariciye Nezareti koltuğu için İstanbul'da yapılan ara seçimlerde, 1 oy farkla da olsa İttihat ve Terakki'nin adayını geride bırakarak rüştünü ispatlamıştı.²²²

Ağustos 1910'da, İttihat ve Terakki'nin, Selanik'te gerçekleştirilen gizli toplantısında Talât Bey, güvenoyu alamamak durumunda meclisi dağıtmak üzere

²¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin...*, s.289-290.

²²⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik...*, s.69.

²²¹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s.56-57.

²²² Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.127-128.

hazırlıklı olduklarını ifade eden bir beyanat vermişti. Anayasa'nın 35. maddesinde 1909'da yapılan değişiklik üzere padişaha tanınan yetkiler çoğunlukla geri alınmıştı. Meclis ile kabine arasında bir anlaşmazlık olması durumunda son söz hakkı Meclis'e tanınmıştı. Sadrazam [Mehmet] Sait Paşa bu maddeyi tekrar değiştirip eski haline çevirerek, Mebusan Meclisi'ni dağıtma yetkisini padişaha vermekten yanaydı. Meclis, Meşrutiyet ile birlikte yeni elde ettiği hakkını kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden Sait Paşa 30 Aralık 1911'de istifa etmiş ve fakat ertesi gün 31 Aralık 1911'de yeniden vazifelendirilmişti. 35. madde tartışmalarından netice elde edilememiş, Padişah'ın emri ve Âyan Meclisi'nce 17 Ocak 1912'de onaylandıktan sonra Mebusan Meclisi dağıtılmış ve seçimlere gidilmesi kararı alınmıştı.²²³

18 Ocak'ta Padişah'ın iradesi yayımlanarak karar yürürlüğe girmişti. Mebusan Meclisi'nin dağıtılması, İttihatçılar hariç kimsenin hoşuna gitmemişti. Bunun bilincinde olan Cemiyet, seçimlere daha '*emniyetli*' gidebilmek için Sait Paşa kabinesinde tekrardan bazı değişiklikler yapmıştı. Kişisel sebeplerle 11 Şubat 1911'de Dâhiliye Nazırlığı'ndan istifa ederek, Edirne mebusluğuna devam eden Talât Bey²²⁴, 4 Şubat 1912'de kabineye Posta ve Telgraf Nazırı olarak atanmıştı. Yine bu sırada Cemiyet'in genel sekreterliğinden istifa ederek Dâhiliye Nazırlığı'na Hacı Adil Bey, Nafia [Bayındırlık] Nezareti'ne Cavid Bey ve Şûrayı Devlet [Danıştay] Reisliği'ne de Said Halim Paşa atanmıştı. Ahmet Rıza Bey de Âyan Meclisi'ne girmişti.²²⁵

Türk siyasî tarihinde 1912 seçimleri '*sopalı seçimler*' olarak anılmaktadır. Birtakım şiddet gösterilerinin olmasının yanı sıra seçim kampanyasının bu yönü biraz da abartılmıştır. Ancak Gümölcine'de *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* adına propaganda konuşması yaptığı sırada Rıza Tevfik'in dövülmesi olayını da hatırlatmakta fayda vardır.²²⁶

²²³ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.129-130.

²²⁴ "Bir buçuk seneden beri ifa ettiğim Dâhiliye Nazırlığı vazifesinde birçok gailelerle karşılaştım. Bunlarla uğraşmaktan yorgun düştüm. Gerek eskârı umumiyeyi ve gerek matbuatı hoşnut edemedim. İstifa etmek mecburiyetini hissettim." Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.74.

²²⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.74-75.

²²⁶ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.131.

Cemiyet'in türlü taktik oyunlarla tekrar çoğunluğu ele geçirmesi ve yüzü aşkın muhalif mebusan sadece beşinin tekrardan seçimi kazanabilmesi, neden 'sopalı seçimler' olarak anıldığına bir cevap olabilir.²²⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla ilişkisi olan '*Halaskâr Zabitân Grubu*' 1912 Mayıs-Haziran aylarında, İstanbul'da birtakım subayların oluşturduğu Makedonya'daki isyanla da ilişkisi olan ve ordu içinde yeni yeni oluşan bir hizip hareketinin adıydı.²²⁸ İttihat ve Terakki karşısında müstakil ve şöhretli bir şahsiyet olarak gördükleri Nazım Bey'e yanaşmışlar ve nitekim destek de görmüşlerdi. Netice itibariyle Arnavutluk İsyanı ve *Halaskâr Zabitân Grubu*'nun bir başarısı, -veya sonucu olarak- 4'e karşı 194 reyle güvenoyu alan Sait Paşa hükümeti -Talât ve Adil Beyler'in tüm ısrarlarına rağmen- istifa etmiş olması ve buna paralel olarak dönemin en kudretli şahsiyetlerinden olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifa etmesiydi. *Halaskâran-ı Zabitân Hareketi*'yle bir kez daha görülüyor ki; ordu-siyaset ilişkileri yeni tartışmalara kaynaklık edecekti.²²⁹

Halaskâr Zabitân Grubu, [II. Meşrutiyet'in ilânında Resneli Niyazi Bey'in Manastır'da dağa çıkmasını anımsatır bir biçimde] 1912'nin bahar aylarında bir grup Arnavut asıllı Osmanlı zabitlerinin dağa çıkmasıyla, Arnavutluk isyanı hayli yayılmıştı. Trablusgarp meselesinin²³⁰ de devam ettiği günlerde bir grup zabitin dağa çıkarak siyasî taleplerde bulunması, hükûmet üzerinde yeni bunalımlara yol açmıştı. Hadise hükûmetin siyasal etkinliğini sarsması nedeniyle kabine içinde istifaların birbirini takip etmesini ve neticede 16 Temmuz 1912'de Sait Paşa hükûmetinin istifa etmesine yol açmıştı. Yerine gelen [21 Temmuz 1912'de] Ahmet Muhtar Paşa

²²⁷ Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, s.123.

²²⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.134.

²²⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve...*, ss.181-188.

²³⁰ Detaylarına girilmeyecektir: "Binbaşı Enver'in liderliğindeki İttihatçı subaylar harekete geçmeye karar verdiler. Elli kadar subay, zaten militan nitelikli Sünusiye tarikatının liderliğinde başlamış olan Arap direnişini körüklemek için, Mısır ve Tunus üzerinden Trablusgarp'a fedai olarak gitti. Ertesi yıl, bu subayların yönetimindeki bedevi askerler, başarılı akınlarıyla İtalyanları tedirgin ettiler ve onların iç kısımlara doğru ilerlemesini önlediler. İtalyanlar bu açmazdan, savaşın alanını genişletmek suretiyle çıkmaya çalıştılar. Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı bombaladılar. Bu bölgedeki çarpışmalar Büyük Güçler arasında telaş yaratınca, Mayıs'ta 12 Adalar'ı işgal ettiler. Savaş, Osmanlılar 17 Ekim 1912'de hem Trablusgarp hem Oniki Ada'yı İtalyanlara bırakana kadar uzamıştı. Çünkü o tarihte Balkanlar'da çok daha tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştı." Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.162-163.

kabinesinin [5 Ağustos 1912'de] Meclisi feshetmesi, dördüncü yılında olan genç Meşrutiyet'in, bu anlamda hüviyetine zarar verdiğini ifade etmek mümkündür.²³¹

1.2.7. Trablusgarp ve Balkan Harbi

1911 ve 1912 yılı Osmanlı Devleti için içeride muhalefetin, dışarıda savaş yıllarının başlangıcıydı. 27 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı'ya Trablusgarp'ın işgaline rıza göstermesini isteyen bir ultiimatom verdi. Buna göre bölge padişahın egemenliğinde kalacak, bunun karşılığında İtalya yıllık bir vergi ödeyecekti. Bir sonraki gün İbrahim Hakkı Paşa kabinesi bu ultiimatomu reddetti. Yerine gelen sadrazam Sait Paşa, işgale uluslararası kamuoyunun sessiz kalmayacağını zannetmesiyle herhangi bir taviz vermeye yanaşmadı. Üç gün sonra 30 Eylül 1911'de İtalyan donanması Trablusgarp'ı ablukaya alarak Derne'yi bombalamaya başladı. Ardından da Trablus, Tobruk ve Bingazi gibi kıyıdaki mühim şehirler İtalyanlar tarafından işgal edildi. Kaçınılmaz olan mücadeleye bu noktadan sonra başlanmıştı. Kasım ayında Trablusgarp'ı ilhak ettiğini ilân eden İtalyanlar, hâlbuki sadece sahil şeridini işgal etmişlerdi.²³²

Kuzey Afrika için tek umut yerel yardımcı unsurların desteğiyle bir direniş tertip etmektir. Bu direnişi bir grup Osmanlı subayı teşkilâtlandırarak ve İtalya'nın bu emperyalist girişimi durdurulmaya çalışılacaktı. Enver Bey ve gönüllü bir grup subaydan oluşan [Mustafa Kemal, Kuşçubaşı Eşref, Ali Fethi (Okyar) Bey, Atıf (Kamçıl) Bey, Süleyman Askeri, Doktor Refik Saydam, Fuat Bulca, Ali (Çetinkaya), Yakup Cemil, Binbaşı Halil (Enver'in amcası), Nuri Bey (Enver'in biraderi) ve Çerkez Reşit bunlardan bazılarıdır.²³³] Trablusgarp'a ulaşırlar. *Fedai Zabitan* birlikleri olarak adlandırabileceğimiz unsur, bölgede özel ve tehlikeli görevleri başarıyla yerine getirmişti.²³⁴ Bu paramiliter grubun bölgedeki Bedevileri teşkilâtlandırması, Trablusgarp'taki işgal sürecini uzatmış, İtalyanlar'a muazzam kayıplar verdimişti.

²³¹ Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, ss.125-129.

²³² Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Çev: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.77-78.

²³³ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin...*, s.93.

²³⁴ Philip H. Stoddard, *a.g.e.*, s.78-84.

Osmanlı'nın Balkan devletleriyle harbe girme ihtimali artmış²³⁵, tabiri caizse bir emrivaki haline gelmişti. Dört Balkanlı küçük devletin [Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan] Osmanlı'ya harp ilân etmeleri o kadar ani olmuştu ki muazzam bir kargaşalık meydana gelmişti. Bunun üzerine Trablusgarp'taki *Fedai Zabitan* unsurları, Yunanistan ve Mısır üzerinden Rumeli'ye gitmeye başlamıştı.²³⁶ İstanbul'dan Trablusgarp'a gelen tedirgin edici haberler üzerine Osmanlı Devleti alelacele 18 Ekim 1912'de İtalya ile Uşi Antlaşması'nı imzalamıştı.²³⁷ Uşi Antlaşması'yla, Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakılacak ve böylelikle Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını da kaybetmiş olacaktı.²³⁸

Ekim 1912'de Balkan Savaşı ani bir şekilde patlak verince, İttihat ve Terakki'nin paramiliter unsurlarını oluşturan ekipten Kuşçubaşı Eşref Bey ve Süleyman Askeri Bey, Enver Bey'in emri ile Trakya'ya gönderildi. Burada gayrinizami harp unsurları oluşturulacak, eğitilecek ve vurucu bir gücü meydana getirecekti.²³⁹

Askerî birliklerimiz içerisinde birbirlerine hasım ve ayrı fırka mensuplarının çekişmeleri sadece yüksek rütbeli zabitler arasında değil, küçük rütbeli zabitler arasında da yaygınlaşmıştı. Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'na yakın isimlerden oluşması buradaki önemli değişkenlerdendir. İttihatçı muhalifi kabinenin idaresinde Osmanlı'nın girdiği Balkan Harbi, dört eski vilayetimiz karşısında, 40 gün gibi hayret verici bir sürede, dört asırlık toprağımız olan Rumeli'ye veda etmemiz, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının hızlanması anlamına gelmekteydi.²⁴⁰

Talât Bey'in, Posta ve Telgraf Nazırlığı, Sait Paşa kabinesinin istifasıyla birlikte 16 Temmuz 1912'de sona ermişti. Balkan Harbi'nin patlak vermesiyle birlikte, İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerinden Talât Bey, gönüllü olarak orduya yazılmıştı. Talât Bey'in gönüllü askerliği, siyasî kişiliği nedeniyle dönem içerisinde ilginç yorumların yapılmasına da zemin hazırlamıştı.²⁴¹ Bir yoruma göre Balkan

²³⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.141.

²³⁶ Samih Nafiz Tansu, *İki devrin...*, s.95.

²³⁷ Philip H. Stoddard, *a.g.e.*, s.86.

²³⁸ İlhan Aksoy, *a.g.e.*, s.108.

²³⁹ Philip H. Stoddard, *a.g.e.*, s.157.

²⁴⁰ İlhan Bardakçı, *a.g.e.*, s.55.

²⁴¹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.77. Ayrıca aynı eserde bkz. 77. Sayfadaki 245. dipnot; Hüseyin Cahit Yalçın'ın ifadeleri.

Harbi patlak verene dek askerlik vazifesini yapmamış olan Talat Bey, orduya gönüllü olarak kaydolmuş ve Edirne’de nefer olarak eğitim görmeye başlamıştı. Bir başka yoruma göre ise; Talât Bey’in, Balkan Harbi sırasında, en düzenli hareket eden birliklerden birisi olan Çürüksulu Mahmut Paşa’nın kolordusunda olması, can emniyetinin üst düzeyde olduğuna işaret etmekteydi.²⁴² Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın, Talât’ın askerliğine onay vermesi de; *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* çevrelerinde, Talât’tan kurtulmak için bir vesileymiş gibi hareket ettikleri zannını uyandırmaktaydı. Ancak her ne olursa olsun Osmanlı Devleti’nde nazırlık görevi yapan bir siyasînin, savaş sırasında bir ‘nefer’ olarak cepheye gitmesi siyasî tarihimiz açısından dikkate değer bir gelişme olmuştur.

İşkodra, Yanya ve Edirne kalelerindeki ölümüne gerçekleşen vuruşmalar ve Çatalca hattındaki direnişi göz ardı edersek Balkan Harbi, Türk Tarihi açısından unutulmaz bir yenilgi olmuştur.²⁴³ Osmanlı Devleti’nin İtalya ile savaş halinde olması ve güçsüzlüğü, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ için bir fırsat haline gelmiştir. Harbin neticeleri özetle: Yunanlılar Ege adalarını işgal etmiş, Arnavutluk [28 Kasım 1912’de] bu savaştan istifade ederek bağımsızlığını ilân etmiştir. Bulgaristan’ın Çatalca’ya kadar ilerlemesi başkenti tehlikeye sokmuş ve Balkanlar’dan Anadolu’ya akın akın göçler yaşanmıştır. Londra Konferansı’nın toplanmasıyla Osmanlı’nın, Midye-Enez hattının doğusuna çekilmesi, Arnavutluk’un bağımsızlığının tanınması gibi bir dizi karar alınmıştır.²⁴⁴

1.3. İTTİHAT ve TERAKKİ’NİN TAM İKTİDAR DÖNEMİ 1913-1918

1.3.1. Bâbîâli Baskını

Sadrazam Kamil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en faal örgütlenmesi - ve hatta karargâhı- olan Selanik’in, Yunanlara geçmesinden sonra İttihat ve Terakki’ye olan düşmanlığını şu cümlelerle ifade etmişti: “*Artık âtisi [geleceği] filân kalmadı; onlar bir fırka-i ihtilâliyye idi, merkezleri Selanik’ti; Selanik gitti, onlarda*

²⁴² Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, s.165.

²⁴³ Mustafa Çalık, “Takdim”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları*, Haz: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2014, s.9.

²⁴⁴ İlhan Aksoy, *a.g.e.*, s.109-110.

defolup gidecekler."²⁴⁵ Balkan felâketinin bir sonucu olarak Selanik'in kaybedilmesine karşı, Osmanlı sadrazamı Kamil Paşa'nın ifadesi, İttihat ve Terakki aleyhtarlığı yapmak azmiyle ifade ettiği birtakım söylemlerle memleket meselelerini birbirine karıştırdığı müşahede edilmektedir.

İttihat ve Terakki, Balkan felâketinin en acı yaşandığı günlerde, Cemiyet muhalifi 81 yaşındaki Kamil Paşa'dan kurtulmak için harekete geçmeye karar vermişti. 1913'ün Ocak ayı itibariyle kara bir kış yaşanmaktaydı. İttihatçılar, Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara bıraktığı haberi üzerine müthiş bir propaganda kampanyası başlatarak, Bâbîâli Baskını'na giden ilk hareketi gerçekleştirmiş oluyorlardı.²⁴⁶

Talât Bey'in organize ettiği plana göre Bâbîâli Baskını kabaca şu şekilde olacaktı: Bâbîâli Baskını, 23 Ocak günü öğleden sonra saat üç sularında kabinenin toplantı halinde olduğu bir sırada gerçekleştirilecekti. Cemiyet'e sadakati şüphe götürmeyen kırk-elli kişilik grup kararlaştırılan saatte Bâbîâli'nin önüne gelerek [Küçük Efendi] Kara Kemal'in kontrolüne girecekti. İttihat ve Terakki'nin genel merkezinde [bugün Cumhuriyet Gazetesi binası] bekleyen Enver Bey, kendisine ulaştırılacak haberle kır atına binerek, yanında Sapançalı İsmail Hakkı, Mustafa Necip ve Yakup Cemil gibi gözü kara fedailerle, Bâbîâli'ye hareket edecekti. Bu sırada Talât Bey ve birkaç İttihatçı da Bâbîâli önündeki parmaklıklı bahçe kapısını kapatarak kendilerinden başka kimsenin içeri girmesine müsaade etmeyeceklerdi. Enver Bey ve beraberindeki fedailer içeri girerken Ömer Naci ateşli hitabeleriyle maksadı halka duyuracaktı ve onları taraf olmaya davet edecekti. Bu sırada İttihatçı fedakârlardan oluşan bir grup polis merkezini, bir diğer grup da posta ve telgraf merkezini ele geçirecekti. Mümkün olduğu kadar bu iş kansız halledilmeye çalışılacaktı.²⁴⁷

Baskından bir önceki gün 22 Ocak Çarşamba günü, Dolmabahçe Sarayı'nda Şûra-yı Saltanat toplanmış, Balkan Harbi'ne son vermek için hazırlanacak akdin esaslarını görüşüp kabul etmişti. Ertesi gün Talât Bey'in düşündüğü plan aynıyle uygulamaya koyuldu. Enver Bey ile beraber Yakup Cemil, Mustafa Necip, Sapançalı

²⁴⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s.76.

²⁴⁶ Yılmaz Öztuna, "*Balkan Savaşları'nın Kısa Tarihi*", *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları*, İçinde, Haz: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2014, ss.19-21.

²⁴⁷ Samih Nafiz Tansu, *İttihad ve Terakki İçinde Dönen...*, s.108-109.

Hakkı, Mümtaz, Hilmi Beyler önden, Talât Bey ve Mithat Şükrü Beyler arkalarından Sadaret binasına girerler. Cemalettin Efendi'nin muhafızıyla birlikte Sadaret Yaveri Nafiz Bey ve [Harbiye İkinci Yaveri] Kıbrıslı Tefvik Bey ilk kargaşada vurulmuşlardı. Silah seslerini duyup dışarı çıkan Harbiye Nazırı Nazım Paşa²⁴⁸ Enver Bey'le karşılaşınca: “*Sen dedi; siyasetle uğraşmayacağına dair bana şahsi ve askeri namusun üzerine söz vermemiş miydin? Bana verdiğin söz bu muydu? Pezevenkler, Beni aldattınız!*” diye bağırmişti.²⁴⁹

Kendisinden üst rütbede olan kumandanını askerce selamlayan Enver Bey, nezaketini muhafaza ediyordu. Yakup Cemil, ani bir hareketle Nazım Paşa'yı sırtının biraz gerisinden silahını doğrultarak, sol şakağının hizasından ateş etti. Kanlar içinde yere yığılan Nazım Paşa oracıkta ölmüştü. Bu beklenmedik hadise üzerine Enver Bey Yakup Cemil'e dönerek: “*Ne yaptın Yakup, bu cinayete ne lüzum vardı?*” diye haykırdı. Bunun üzerine Yakup Cemil: “*Bu adamlara başka türlü laf anlatılmaz ki!*” dedi. Planın bir parçası olmadığı aşikâr olan bu hadise üzerine Talât Bey: “*Arkadaşlar! Böyle olmayacaktı. Eğer bu hal devam ederse ben yokum, her şeyi bırakır giderim.*” demesi üzerine herkes bir köşeye çekilip gizlendi. Bu sırada Talât ve Enver Bey, Sadrazam Kamil Paşa'nın bulunduğu odaya girmişlerdi.²⁵⁰

Kamil Paşa soğukkanlılığını koruyarak neden geldiklerini ve ne istediklerini sormuş, Enver bey söz alıp çok saygılı ve çekingen bir tavırla sadarettten çekilmesi gerekliliğini izah eden birkaç cümle kurmuştu. Kamil Paşa bunun devletin içinde bulunduğu durumdan ve giriştikleri bu hareketin beraberinde getireceği tehlikeleri ifade etmişti ki; Talât Bey, Kamil Paşa'nın sözünü keserek -ve daha fazla konuşturmamaya çalışarak- “*İstifa! İstifa!*” diye bağırmişti.²⁵¹ Bunun üzerine Kamil Paşa yazdığı istifa metninde; “*Cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine*” diyerek başlamış ancak Talât Bey, Kamil Paşa'ya ‘*ahali*’ kelimesini de ilave etmesini ısrarla talep etmişti. İstifanın tam metni şu şekildeydi:

Huzûr-ı Âli-i Hazret-i Pâdişahî [“*ye*” kelimesini unutmuştur.]

*Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı şâhânelerine
istifanâme-i âcizânemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i âli buyuruldukta ol*

²⁴⁸ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.82.

²⁴⁹ Yılmaz Öztuna, *a.g.m.*, s.19-21.

²⁵⁰ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 4, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s.1093-1099.

²⁵¹ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.82-83.

babda ve katibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyy ül-elmr efendimizindir. 10 Kânun-ı sâni 328.

*Sadr-ı âzam Kâmil*²⁵²

İstifa metnini alan Enver Bey, hemen Saray'a giderek ilgili yazıyı Padişah'a sunmuş, buna mukabil Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığını ifade eden iradeyi alarak Bâbiâli'ye gelmiş ve oradakilere tebliğ etmişti. Hükümeti bir darbe ile deviren Talât Bey, 30 Ocak 1913'te göreve başlayan Mahmut Şevket Paşa kabinesinde görev almamıştı. Bunun nedeni de hükümeti deviren ekibin içinde olması dolayısıyla karşılaşacağı kin ve nefret duygusuydu. Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı yaklaşık beş ay sürecekti. Çünkü 11 Haziran 1913'te Divanyolu'nda bir suikaste uğrayarak öldürülmüştü. 13 Haziran 1913'te sadrazamlığa getirilen Sait Halim Paşa'yla birlikte İttihat ve Terakki'nin, artık tam anlamıyla kendi kabinesini kurduğunu ifade etmek mümkündür. Talât Bey'in ikinci kez Dâhiliye Nazırı olması da bu kabineyle olmuştu. Artık Osmanlı'nın askerî ve siyasî idaresi ve denetimi Cemiyet'in kontrolündeydi.²⁵³

Mahmut Şevket Paşa'nın suikaste uğramasının ardından birtakım görüşler ileri sürülmüştü. Bunlardan biri İttihatçı muhalifi *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* mensuplarının²⁵⁴ muhalefet için kanunî yolların tükendiğine inanmalarından ötürü suikastı tertip ettikleri üzerindeydi. Bir diğeri de İngiliz Sefarethanesi Baştercümanı olan Gerald Henry Fitch'in teşvik edici bir girişimi olduğu yönündeydi. Sait Halim Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olan Talât Bey'in yaptırdığı tahkikatın sonucunda Prens Sabahattin Bey, Ahmet Reşit Bey, Şerif Paşa, Kemal Midhat ve Gümülcineli İsmail Bey'in gıyaplarında idam kararı verilmişti. Damat Salih Paşa, suikaste bizzat katılan Hakkı ve Ziya ile 24 Haziran 1913'te idam edilmişti. Tahkikat sırasında suikastçilerin Mahmut Şevket Paşa'ya eş zamanlı olarak Talât Bey, Cemal Bey, Polis Müdürü Azmi Bey, Emanuel Karasu ve Nesim Ruso'yu da katletmeyi düşündükleri ortaya çıkmıştı. Bu hadiseden sonra muhalefete yakın birçok kimse sürgün edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Suikastın tam anlamıyla aydınlatılması mümkün olamamıştı. Ancak İttihat ve Terakki'yi güçlendirdiği ve iktidarını sağlamlaştırdığı

²⁵² Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s.79.

²⁵³ Hasan Babacan, *a.g.e.*, ss.83-85.

²⁵⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve...*, s.221.

şüphe götürmez bir gerçektir.²⁵⁵ Siyasal alanda muhalefetsiz bir iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, savaşlarla ve sürgünlerle dolu serüvenine bir adım daha yaklaşmış oluyordu.

Bâbîâli baskını, Kamil Paşa kabinesinin Edirne'yi Bulgarlara bıraktığı gerekçesiyle yapılmıştı. 17 Ocak 1913 tarihli Büyük Devletler'in verdiği notaya İttihat ve Terakki; "***Edirne Müslüman şehri olup Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir.***" şeklinde başlayan bir karşılık vermişti. Edirne'nin geri alınması İttihat ve Terakki'nin geleceği açısından çok mühimdi.²⁵⁶

Enver Bey'in idaresinde bir küçük rütbeli subaylar topluluğu Cemiyet'inde desteğiyle inisiyatifi ele alarak [21 Temmuz 1913] Edirne'yi istirdat ettiler.²⁵⁷ Enver Bey'e tekrardan II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908'de söylendiği gibi '*Hürriyet Kahramanı*' ve hatta Edirne'nin ikinci fatihi deniliyordu. Edirne'nin geri alınması, Cemiyet'in iktidarını daha da perçinlemiş oluyordu.²⁵⁸

1.3.2. İttihat ve Terakki'nin Tam İktidar Dönemi'ne Umumî Bir Bakış

Jön Türk Hareketi'nden 1908 sonrası siyasal olarak aktif olarak kalabilen iki kişi vardı. Bunlar; Bahattin Şakir ve Doktor Nazım'dı. Cemiyet'in Merkez Komitesi, I. Dünya Harbi'nin sonuna kadar Devlet'in iktidar merkezi olarak kalacaktı. 1916'dan itibaren bir Meclis-i Umumî kurulmuş ancak Cemiyet'in Merkez Komitesi [Merkez-i Umumî] esas iktidar merkezi olarak kalmaya devam etmişti. İttihat ve Terakki'nin 1908-1918 yılları arasında Merkez Komitesi'nde 26 kişilik bir beyin takımı görev almıştı. Zürcher'e göre bu 26 kişi: Hüseyin Kadri Bey, Mehmet Talât Bey, Mithat Şükrü [Bleda] Bey, Hayri Efendi, Ahmet Rıza Bey, Enver Bey, Habib Bey, Hafız İbrahim Bey, Dr. Nazım, Ömer Naci, İhsan Namık Bey, Hacı Adil [Arda] Bey, Eyüp Sabri Bey, Ziya Bey, Ahmet Nesimi [Sayman] Bey, Hüseyinzade Ali [Turan] Bey, Ali Fethi [Okyar] Bey, Halil [Menteşe] Bey, [Prens] Sait Halim Bey,

²⁵⁵ Ahmet Turan Alkan, *a.g.e.*, s.178-179.

²⁵⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2013, s.146.

²⁵⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.166.

²⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan...*, Cilt II, s.403.

Dr. Bahattin Şakir, Ziya Gökalp, Rüşühi Bey, Emrullah Efendi, Kara Kemal [Küçük Efendi] Bey ve Hilmi Bey'di.²⁵⁹

İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra Prens Sait Halim Paşa'yı sadrazamlığa getirmişti. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren İttihatçı kadro, muhalefeti de süratle bertaraf etmişti. Artık mutlak bir biçimde iktidarı ele geçiren İttihatçılar'ın²⁶⁰ siyasî uçurumu tahrik edici davranışlardan uzak durduğunu ve uzlaşmacı bir tavır takındıklarını ifade etmek mümkündür.²⁶¹ Ancak İmparatorluğu meydana getiren bütün unsurları Anayasa etrafında eşitlik ve özgürlüklerle idare etmeye çalışan İttihatçılar, bütün iktidarları boyunca yabancı devletlerin tahrik ve tanzim ettikleri savaşlar ve iç ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmışlardı.²⁶²

23 Ocak 1913 baskınıyla, -daha sonraki gelişmelerinde göstereceği gibi- ordu, siyasal karar alma mekanizmalarında etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda ordu mensuplarının Cemiyet'le olan sıkı ilişkisi, İttihat ve Terakki'nin, yarı sivil yarı askerî idaresi anlamına gelmekteydi.²⁶³

Mahmut Şevket Paşa, hem sadrazam hem de harbiye nazırı olarak göreve başladığında, en önemli problem sahasını ordunun yeniden düzene sokulması ve eğitimi olarak görmekteydi. Otuz yılı aşkın bir süredir, askerî mekteplerde Alman hocalar bulunduğundan, Alman ekolünde yetişmiş subay sınıfının bir başka ülkenin tarzını kabul etmesi pek de mümkün değildi. Mahmut Şevket Paşa'nın suikaste uğramasından sonra Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa, ordunun eğitimi meselesinin çözümüne yönelik olarak 27 Ekim 1913'te Almanlar'la bir eğitim antlaşması imzalamış; bu çerçevede Almanya, Liman von Sanders'in başkanlığında kırk yedi kişilik bir heyet göndermişti. Bu girişim İttihat ve Terakki'nin asker kanadını telaşlandırmıştır. Cemiyet, ordunun eğitimden evvel gençleştirilmesini düşünmektedir. Subaylar, Trablusgarp ve Balkanlar'daki mücadelelerinden ötürü Enver Bey'in harbiye nazırlığını istemektedirler. Esasen temel mesele şudur; Balkan Harbi'nin patlak verdiği sıralarda ordunun gereğinden fazla siyasallaşması ve nizamî halinden uzaklaşarak başına buyruk hareket etmesini engellemek, ordunun siyasetten arındırılmasını sağlamaktır. Enver Bey, iki kez rütbe atlattırılıp miriliva [tuğgeneral]

²⁵⁹ Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan...*, s.161-162.

²⁶⁰ İlhan Akın, *a.g.e.*, s.64.

²⁶¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve...*, s.152.

²⁶² Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.172.

²⁶³ M. Naim Turfan, *a.g.e.*, s.369.

olarak 2 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı olarak kabineye girmiştir.²⁶⁴ 6 Ocak 1914 günü yaşlı ve yüksek rütbeli komutanların birçoğu emekliye ayrılmak durumunda kaldı. Kıdemli komutanların tasfiyesi bir yönüyle, Balkan hezimetinin muhasebesi olarak da görüldü. Bir diğer yönü ise Enver Bey'e karşı gelebilecek ve buna mukabil orduda egemenlik problemi ortaya çıkarabilecek bu kıdemli subay sınıfına karşı alınmış bir tedbirdi. Bu kıdemliler içerisinde *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*'na yakınlığı olan subayların olması da muhtemeldir. Son tahlilde İttihat ve Terakki, hâkimiyeti için tehlikeli olabilecek unsurları saf dışı etmesi söz konusuydu.²⁶⁵

İttihat ve Terakki hükümetteki nüfuzunu daha da artırmıştır. Enver Bey Harbiye Nazırlığı'na, Talât Bey Dâhiliye Nazırlığı'na gelmiştir. İstanbul muhafızı olan Cemal Bey de terfi ettirilerek paşa rütbesi kazanmıştı. Ortaya çıkan yeni yönetimde Talât, Enver ve Cemal Beyler için '*Triumvira*' [üçlü yönetim] nitelemesi yapılmıştır. Şüphesiz bu üç kişi yönetimde güçlü karakterlerdi. Ancak Talât Bey, Enver ve Cemal Beyler'e nazaran Cemiyet üzerinde çok ciddi bir nüfuz sahibiydi.²⁶⁶ İttihat ve Terakki'nin tek kişilik olmayan bir yönetimi vardı. Bir başka deyişle kolektif organlar şeklinde idare olunan bir yönetim biçimi vardı. Bunu Ömer Naci'nin 1916'da Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşmadan da anlamak mümkündür:

İttihad ve Terakki kırk mecnundan mürekkep bir heyettir. Talat aklü'l mecanindir, Hüseyin Cahit Kalemü'l mecanin, [Kara] Kemal hesabü'l mecanin, Ziya Gökalp kitabü'l mecanin, Enver seyfü'l mecanin, Ben lisanü'l mecanin, Yakup Cemil de mecnunu'l mecanin!²⁶⁷

1.3.3. Modernleşme Hamleleri

19. yüzyılda başlayan Osmanlı'nın modernleşme hamleleri bu dönemde de hız kesmeden devam etmişti. Önemli bir değişim de eğitim sahasında yapılmıştı. Tanzimat reformu ile birlikte toplumun en üst tabakasındaki kadınlar, iyi ve nitelikli bir eğitim alabiliyorlardı. İttihatçılar, iktidarı tam anlamıyla ele geçirdikten sonra,

²⁶⁴ Nevzat Kösoğlu, *a.g.e.*, ss.179-183.

²⁶⁵ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.401.

²⁶⁶ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.169.

²⁶⁷ Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.53. Ayrıca bkz. Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.143.

eğitimde kadınlara fırsat eşitliği sağlayan bir dizi yeni sayılabilecek düzenlemeler yapmıştı. Eğitimli ve iş sahibi kadınların, toplumsal hayata entegrasyonu da önemli ölçüde bu zamanda sağlanmıştı. Nitekim I. Dünya Harbi sırasında erkeklerin askere alınmasıyla ciddi bir iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Türk kadını, sadece öğretmen, hemşire ve ebe gibi meslekleri icra edebilirken, artık hukukçu, doktor ve memurluk gibi sahalarda da kendini göstermeye başlamıştı. Bunun bir sonucu olarak 1917’de aile hukuku çerçevesinde yeni düzenlemeler yapılmıştı. Aile ve şahsi konuma dair meseleleri ele alan Şeriat mahkemeleri, Adliye Nezareti’ne bağlanmıştı. Böylelikle aileye dair olan konular, dinî hiyerarşiyi temsil eden bir mekanizmadan çıkarılmıştı.²⁶⁸

Bu modernleşme çabaları sadece eğitim sahasıyla sınırlı kalmamış, birtakım ekonomik önlemlerde eş zamanlı olarak uygulanmaya koyulmuştu. 1914’te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldıran İttihatçılar’ın, millî bağımsızlık ve ekonomik bakımdan güçlenme ihtiyacının farkında oldukları da anlaşılmaktadır. Türk girişimci sınıfını geliştirmek için cesaret gerektiren adımlar atmışlardı. Hatta buna yönelik olarak Haziran 1914’te bir “Teşvik-i Sanayi Kanunu” dahi çıkarılmıştı. Yine yerli imalata öncelik tanınacak ve benzer mallarda yabancı mallar %10 daha pahalı olsalar bile devletin yerli malları tercih edeceğine dair kanunlar çıkarılmıştı.²⁶⁹ Millî bir iktisat yaratmak için milli servet sahibi yaratmak gerekliliğini kavrayan İttihatçılar, bunun bir sonucu olarak da devlet destekli irili ufaklı şirketler kurmuşlardı.²⁷⁰

İlk mekteplerin vilayetlerde çoğaltılması ulusal bir eğitim politikası haline gelmişti. Ziya Gökalp’in neşriyatının etkisiyle orta mekteplerde tarih, felsefe ve edebiyat dersleri müfredata girmişti. Tanzimat’tan itibaren felsefe disiplinine bir ilgi doğmuş ancak bu ilgi II. Abdülhamit döneminde materyalistlik, zındıklık ve conluk sayıldığı için gençlerin itikadına zarar vereceği düşüncesiyle karşı çıkmıştı.²⁷¹

²⁶⁸ Bernard Lewis, *Modern...*, s.310-311.

²⁶⁹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Fatmagül Bertay (Baltalı), Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s.41-42. Ayrıca yine aynı eserde bkz. “*Türlere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunabilecek etkenlerden biri millî ekonomidir.*” Ziya Gökalp. s.46.

²⁷⁰ Bu girişimlerin etraflı izahı için bkz. Sina Akşin, *a.g.e.*, ss.425-434 vd.

²⁷¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.406-407.

1.4. İTTİHAT ve TERAKKİ'NİN FESHEDİLMESİ

Birinci Cihan Harbi'nin yıkıcı etkileri²⁷² ve bu savaş sırasında yaşanan -her ne kadar geç alınan bir karar da olsa- Ermeni Tehcir'i²⁷³ ile Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren en acı hikâyelerini bu dönemde yaşamıştı. Avrupa, insanlaşmadan evvel sanayileştiği için katı ve merhametten yoksun patolojik bir vakıayı andırıyordu.²⁷⁴ Bu yüzden imparatorluklar yıkılmış, milyonlarca insan ölmüş, nice şehirler ve ülkeler tahrip olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması neticesinde Milli Mücadele başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı'nın küllerinden doğmuştu.

3 Şubat 1917'de -tipik bir İttihatçı olmayan- Sait Halim Paşa, sağlık durumunu ileri sürerek istifa etmiş, yerine 4 Şubat 1917'de kendisine vezirlik rütbesi verilmek suretiyle Talât Paşa sadrazam olarak getirilmişti. Kabinede Harbiye Nazırı olarak Enver Paşa, Bahriye Nezareti'nde ise Cemal Paşa vardı.²⁷⁵ Ancak bu uzun sürmemiş, müttefiklerle birlikte girilen Cihan Harbi'nin kaybedildiği anlaşılınca, İttihatçılar, yenilginin sorumluluğunu üzerlerine alarak yönetimden uzaklaşma kararı almışlardı.²⁷⁶ Birinci Cihan Harbi'nin son yılı olan 1918, içeride ve dışarıda önemli birtakım gelişmelere sahne oluyordu. 3 Temmuz 1918'de Sultan II. Mahmut'un torunu olan V. Mehmet'in ölümüyle, 3 Temmuz 1918'de, Sultan Vahdettin Osmanlı'nın 36. ve son padişahı olarak tahta çıkmıştı.²⁷⁷ Yaklaşık yirmi ay sadrazamlık görevi icra eden Talât Paşa, kabinenin istifasını 7 Ekim 1918'de Saray'a vermiş, ancak resmi açıklama 13 Ekim'de yapılmıştı. Yerine sadrazamlığa gelen Ahmet İzzet Paşa kabinesi, 14 Ekim 1918'de iş başı yapmıştı. Talât Paşa, istifa etmesine rağmen yine kendisinin girişimleriyle İttihat ve Terakki'ye yakın isimler kabineye girmeyi başarmıştı. Örneğin; Maliye'ye Cavid Bey, Şeyhülislamlığa Hayri Efendi, Dâhiliye'ye Fethi [Okyar] Bey, Bahriye'ye de Rauf [Orbay] Bey kabineye

²⁷² Etraflı bir okuma için bkz. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı*, Cilt IV, Çev: Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1914-1922)*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, ss.81-357.

²⁷³ Etraflı bir okuma için bkz. *Ermeni Soykırımı İddiaları- Yanlış Hesap Talât'tan Dönünce*, Der: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, 6. Baskı, Ankara, 2013.

²⁷⁴ Sâmîha Ayverdi, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul, 2009, s.57.

²⁷⁵ Hasan Babacan, *a.g.e.*, ss.157-159.

²⁷⁶ Alper Ersaydı, *a.g.e.*, s.33.

²⁷⁷ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel yayınları, İstanbul, 2006, s.21.

girmişti.²⁷⁸ Birinci Cihan Harbi'ni sona erdiren Mondros Mütarekesi'ni, 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda, Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf [Orbay] Bey, imzalamıştı.

Liman von Sanders'in İstanbul'a çağırılmasından sonra, bir başka deyişle Mütareke'nin imzalandığı gün, Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na tayin edildi. Mustafa Kemal, ordu üzerindeki Alman etkisinin mümkün olduğunca kırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden kendisinden önce Yıldırım Orduları Komutanlığı vazifesinde bulunmuş olan General Erich von Falkenhayn ile çoğunlukla anlaşamamıştı.²⁷⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dokuzuncu ve son kongresi, bir matem havasında 1 Kasım 1918'de Merkez-i Umumî binasında, yüz yirmi kadar üye ile toplanmıştı. Talât Paşa, bir tasfiye memuru gibi başkanlık makamına geçerek; İkinci Meşrutiyet'in ilânından 1918'e kadar olan on yıllık sürede takip edilen politikaları ve gerekçelerini izah eden uzun bir konuşma yaptı. Talât Paşa, konuşmasını bitirdikten sonra âzâlara mahsus olan sandalyelerden birine oturdu ve kongrenin ilk gününü takiben yapılacak olan toplantılarına katılmadı. Çünkü 1 Kasım gecesi İstanbul'dan ayrılmıştı. Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Beyrut Valisi Azmi Bey, Eski Polis Müdürü Bedri Bey, Doktor Nazım, Doktor Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Bey, 1-2 Kasım gecesi bir Alman torpidosuna binerek İstanbul'dan Kırım yarımadasında Sivastopol yakınlarına gitmişlerdi. Bu ekipte Enver Paşa hariç hepsi Berlin'e gitmişti.²⁸⁰

Kongrede dile getirilen iki görüş, ciddi anlamda tartışmaya konu olmuştu. Bunlardan ilki; İttihat ve Terakki, kendini feshederek siyasal alandan mutlak surette çekilmeliydi. Bir diğeri ise İttihat ve Terakki programı dairesinde siyasal anlamda yıpranmamış isimlerle yeni bir partinin kurulması fikri olmuştu. Neticede ikinci görüş üzerine mutabık kalınmıştı. Kongrenin son günü olan [4-]5 Kasım 1918'de, 4 çekimser, 9 muhalif oya karşı 35 oyla İttihat ve Terakki adının tarih sahnesinden çekildiği kabul edilmişti.²⁸¹ İttihat ve Terakki hukuken kendisini feshetmiş ancak

²⁷⁸ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.201-202.

²⁷⁹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordu'nun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.45-46.

²⁸⁰ Hasan Babacan, *a.g.e.*, ss.203-210.

²⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, s.73.

unsurları bir anda buhar olmamıştı. Bu anlamda Tunaya, durumu şu şekilde izah etmektedir:

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fesih kongresiyle hukuken var olmamasına karşılık, fiilen yok olduğu ya da 'intihar ettiği' kabul edilebilecek bir görüş değildir. (...) Önce muhaliflerinin egemen oldukları İstanbul'da, belli başlı üyelerinin ve meb'uslarının bir kısmı 'Hürriyetperver Avam', 'Teceddüt' ve 'Radikal Avam' fırkasına girmişler, parlamento ve siyasal yaşamdan ayrılmamışlardır. Mebusan'ın ilk feshini (21 Aralık 1918) gerektiren baş neden bu olguda aranmalıdır. İkinci olarak, henüz kapanmayan şubeleri ve kulüpleriyle²⁸² İttihat ve Terakki Anadolu'da (ve Trakya'da) hâlâ ayaktadır. Örgütün Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasında [da] büyük etkisi olmuştur.²⁸³

İttihat ve Terakki'nin beyin ekibinin yokluğu, geride kalan İttihatçılar'ın 'inanç'larından bir şey eksiltmemişti. Heyecanlarını kaybetmeden yine devletlerinin bağımsızlığı için yılmadan mücadele edeceklerdi.

²⁸² "Kulüpler, İttihat ve Terakki'nin bir tür ocak örgütleridir. Cemiyetin kulüpleri konusunda ayrıntılı hükümler, ilk kez 1913 Tüzüğü'nde yer almıştır. Buna göre her belediye bölgesinde bir kulüp bulunacak ve bu kulüp heyet-i idare kanalıyla yönetilecektir. Bu bağlamda sancak merkezlerinde, heyet-i merkeziyenin yönetimi altında olmak üzere bir kulüp bulunacaktır. Ancak, kulübün seçilmiş bir yönetim kurulu bulunmayıp cemiyet yöneticilerinden birisi ya da cemiyetin sade bir üyesi kulüp müdürlüğünü yürütecektir." Cemal Necip Gürel, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s.47.

²⁸³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, s.74; Ayrıca bkz. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-III Nasıl Öldü?*, Der: Ali Birinci, Akılfikir Yayınları, İstanbul, 2014, ss.683-686.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE İTTİHAT ve TERAKKİ

2.1. İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN İTTİHATÇI ALEYHTARLIĞI

Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı bütün tehditlere karşı mücadele ederek Türk Devleti'nin dağılmasından kurtarmak vazifesi, İttihat ve Terakki mensuplarının omuzlarındaydı. İttihat ve Terakki'nin birliğini ve bütünlüğünü muhafaza ederek, memleket için hayırlı hizmetler yapmasını ve verimli bir teşkilât olmasını sağlamak da Talât Paşa'nın vazifesiydi.²⁸⁴ Ancak tarih İttihat ve Terakki için başka bir istikamet çizmişti.

İttihat ve Terakki devrinin gazeteleri etraflıca tarandığında, ekseriyetinin Cemiyet aleyhinde en galiz iftiralar ve tutarlılığı olmayan suçlamalarla dolu olduğu müşahede edilmektedir. O dönem yayımlanmış bazı eserlerde İttihat ve Terakki düşmanlığından başka bir şeye tesadüf etmek mümkün değildir. Bahusus ecnebilerin himayesindeki yayımlanan gazeteler ve çıkarılan kitaplar, tamamen İttihat ve Terakki aleyhinedir. Ancak biraz dikkatli ve tahlil yapma yeteneğine sahip olan bir araştırmacı, bu mesnetsiz iddiaları sezerek hakikati bulma imkânına kavuşacaktır. İttihat ve Terakki aleyhindeki neşriyata göre Cemiyet zalimdir, zorbadır ve hoşgörüsüzdür. Ancak pek tabii olarak şu soru sorulabilir: İttihat ve Terakki, gazetelerdeki ve kitaplardaki kadar zalim ve insafsız bir örgütlenmeyse, kendi aleyhindeki bu neşriyata neden müsaade etti?²⁸⁵

Talât, Enver, Cemal Paşalar ve önde gelen İttihatçılar, sorumluluk alarak 1 Kasım 1918 gecesini ülkeyi terk etmişlerdi. İttihatçılar'ın beyin ekibinin yurttan çıkışlarına engel olamadığı, yetersiz kaldığı gerekçesiyle Ahmet İzzet Paşa kabinesine müthiş bir baskı yapılmaktaydı. Bunun üzerine 14 Ekim 1918'de sadrazamlığa gelen Ahmet İzzet Paşa kabinesi, 8 Kasım 1918'de istifa etmişti. Yerine gelen Tevfik Paşa hükümeti [11 Kasım 1918], ülkeyi terk eden İttihatçılar'ın,

²⁸⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943, s.45.

²⁸⁵ Yalçın, *a.e.*, s.6-7.

gayrimenkullerinin ve paralarının haczedilmesi yönünde bir kararname çıkartarak, İttihatçılar'ın mallarına el konulmasını sağlamıştı. 2 Şubat 1919'da Ermeni Tehciri'ni incelemek üzere Meclis-i Vükelâ'dan karar çıkartılmış, yurtdışında olan İttihatçılar gıyaben, yurtiçinde olan İttihatçılar ise bizzat yargılanmıştı. 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa kabinesinin göreve gelmesiyle birlikte İttihatçılara karşı hasmane bir tutum sergilendiği ve İttihatçılar'ın mesnetsiz iddialara muhatap oldukları anlaşılmaktadır.²⁸⁶

İttihat ve Terakki'nin siyasal anlamda devam etmesi, Teceddüt Fırkası'nca olmuştu. Ancak İttihatçılar'ın, 1913-1918 arasında olduğu gibi kudret ve hâkimiyeti elbette yoktu. Dolayısıyla kıran kırana bir muhalefet ve dışlama politikası ile karşı karşıya kalmışlardı. Muhittin Birgen'e göre; *“Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat tarafından temsil edilen en aşağı ruhtaki muhalifler başta olmak üzere bütün muhalefet, İttihat ve Terakki'ye hücum ediyordu.”* Birgen, tespitlerine şu şekilde devam etmiştir: *“O zamana kadar İttihatçılardan korkup, bütün şiddetleriyle hücum etmeye cesaret edemeyenler, İttihat ve Terakki cephesinin tamamen yıkılmış olduğuna emin olduktan sonra bütün kuvvetleriyle hücum ediyorlardı.”*²⁸⁷ Ayrıca Yakup Şevki [Subaşı] Bey, İngilizler'in yıldırma ve terör politikaları karşısında; ***“Türk Milleti onların teveccühünü kazanmakla hiçbir vakit iadei hayat etmeyecektir.”*** şeklinde tepkisini koyarken, Damat Ferit Paşa'nın kontrolündeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na methiyeler düzen Refik Halit'in ifadesi bu noktada dikkate değerdir: *“Hürriyet ve İtilaf Fırkası milletin en iyi temsilcisidir.”*²⁸⁸

Talât Paşa kabinesinin istifasından sonra işbaşına gelen Ahmet İzzet Paşa kabinesi, İttihatçılara yönelik ciddi bir tasfiye girişiminde bulunmadığı, hatta bu kabinenin İttihat ve Terakki'nin soruşturulmasına dayanaklık edebilecek birtakım bilgi ve belgelerin imha edilmesini sağladığı da ileri sürülmüştür. Ahmet İzzet

²⁸⁶ Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.213.

²⁸⁷ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, Cilt II, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.557.

²⁸⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Cilt I, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s.20; Ayrıca devamı niteliğindeki eser için bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Cilt II, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

Paşa'nın, Hüsamettin Ertürk'e '*Teşkilât-ı Mahsusa*'nın arşivini imha etmesi emrini verdiği, bu yönde dile getirilen iddialar arasındadır.²⁸⁹

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasıyla birlikte 1918 Kasım ayının sonlarında, *Tetkik-i Seyyiat Komisyonu*; Dâhiliye Nezareti'nin himayesindeki Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü bünyesinde kurulmuştu. Bu komisyonun amacı; I. Cihan Harbi yıllarında İttihat ve Terakki kabinesinin yaptığı *Tehcir* sırasında gerçekleştiği iddia edilen işkence ve su-i istimal hadiselerini soruşturmak ve Ermeniler'e ait olan malları ve gayrimenkulleri haksız bir şekilde edinenler hakkında tahkikat yapmaktı. Ayrıca bu komisyonun, o dönemde Rumlar'ın ve Türkler'in de uğradığı haksızlıkları da soruşturma yetkisi bulunmaktaydı.²⁹⁰ *Tetkik-i Seyyiat Komisyonu*'nun çalışmalarına başlamasıyla bazı İttihatçılar tutuklanmıştı. Ancak 19 [21²⁹¹]Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması nedeniyle komisyonun topladığı bilgiler ortada kalmıştı. Daha sonra bu bilgi ve belgeler, Damat Ferit Paşa'nın girişimiyle 17 Mart 1919'da yayımlanan bir emirle Divan-ı Harb-i Örfi savcılığına aktarılmıştı.²⁹²

Damat Ferit Paşa kabinesi, milli güçlerin organizasyonlarını durdurmak ve bertaraf etmek için müthiş bir çaba içindeydi. Ne yazık ki halktan bu kuvvetlere katılımı engellemek için kabinenin güdümünde olan bir kısım memurları dahi görevlendirmişti. Halk çeşitli propagandaların tesiri altındayken Damat Ferit Paşa kabinesinin en aktif politikacısı Dâhiliye Nazırı Adil Bey, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti*'ni kurmuş ve bunu bütün bir yurda duyurma çabası içerisine girmişti. Halka, büyük devletlerden birinin yörüngesine girmediği, Türk Milleti'nin yaşayamayacağı ve var olamayacağı gibi bir duygunun kara propagandası mutlak şekilde işlenmeye başlanmıştı. Ancak milliyetperverler de boş durmuyor bu kara propaganda enstrümanlarına misli ile mukabele etmeye çalışıyordu.²⁹³ *Teşkilât-ı Masusa*'da ciddi görevler üstlenmiş ve Millî Mücadele döneminde istihbarat faaliyetleri yürüten İhsan Aksoley'in, Damat Ferit Paşa kabinesini ve onun talimatlarıyla kendisine istikamet çizen Divan-ı Harp yargılamalarına dair ve döneme ait değerlendirmeleri dikkat çekicidir:

²⁸⁹ Taner Akçam, "Divân-ı Harb-i Örfi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, *Tehcir ve Taktik – Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, Der: Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.130.

²⁹⁰ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.187-188.

²⁹¹ Kocaoğlu, *a.e.*, s.134.

²⁹² Taner Akçam, *a.g.m.*, s.132.

²⁹³ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998, s.50-51.

İtilâf Devletleri ile işbirliği yapan ve Ankara ile anlaşmak istemeyen Damat Ferid Paşa gibi hükümetler zamanındaki çalışmalarım, büyük bir gizlilik içinde devam etti. İnsanı körü körüne mahkûm eden Nemrut Mustafa dîvan-ı harbînin zulmünden, Bekirağa Bölüğü'nde çekilen eziyetlerden, polis müdürü Arnavut Tahsin'in şerrinden, İngilizlerin Karaköy'deki Arabyan Hanı'nda Türklere tatbik ettiği işkencelerden ve bütün bunların üstünde Anadolu'ya geçememek ıstırabından dolayı; Anadolu'ya kaçmak isteyen herkes annelerine, eşlerine, kardeşlerine, diğer yakınlarına ve en güvendiği arkadaşlarına bile Ankara'ya geçme teşebbüs ve tasavvurlarından bahsetmezdi.²⁹⁴

Mütareke devrinde, Osmanlı'nın elinde kalan coğrafyada bir hâkimiyet, bir iktidar boşluğu vardı. Kurulan hükümetler İstanbul dışına söz geçiremez olmuştu. Bilhassa Damat Ferit Paşa kabineleri ulusal direnişe karşı bir tavırda teslimiyetçi bir politika gütmektedir. 12 Ocak 1920'de son kez toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yaptığı en hayırlı iş, Misak-ı Millî'yi kabul etmesi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa tarafından tertiplenen bu Ahd-i Millî, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık hakkını yeniden belirlemektedir. Nitekim 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgale uğramasıyla, Damat Ferit Paşa kabinesi 11 Nisan 1920'de fesih kararı almıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle, çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin aktif üyelerinden oluşan Büyük Millet Meclisi, ulusal direniş hareketini götürecek bir kurum olarak 115 vekil ile çalışmalarına başlamıştı.²⁹⁵

2.1.1. İttihat ve Terakki'nin Devamı Niteliğindeki Fırkalar

İttihat ve Terakki'nin 5 Kasım 1918'deki son kongresinde kendini feshetmesiyle birlikte, İttihatçı kadroların kurduğu ve İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğinde olan iki fırka öne sürülebilir. Bunlar; *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* [Osmanlı Liberal Halk Partisi] ve *Teceddüt Fırkası* [Yenilenme Partisi] olarak ele alınabilir.²⁹⁶

²⁹⁴ İhsan Aksoley, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Haz: Mehmet hastaş, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s.184-185; Ayrıca Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi'nin yaptığı yargılamalara örnek olarak bkz. Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. himayelerinde 2. Baskı, İstanbul, 1997.

²⁹⁵ Bülent Tanör, *a.g.e.*, ss.229-231.

²⁹⁶ Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan...*, s.316.

2.1.2. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası

İttihat ve Terakki'nin son kongresinden önce [10-19 Ekim 1918] Ali Fethi [Okyar] Bey öncülüğünde kurulan fırka, Mütareke yıllarının ilk siyasal örgütlenmelerinden biridir. Kurucularının tamamına yakını İttihat ve Terakki'nin eski vekilleri olması nedeniyle, İttihat ve Terakki'nin devamı görüntüsündedir. *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*'nı İttihat ve Terakki'den istifa eden vekiller kurmuştu, ancak bu durum İttihat ve Terakki'nin yasal mirasçısı oldukları anlamına gelmemektedir.²⁹⁷

Fırka'nın yayın organı *Minber* gazetesi idi. Fırka'nın kuruluşundan yaklaşık iki hafta sonra yayın hayatına başlamıştı. Ancak fırka yöneticilerince gazetenin resmi bir yayın organıymış gibi lanse edilmemesine ve bu şekilde algılanmamasına dikkat edilmeye çalışılmıştı. İlginç olan gazetenin ismini Mustafa Kemal Paşa koymuştu ve yayın hayatına başlamasında ciddi maddi ve manevi katkıları olmuştu. Gazete, İttihatçılar yurtdışına çıktıktan sonra Cavid Bey ile yakın temasa geçmiş ve Kara Kemal Bey'den de maddi destek sağlamıştı. Bu çerçevede Mustafa Kemal, Fethi, Cavid ve Kara Kemal Bey'in bu dönem içinde de diyalog halinde oldukları müşahede edilmektedir.²⁹⁸

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, meclis içinde kurulmuştu ve kuruluşundan feshedilişine kadar Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa kabineleriyle münasebetleri olmuştu. Bunlardan en iyi ilişkileri Ahmet İzzet Paşa kabinesi ile geliştirdiği ifade edilebilir. Bunun nedeni Ali Fethi [Okyar] Bey'in, Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olmasından kaynaklanan organik bir bağıdır. Damat Ferit Paşa kabinesince, yönetimdeki üyeler tetkik edilmiş ve tamamının feshedilen İttihat ve Terakki mensupları oldukları saptanmıştı. Bu gerekçeyle 6 Mayıs 1919'da *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* yaklaşık olarak sekiz ay olan siyasal hayatının sonuna gelmişti. Netice itibarıyla firkanın merkez ve taşra teşkilatları kapatılmıştı.²⁹⁹

²⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, s.91-92.

²⁹⁸ Emel Akal, *Milli Mücadele'nin...*, s.148.

²⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, ss.92-94.

2.1.3. Teceddüt Fırkası

İttihat ve Terakki'nin son kongresinde siyasal hayattan tamamen silinip gitmemek için, kongrenin son gününde aldıkları karar doğrultusunda kurulan *Teceddüt Fırkası*, tanınmış İttihatçılar'ın oluşturduğu bir siyasal harekettir. Kurucu ve yöneticilerinden olan başlıca isimler: [Fırka'nın Reisi] Hüseyin Hüsnü Paşa, [Reis Yardımcısı] İsmail Canbulat, [Reis Yardımcısı] Şemsettin Günaltay, Yunus Nadi, Sabri Toprak, Muhittin Birgen, Tevfik Rüştü Aras, Babanzâde Hikmet, Orfanidi Efendi, Dikran Barsamyan Efendi ve Sason Efendi sayılabilir.³⁰⁰ Muhittin Birgen'e göre; İttihat ve Terakki, siyasi feodallık şeklinde idare olunmaktaydı. Onun kuvveti ve hareket birliği de dönemin şartları düşünüldüğünde ancak bu şekilde bir idareyi zaruri kılıyordu. Teceddüt ile birlikte daha demokratik bir sevk ve idare mekanizması geliştirmek için Fırka'nın programı bu esaslar dairesinde şekillenmişti.³⁰¹

Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin son kongresinin, son toplantı günü olan 4 Kasım 1918'de kurulmuştu. *Terakkiperverler*, *Hürriyetperverler*, *Islahat*, *Teceddüt*, *İntibah* ve *Halk* isimleri arasından, *Teceddüt* unvanı 16 oy almayı başarmış ve fırkanın ismi olarak kabul edilmişti. Kongrede 1.375.764 kuruş olan İttihat ve Terakki'ye ait nakdin –ve taşınır taşınmaz bütün malvarlığının- yeni fırkaya devredilmesi de kararlaştırılmıştı.³⁰²

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası gibi *Teceddüt Fırkası* da meclis içinde kurulmuştu. Fırka'nın reisliğine seçilen Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ziyade bu vazifeyi daha çok Saruhan vekili Sabri Bey devam ettirmişti. Esasen Teceddüt Fırkası, Ermeni ve Rumlar'ın İttihat ve Terakki'yi mutlak bir şekilde suçladıkları dönemde kurulmuştu. Ancak kurucu üyeleri arasında Ermeni asıllı Orfanidi ve Barsamyan Efendi gibi isimlerin bulunması da dikkate değer bir durum olarak karşımızdadır.³⁰³

Birinci Damat Ferit Paşa kabinesince, *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* ile *Teceddüt Fırkası*, Meclis-i Vükelâ kararı doğrultusunda, aynı nedenler ileri sürülerek 5 [6] Mayıs 1919'da feshedildi. Yaklaşık yedi aylık bir siyasî hayatı olan, İttihat ve Terakki'nin siyasal mirasçısı pozisyonundaki *Teceddüt Fırkası* da, *Osmanlı*

³⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, s.112-113.

³⁰¹ Muhittin Birgen, *a.g.e.*, Cilt I, s.535

³⁰² Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.148-149.

³⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, ss.118-120.

Hürriyetperver Avam Fırkası'nin karşı karşıya kaldığı gibi gayrimenkullerine ve mallarına el konulması durumundan kurtulamamıştı.³⁰⁴

2.1.4. İttihat ve Terakki'nin Malvarlığına El Konulması, Tutuklamalar ve Taşra Teşkilatlarının Kapatılması

Dünyanın birçok yerinde uygulanan ve karşılık bulan bir yöntem olarak; savaşa giren hükümetler yargılanır ve birtakım cezalara çarptırılır. Barış zamanı milletin üzerindeki yükü hafifletmek ve savaştan mes'ul tutulan kadroların yargılanmasının verdiği güven zemininde bir hareket alanı açmak için kullanılan yöntemdir. İşte Tefik Paşa ve özellikle de Damat Ferit Paşa'nın yapmak istediği tam olarak buydu. Ancak ne yazık ki bu millî bir duruş değildi.³⁰⁵

Talât Paşa kabinesinin istifası üzerine önde gelen İttihatçı liderler yurt dışına çıkmıştı. Yurt dışına çıkan İttihatçılar'ın bir daha iflah olamayacağını anlayan muhalifler, İttihatçılar aleyhinde müthiş kampanyalar başlatmıştı. Muhalifler iki tip kampanya yürütüyordu. Birincisi İttihat ve Terakki'nin tüzel kişiliğine, ikincisi ise İttihat ve Terakki'ye mensup İttihatçılar'ın kişiliklerineydi.³⁰⁶

Mondros'un uygulanması çerçevesinde 13 Kasım 1918'de müttefik donanması, Dolmabahçe kıyılarına demirlemiş, ekseriyeti İngiliz birliklerinden oluşan çeşitli muharip sınıflara mensup 3500'e yakın bir kuvvet, lüzumlu görülen yerlere çıkarılmıştı. Düşman devletlerin askerleri, İstanbul sokaklarını doldurmuş, Padişah Saray'a sıkıştırılmıştı. Mondros'un 7. Maddesi gereğince memleketin çeşitli yerleri işgal edilmeye başlanmış ve İtilaf Devletleri'nin baskıları neticesinde 21 Aralık 1918'de '*zaruri siyasî nedenlerden*' ötürü Meclis dağıtılmıştı.³⁰⁷

21 Aralık 1918'de Mebusan'ın çoğunluğunun İttihatçı olduğu gerekçesiyle feshinden sonra ikinci kez kabineyi kurmakla görevlendirilen Tefik Paşa, İttihatçılar'a tutumunu çok daha sertleştirmişti. İlk olarak toplamda 27 kişi tutuklanmıştı. Bu grup içerisinde; Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, İsmail Canbulat,

³⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt II, s.121-122.

³⁰⁵ Osman Demirbaş, *a.g.t.*, s.72

³⁰⁶ Nermin Zahide Aydın, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat 1880-1926*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2014, s.67.

³⁰⁷ Cemal Fedayi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Nasıl Geçildi?*, Kadim Yay., Ankara, 2012, s. 40.

Kara Kemal ve Tefvik Rüştü gibi isimler yer almaktaydı. Bu tutuklama furyası başladığında Mithat Şükrü, Cavid Bey ve Hüseyin Cahit gibi isimler memleketten firar etmeyi ve yahut da yurtiçinde saklanmayı reddetmişler, yargılanmayı yeğlemişlerdi. Tutuklamalar, artan oranda devam etmiş ancak ordu komutanları bu furyanın dışında tutulmuştu. Çünkü ordunun geliştirmesi muhtemel bir tepkinin kestirilememesi nedeniyle, ordu komutanları bu tutuklamaların ve soruşturmanın kenarında tutulmuştu. Nitekim 2 Şubat 1919'da İttihat ve Terakki'nin bütün gayrimenkullerine ve paralarına el konulmuştu. Bu rüzgârdan İzmir'deki Celal [Bayar] Bey adına kiralanan, İttihat ve Terakki'nin kulüp binası da nasiplenmişti.³⁰⁸

Tutuklananlar Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişti. Bekirağa Bölüğü olarak anılan yer, şu anki İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi binasının avlusunda olan askerî hapisanedir. Bu hapisanenin adı 1908'den önce burayı yöneten Bekir Ağa isimli bir memurdan gelmekteydi.³⁰⁹ 31 Mart olayının ardından toplanma yeri olarak kullanılan Harbiye Nezareti'nin müştemilatı olarak inşa edilmişti. Burası Osmanlı Devleti yönetiminde siyasal suçluların tutuklu bulunduğu bir yerdi. Tutuklu bulunan İttihatçılar'ın, 17 Nisan 1919 tarihinden itibaren yargılanma süreci başlamıştı. İttihatçılar, üç gruba ayrılarak yargılanmıştı. Bunlar, eski sadrazam ve nazırlar, vekiller ve kâtib-i mesuller olarak sınıflandırılmıştı. İttihatçılar'ın bir kısmı Malta'da sürgünde olduğu için gıyaben yargılamalar devam etti ve yargılananlar gıyaben hüküm giydi. İngiltere, 23 Ocak-20 Nisan 1919 tarihleri arasında Tefvik Paşa kabinesine tutuklanmaları istemiyle 223 kişilik bir de liste vermişti.³¹⁰

Kabine, 1 Şubat 1919'da yeni bir karar daha aldı. Hükümet, İttihat ve Terakki'nin hem merkezde hem de taşrada bulunan bütün mal varlığına el konulmasını, bu istikamette Dâhiliye ve Maliye Nezâretleri'ne gönderilen tebligatın uygulanmasını istiyordu. Bahse konu karar 2 Şubat 1919'da Dâhiliye Nezareti tarafından tüm Anadolu vilayet mutasarrıflıklarına tebliğ edildi ve karar derhal uygulamaya sokuldu.³¹¹

Kurulan Divan-ı Harb'teki ilk yargılama, 5 Şubat 1919'da Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey ile başlamıştı. Ermeni tehcirinde elebaşılık ettiği

³⁰⁸ Osman Demirbaş, *a.g.t.*, s.74.

³⁰⁹ Mithat Şükrü Bleda, *a.g.e.*, s.126-127.

³¹⁰ Nermin Zahide Aydın, *a.g.t.*, s.69-70.

³¹¹ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.201-202.

gerekçesiyle, ilk kurban da Kemal Bey olmuştu. İdam cezası infaz olunan Kemal Bey'in cenaze töreni, büyük bir gösteriye dönüşmüştü. Cenaze töreninin, bu denli görkemli olmasında Tıbbiyeli talebelerin de büyük rolü vardı. Kemal Bey'in cenaze töreninin büyük bir gösteriye dönüşmesi, Mütareke döneminin sosyal ve politik anlamda baskıcı günlerinde dahi toplumda, İttihat ve Terakki etkinliğinin ve İstanbul halkının İttihatçılar'a karşı izlenen hasmane politik tutumlara karşı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.³¹²

İkinci Meşrutiyet'ten 1918'e kadar Osmanlı yönetiminin hâkimi olan İttihatçılar, siyasal ve sosyal alanlarda olduğu gibi ekonomik anlamda da yenilik ve değişiklikler yapmışlardı. Millî bir ekonomiyi hâkim kılmaya çalışan İttihatçı kadro, *Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası* ve *Ziraat Bankası*'nın yanı sıra *Heyet-i Mahsusa-i Ticariye*, *Millî Mensucat*, *Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi*, *Millî İthalat*, *Millî Ekmekçiler* ve *Kantariye Anonim Şirketi* gibi birçok kuruluş, İstanbul'da ve vilayetlerde faaliyete geçmişti. Nitekim İttihatçılar'ın 'av' haline geldiği dönemde, Tevfik Paşa hükümetince alınan karar doğrultusunda, bu kuruluşların İstanbul ve taşradaki merkez ve şubelerine el konulmuştu. Böylelikle İttihatçılar tarafından kurulan farklı isimlerdeki kuruluşların bünyesindeki nakit varlığa da el konuluyor, İttihat ve Terakki'nin iktisadî varlığı büyük bir darbe alıyordu.³¹³

4 Mart 1919'da Tevfik Paşa'dan sonra hükümeti kuran Damat Ferit Paşa'nın, idare ettiği ilk üç kabinesi boyunca İttihatçılar'a karşı izlenen siyaset oldukça şiddetlenmişti. İttihatçılar'ın yargılanması için daha önce kurulan Divan-ı Harp kaldırılmış, 8 Mart 1919'da sadece askerî personelden mürekkep bir Divan-ı Harp kurulmuştu. Bir gün sonra 9 Mart'ta İttihatçılar'a yönelik yeni bir tevkif etme furyası başlamıştı. Bu tevkif dalgası olabildiğince geniş tutulmuş, sessiz sakin İttihatçılar'ı bile vurmıştı. Damat Ferit kabinesi, Talât, Enver ve Cemal gibi lider konumundaki İttihatçı ekibin yurtdışına çıkışı sırasında Dâhiliye Nazırı olan Fethi Bey'i hedef tahtasına oturtmuştu. Savaş yıllarındaki kabinelerin hiçbirinde vazife üstlenmemiş olan Fethi Bey, Ermeni tehciri sırasında olan suçlamalarında hedef kişisi değildi. Hatta İttihat ve Terakki siyasal anlamda kendini feshetmeden Fırka'dan ayrıldığı için muhalif bile sayılabılırdi. Bu sırada Ankara, Konya ve Sivas'a doğru geniş bir

³¹² Osman Demirbaş, *a.g.t.*, s.74.

³¹³ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, ss.204-206.

tutuklama operasyonu başlamış, Anadolu’da İttihat ve Terakki’ye yakın olan kimselerin tevkifi için jandarmaya yardımcı bir de örgüt kurulmuştu.³¹⁴ İttihat ve Terakki mensuplarından altmış altı kişi bir günde tevkif edilmiş ve bu tevkifâtlar, kabinenin devamı müddetince ardı arkası kesilmeden devam etmişti.³¹⁵

İttihat ve Terakki, iktidarı süresince takip ettiği iç ve dış siyasete uygun olarak birtakım düzenli ve düzensiz yan teşkilâtlar kurmuştu. Bunlardan en etkili ise Teşkilat-ı Mahsusa’ydı. Modern anlamda istihbarat örgütümüz olan Milli İstihbarat Teşkilatı’nın ilk nüvesi olarak değerlendirilebileceğimiz Teşkilât-ı Mahsusa, gayrinizami harp ve birtakım örtülü operasyon yapma kabiliyeti yüksek bir teşkilattı. Mütareke sonrası İttihat ve Terakki muhaliflerinin en çok hücum ettikleri örgütlenme de yine Teşkilat-ı Mahsusa olmuştu. Harp yıllarında İttihat ve Terakki politikalarının başlıca uygulayıcısı olan örgüt, Ermeni tehciri sırasındaki uygulamalardan mes’ul tutulmuş, hatta Mütareke ortamının yarattığı boşlukta tasfiyesi dahi dile getirilmişti. Nitekim, Kasım 1918’de Teşkilat-ı Mahsusa’nın ilgası kararından sonra Fethi Bey idaresindeki *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* yayın organı olan *Minber* gazetesi, Mütareke döneminin baskıcılığına rağmen verilen kararı 16 Kasım 1918 tarihinde şiddetle eleştirmiş, harp yıllarında devlete hizmet etmiş insanların ve ailelerinin ortada bırakılmasının kabullenilmeyecek bir hareket olduğunu yazmıştı. Hükümet bununla da kalmamış, İttihat ve Terakki’nin mallarına el konulması istikametinde 1-2 Şubat 1919’da aldığı karara ilaveten *Müdafaa-i Millîye* ve *Osmanlı Donanma Cemiyetleri*’nin mevcut yapılarıyla devam etmelerinin münasip olmadığı ve ilgili nazırlıklarca gayrimenkullerine ve her türlü mallarına el konulmasını da karara iliştirilmişti. 4 Mart 1919’da Damat Ferit tarafından kurulan yeni kabinede, Tevfik Paşa döneminde alınan tedbirler ve soruşturmalar daha da derinleştirilmiş ve 1 Nisan 1919’da bahse konu cemiyetler ilga edilmişti. Trablusgarp, Balkan ve I. Cihan Harbi yıllarında devletlerine hizmetten başka hiçbir gayesi olmayan teşkilatlar birer birer sahneden çekiliyordu.³¹⁶

³¹⁴ Osman Demirbaş, *a.g.t.*, s.75.

³¹⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s.199.

³¹⁶ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, ss.206-209.

2.1.5. Yurt Dışına Çıkan İttihat ve Terakki Önderleri

Mütareke'nin imzalanmasından sonra Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, İsmail Hakkı Bey, Doktor Nazım ve Doktor Bahaettin Şakir Beyler gibi birtakım İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkışları, İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindeki Teceddüt Fırkası üyeleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Muhittin Birgen'e göre; iktidar yılları boyunca memlekette olup bitenlerin hesabını vermeli, sorulan sorular cevapsız kalmamalıydı. Ayrıca Birgen; icabı halinde göğüslerini kurşuna, boyunlarını ipe vermeleri gerektiğini de ifade ederek, yurt dışına çıkan İttihatçılar'a sitem etmişti.³¹⁷ İttihatçılar'ın yurt dışına çıkışları duyulduğu vakit '*kaçtılar, hesap vermekten korktular*' deniliyordu. Buna cevaben Enver Paşa yanındakilere, yurt dışına çıkışlarının gerekçesi olarak şu ifadeleri kullanmıştı:

Her zaman hesap vermeye hazırım. Bu memleketin tek bir meteliğinin hesabını vermeye her zaman muktediriz. Aldığımız bütün tedbirler, yerinde idi. Bugün dahi iktidara gelsem, yine aynı yapacağım! Yalnız düşman istilası altında ben hesap vermem. Kendi milletimin adaletine inancım vardır.³¹⁸

İttihatçılar, yurt dışına çıkmadan bir gün evvel, Teşkilat-ı Masusa'nın son Reisi Hüsamettin Ertürk Bey, Enver Paşa'yı ziyaret etmişti. Enver Paşa, Hüsamettin Bey'e, artık memleketi terk etmeleri gerektiğini ancak bunun ebedi bir gidiş olmadığını, bir kısım İttihatçı'nın Almanya'ya bir kısmının da Rusya'ya gideceğini söyledi. İttihad-ı İslâm için ellerinden gelen çalışmayı yapacaklarını ifade eden Enver Paşa, Hüsamettin Bey'e olan hitaplarına, teşkilatı bozmamalarını, sık sık sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile temas halinde olmalarının faydalı olacağı şeklinde devam etti. Enver Paşa konuşmasına, gerekli olan nakdi ve lazım gelen insan unsurunu sadrazamın sağlayacağını, bu hususta kendisiyle anlaşmaya varıldığını ifade ederek devam etmişti.³¹⁹

Yurt dışına çıkan İttihatçılar birbirleriyle iletişimlerini sürdürüyordu. Talât Paşa, Millî Mücadele hareketini desteklemek için İsveç, İsviçre, İtalya gibi Avrupa Devletleri'ne giderek elde ettiği bilgileri Mustafa Kemal'e mektup marifetiyle iletliyordu. Talât Paşa, Mustafa Kemal'e birlikte hareket etmeyi teklif etmiş; Mustafa

³¹⁷ Muhittin Birgen, *a.g.e.*, Cilt II, s.549.

³¹⁸ Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s.462.

³¹⁹ Tansu, *a.e.*, s.461-462.

Kemal ise memleketin menfaatine olabilecek her türlü faaliyeti hürmetle karşılayacağını belirtmiş, son kararın mutlak surette şahsına ait olacağını ifade etmişti. Bu sırada Doktor Nazım Mustafa Kemal'den bir mektup aldı. Mustafa Kemal'in, memleketin kurtuluşu için birlikte çalışılmasını ve yurt dışında olan İttihatçılar'ın faaliyetlerine buldukları yerde devam etmeleri gerekliliğini belirtiyordu. Yine yurt dışına çıkmak üzereyken Cemal Paşa, eşi Seniha hanımefendi ile vedalaşması sırasında Mustafa Kemal'in Anadolu'da, kendisinin Afganistan'da ve Enver Paşa'nın da İran'da harekete geçerek memleketi kurtarmak noktasında çalışacaklarına ve buna olan inancından bahsetmişti. Nitekim Cemal Paşa, Afganistan'da mücadelesini memleketin lehine sürdürmüştü.³²⁰

İttihat ve Terakki, kendini feshettikten sonra lider kadro yurt dışına çıkmıştı. Ancak memleketi terk etmek istemeyen Talât Paşa: *“Saklanırım, beni nereden bulacaklar? Ben vatanımdan ayrı, uzak yaşayamam. Vatandan uzak yaşamaktansa ölmek daha iyidir.”* diyordu. Berlin'de Taşnak Partisi'ne mensup suikastçı Soğomon Tehliryan tarafından şehit edilmeden evvel refikası Hayriye hanımefendi: *“Vatan işgale uğradığı günlerde 108 kiloluk Talât Paşa, vatan vatan diye birkaç haftada 90 kiloya düştü.”* ifadeleri, İttihatçılar yurt dışına çıkmış olsalar dahi huzursuz olduklarını müşahede etmemiz açısından kıymetlidir. Ayrıca Talât Paşa yurt dışında olmasına rağmen kendisini hadisenin dışında görmemiş, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşacağına olan inancını şu şekilde ifade etmişti: *“Millî Mücadele muvaffak olacaktır, çünkü millî sınırlar dışında, Türk Milleti'nin hakikaten sahip olduğu topraklar dışında [bir] emel beslemiyor. Bu toprağın sınırları millî misakla çizilmiştir.”*³²¹

2.2. İTTİHAT ve TERAĞKİ KOMİTACILIĞI'NIN MİLLİ MÜCADE YILLARINDAKİ ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ

On yıllık iktidarlarının yedi yılını savaşla geçirmiş olan İttihat ve Terakki, kabullenilmesi zor yenilgiler de almış, asırlarca anlatılmaya değer kahramanlıklara da imza atmıştı. 1918'de Mütareke'nin imzalanmasından sonra vatan toprağı yer yer işgale uğruyor, halk kurtuluş için sabırsızlanıyordu. İttihatçılar, her ne kadar Tefvik

³²⁰ Nermin Zahide Aydın, *a.g.t.*, s.65.

³²¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, ss.60-62.

ve Damat Ferit Paşalar'ın gadrine uğrasalar da memleketlerine hizmet etmekten vazgeçmemişlerdi. Bu iddianın altını da; Milli Mücadele'deki 197 örgütten 164'ünün İttihatçı kadrolar tarafından teşkilâtlandırmış olduğunu ifade ederek doldurmak mümkündür.³²²

İttihat ve Terakki kadroları, Birinci Cihan Harbi'nin son yıllarında, savaşın kaybedildiğini anlamış olmalarına rağmen teslimiyetçi bir duygu ile hareket etmemiş, memleketin kurtulması için vatansever bir tavırla, ulusal direniş hareketi için örgütlenme planları hazırlamıştı. Bu kapsamda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Eşref Bey'in, Salihli mıntikasındaki çiftliği silah, zahire ve paranın depolandığı yerlerden sadece biri olmuştu. Anadolu'da başlatılacak direniş hareketinin elli yıl sürdürülebileceğinin dile getirilmesi, yapılan hazırlıkların büyüklüğünü anlamak açısından önemlidir. Artık bütün bu hazırlıkların uygulanmaya sokulacağı günler yaklaşıyordu. Karakol Cemiyeti ve Millî Kongre Cemiyeti bu amaç doğrultusunda hizmet edecek güçlü araçlara sahipti. İttihat ve Terakki'nin beyin ekibi yurtdışına çıkmış olsa da, memleketi terk etmeden evvel planlarını hazırladıkları ulusal direniş, bugünkü Türk Devleti'nin bağımsızlığı ile neticelenmişti.³²³

Hem İttihatçı hem de İttihatçı aleyhtarı çeşitli siyasal kuruluş ve toplumsal örgütlenmeler, kamuoyunda ve Avrupa'daki politikacılar üzerinde kayda değer bir etki yaratamadı. Savaş sırasında İttihatçılar'la sıkı ilişkileri olan, ancak açıkça politik faaliyetlerde bulunmayan bir kısım toplumsal ve kültürel örgütlenmelerin, yerel Müslüman unsurunu, milliyetçilik davasına kazandırmada göz ardı edilmeyecek katkıları olmuştu. Ancak bununla birlikte, Mütareke'den sonraki günlerde Müslüman ahali arasında genel bir ümitsizlik ve tevekkül hali vardı.³²⁴

Mütareke'nin imzalanması ve sonrasındaki uygulamalar, Türkler'in meşru müdafaada bulunmak için örgütlenmelerine neden oldu. Bu teşkilatlanmalarda Enver Paşa'nın girişimiyle kurulmuş olan; Teşkilat-ı Mahsusa çok kritik bir öneme sahiptir. İlk olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisliği'ne Süleyman Askerî Bey getirilmiş, daha sonra Kuşçubaşı Eşref Bey bu görevi devralmış ve savaşın sonunda da yetkiler Süvari Albayı Hüsametdin [Ertürk] Bey'e devredilmişti. Elbette bu teşkilatın idari

³²² Seyfi Toptaş, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Posta ve Telgraf Teşkilatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2004, s.89.

³²³ Osman Demirbaş, *a.g.t.*, s.93-94.

³²⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.210.

hıyerarşisi, genel merkezi, gizli bir bütçesi, vilayet ve bölge sorumluları vardı. Bir istihbarat örgütü olarak Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı'nın diğer bürokratik örgütlenmelerine nazaran çok daha sorumlu ve dikkatli teşkilatlanmış bir kurum hüviyetindeydi. İttihatçı bir aklın ürünü olan Teşkilat-ı Mahsusa, Cihan Harbi yıllarında müthiş başarılarla imza atmış, Osmanlı Devleti'nin son demlerinde de oldukça kritik vazifeler üstlenmişti. Mütareke Döneminde ve Milli Mücadele'de faaliyet gösterecek olan gizli teşkilatlar da, Teşkilat-ı Mahsusa'nın içinden çıkacak hücrelerdi. Mütareke'nin ardından işbaşına gelen İstanbul Hükümetleri, Teşkilat-ı Mahsusa'yı, İttihatçılar'a hizmet eden fırsatçı bir örgüt olarak algılamış ve takibe alarak kısa sürede bu teşkilatı ortadan kaldırmıştı. Bu sırada İtilaf Devletleri, Anadolu'da yapılacak her türlü istihbarat faaliyetlerine ve yardımlara karşı tedbir almışlardı. İtilaf Devletleri'nin ve onun güdümündeki İstanbul Hükümetleri'nin bu tertibatlarına karşılık, birtakım vatanperverler de memleketleri hesabına istihbarat yapmak, savaş malzemesi kaçırmak ve zabıt göndermek gibi meselelerde ellerinden geleni yapmışlar ve bu faaliyetleri gerçekleştirebilecekleri her türlü teşekkülü kurmuşlardı. Bunlardan bazıları; **Karakol Cemiyeti** [sonradan **Zabitân**, daha sonra **Yavuz** olarak değiştirilmiştir], **Müdafaa-i Millîye Hey'et-i Merkeziyesi**, **İmalât-ı Harbiye Grubu**, **Hamza Grubu** [sonradan **Mücahid**, **Muharip** ve en sonunda da **Felah** olarak değiştirilmiştir], Muavenet-i Bahriye Grubu, Namık Grubu ve İhtiyat Grubu'ydü.³²⁵

Millî Mücadele hareketinin, İttihatçı tertibi olduğuna, İstanbul Hükümetleri'nden, İngiliz istihbarat servisine kadar geniş bir kesim inanmaktaydı. Nitekim İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe, Londra'daki İngiltere Dışişleri Bakanlığı merkezine gönderdiği birçok raporda da bu yöndeki kanaatini dile getirmişti. Hem ülke içindeki muhalif basın hem de yabancı basın, böyle bir kanaatin oluştuğunu yansıtmaktaydı.³²⁶

2.2.1. Millî Mücadele Ruhu

'*Vatan*' denilince elbette akla ilk olarak bir toprak parçası gelir. Ancak '*vatan*' mefhumu kuru bir toprak parçasını ifade eden dar bir kavram değildir.

³²⁵ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, ss. 241-243.

³²⁶ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2013, s.109-110.

‘*Vatan*’ mefhumunda toprak sadece bir unsurdan ibaret olmakla birlikte; içtimai ve siyasî vasıfların ve hatıraların, tarihin, edebiyatın, kültürün bir kavram içinde mükemmelen hayat bulduğu yegâne alandır. Toprağın ‘*vatanlaşması*’ için maneviyata, mukaddesata ve tarih şuuruna ihtiyacı vardır.³²⁷

Toprağın, ‘*vatanlaşması*’, bir başka deyişle millî bir karakter kazanması, bu çerçevede, böyle bir sosyal realitenin var olup olmadığı sorusunu da akla getirecektir. Millî karakter hakkındaki olgular, millete olan teması ve milletle olan tecrübelerinin toplamının, bizlere sunduğu genel bir değerlendirme olacaktır.³²⁸ İşte bu millî karakterin yansımaları olarak da millî şuurun şahlanması, elbette daha önce tarihi sicilimizde olmakla birlikte, Millî Mücadele döneminde de yeniden hayat buldu. Vatan evlatlarının mücadelelerine ve şehadetlerine karşılık, İstanbul Hükümetleri, İngiliz ve yahut da Amerikan mandasını talep ediyor, bunun için çeşitli girişimlerde bulunuyordu.

Damat Ferit Paşa’nın temsil ettiği Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ‘*islamcılığı*’ kullanmaktaydı. Birinci Damat Ferit Paşa kabinesinde Maarif Nazırlığı ve devamında kurulan ikinci Damat Ferit Paşa kabinesinde, Dâhiliye Nazırlığı yapan Ali Kemal Bey, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele aleyhine deklarasyonlar yayınlamaktan ar etmeyen bir kimseydi. Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın bütün neşriyatında ‘*millî*’ olana karşı bir düşmanlık vardı. Paragraf başında tırnak içinde kullandığımız ‘*islamcılık*’ ibaresi, siyasal anlamda bir ideolojiyi yahut da dinî bir gruplaşmayı tanımlamamaktadır. Üzerine İngiliz gölgesi düşmüş olan ‘*islamcılık*’, Ali Kemal için halkı manipüle etmeye yarayan bir araçtı. Ali Kemal’in sık sık dile getirdiği anasır [unsur, eleman, öge] arasına ayrılık soktuğu için milliyetçilik hareketini, İslâm ve Osmanlı birliğini sarsan, bozguncu bir fikir olarak ele almaktaydı.³²⁹

İstanbul Hükümetleri’nin, bu millî olana karşı duyduğu husumete karşılık, Ankara da Türk Milliyetçiliği’ni temsil etmekteydi. Milli Mücadele’nin başından sonuna kadar bütün kuruluşların, isimlerinde ve programlarında, ayakları Anadolu’ya basan bir ‘*millîlik*’ söz konusudur. Bu anlamda Anadolu hareketinin kurtuluş

³²⁷ İsmâil Hâmi Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, Doğu Kütüphanesi, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s.168-169.

³²⁸ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 16. Baskı, İstanbul, 2010, s.122-123.

³²⁹ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s.85.

davasında, Millî Mücadele unsurlarının etrafında kümeleştiği kurum isimlerinin en azından bir kısmını hatırlamak yerinde olacaktır. ‘*Millî Mücadele*’, ‘*Millî Hareket*’, ‘*Kuva-yi Millîye*’, ‘*Millî İstiklâl*’, ‘*Hâkimiyet-i Millîye*’, ‘*Redd-i İlhak Heyet-i Millîyesi*’, ‘*Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*’, ‘*Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti*’ olarak ifade edilebilir. Bu müesseseler, Millî duyguları perçinleyen, kurtuluş mücadelesinin unsurlarını bir birine bağlayan isimlerden bazılarıydı.³³⁰

2.2.2. Karakol Cemiyeti

Cihan Harbi’nin kaybedileceği aşikâr olunca, İttihatçı önderler, yurt dışına çıkmadan evvel, memlekette kendilerinden sonra vuku bulabilecek hadiseleri önlemek için birtakım planlar yapmışlardı. Bu planlardan birisi de Karakol Cemiyeti’nin temellerinin atılması şeklinde olmuştu. Mütareke devrinde Anadolu’da başlatılacak hareketin yönlendiricisi ve en mühim istihbarat kuruluşu olan Karakol Cemiyeti, İstanbul’daki güvenlik kuvvetlerinin önemli bir kısmını kontrol ederek, Anadolu’ya birçok subay, astsubay ve diğer unsurların geçişini sağlamıştı.³³¹

İşgal altındaki İstanbul’da Millî Mücadele karşıtı kuruluş ve faaliyetlere mukabele etmek için Millî Mücadele’yi destekleyen ve hatta yer yer sırtlanan gizli gruplar içinde en eski ve -belki de en mühimi- Karakol Cemiyeti ve yahut da Karakol Grubu’dur. Bazı kaynaklarda 13 Kasım 1919’da kurulduğu kaydedilirken, Karakol Cemiyeti’nin esas kuruluş tarihinin Ekim 1918 sonu veya Kasım ayı başlarına kadar, gerilere gittiği müşahede edilmektedir.³³² Bu çerçevede Hüsamettin Ertürk’ün, Karakol Cemiyeti’nin kuruluş fikri ve iradesi hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir:

Büyük Harbin son senesi ve son aylarında bir günde, Kuruçeşme’deki Enver Paşa’nın yalısında, giderayak Talât Paşa’dan talimat alan İttihatçıların meşhur Kara Kemal’i, gene eski İttihatçılardan Erkânıharp Miralayı Kara Vasıf Bey’i evine gizlice davet etmiş ve kendisine:

³³⁰ Peyami Safa, *a.g.e.*, s.85.

³³¹ Hamit Pehlivanlı, “*İstiklal Harbi Dönemi Türk İstihbaratçılığı*”, *Türk İstihbaratı* içinde, Haz: Ümit Özdağ, Merve Önenli Güven, Kripto Yay., Ankara, 2015, s.78.

³³² Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.3.

-Vasıf, demişti, Talât Paşa'dan giderken aldığı emir mucibince, İttihatçılıkta sebat edecekler, gizli bir teşekkülle birbirine bağlanmalı ve bir parola kabul ederek bu surette birbirlerini tanımalıdır. Paşa ile aramızda "Karakol" kelimesi takarrür [karar kılma] etmişti. Bu isim her ikimizin isimlerinin başında "Kara" lakabının ilk harfleriyle müşterektir. Bu parolayı "K.G." şeklinde kısaltırsak, hem Paşanın dediği olur, hem de ikimizin remzini ihtiva etmiş bulunur.³³³

Fethi Tevetoğlu'nun, Bahâ Said Bey'den aktardığı bilgilere göre; Millî Mücadele'yi desteklemek üzere örgütlenen Karakol Cemiyeti'nin ilk ve asıl kurucuları; Kurmay Albay Kara Vasıf Bey, Dâvâvekili Refik İsmâil Bey ve Emekli Yüzbaşı Bahâ Said Bey'dir. Kuruluş merkezi ise; İstanbul'da Bâb-ı Âlî Caddesi Resne Fotoğrafhânesi'ndeki Bahâ Said Bey'in mülkünde olan yazıhanedir. Daha sonra Kara Vasıf Bey, yine eski İttihatçılar'dan olan Kel Ali [Çetinkaya], Yenibahçeli Şükrü, Çerkes Reşid ve Sevkiyatçı Rıza Beyler'i de kurucu olarak teşkilata kazandırmıştı. Karakol Cemiyeti'nin 'Yediler' diye adlandırılan ilk faaliyet grubu da bu sayede hayat bulmuştu.³³⁴ Hamit Pehlivanlı'ya göre ise Karakol Cemiyeti Albay Kara Vasıf, Galatalı Şevket ve Bahaddin Beyler tarafından kurulmuştu. Yine Pehlivanlı, Karakol Cemiyeti'nin faaliyet alanlarını şu şekilde izah etmiştir: a) İstanbul ve Anadolu arasında iletişimi kurmak maksadıyla bir menzil hattı kurulmuştur. Hat komutanı Yeni Bahçeli Şükrü Bey'dir. b) Gümrüklerdeki kadrolaşmanın zemini hazırlanmış ve bu yönde gayret sarf edilmiştir. c) Anadolu'ya geçenerlere, güvenilir olduklarını ispatlamaya yarayan, Cemiyet'in "K.G." [Karakol Grubu] mühürlü izin belgeleri tertip edilmiştir. d) Tertip edilen menzil hattı ve deniz yolu ile önemli miktarda asker, mühimmat ve diğer askerî malzemeler Anadolu'ya geçirilmiştir.³³⁵

Bu cemiyetin vazifesi; direniş hareketini desteklemek ve Ermeni tehciri ve diğer birtakım suçlamalarla karşı karşıya bırakılan İttihatçılar'ı bir araya toplamak ve korumaktı. Karakol Cemiyeti, bir nizamname ve program yayımladıktan sonra, Millî Mücadele hareketini, İttihatçı bir özne haline getirmek için çalışmalarına başlamıştı. Anadolu'nun en ücra köşesine kadar yayılmayı ilke haline getiren Karakol Cemiyeti'nin, bu ilkesinde ne kadar başarılı olduğu tartışmaya müsait bir meseledir.

³³³ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin...*, s.242.

³³⁴ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele...*, s.4-5.

³³⁵ Hamit Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.78-79.

Ancak bu ideal, Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin çekirdek kadrosunu doğurmuş ve Milli Mücadele'de hayati bir rol oynamıştır.³³⁶

Yukarıda kısaca değindiğimiz Millî Mücadele'deki İttihat ve Terakki unsurlarının, teşkilatçılığı ve fedailiği üzerine Fuat Balkan'ın ifadesi dikkat çekicidir:

Vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir! Ve Komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hatta canını dahi feda eden; gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletinin menfaati gerektirdiği zaman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar, yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstünde taş, omuz üstünde kelle bırakmaz! Kaç defa böyle vaziyetler karşısında kaldık ve yapılması lazım olanı yaptık!³³⁷

Fuat Balkan'ın tarif ettiği adanmışlık üzerine yaşayan bir nesildiler. Karakol Cemiyeti, İstanbul'da istihbarat faaliyetlerinin yanı sıra silah ve mühimmat kaçırma ve depolama, propaganda, haberleşme gibi faaliyetlerde de bulunuyordu. Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarında vazife almış birçok kişiyi barındırması açısından Karakol Cemiyeti'ni, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mütareke'deki devamı olarak konumlandırmak mümkündür. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından sonra, Karakol'un İzmit'te kurduğu menzil teşkilatı, Anadolu'ya, silah mühimmat ve personel sevkinde kritik bir rol oynamıştı.³³⁸

Karakol Cemiyeti'nin teşkilâtlandırılma modelinin, İttihat ve Terakki'ye benzediğini ifade etmek mümkündür. Cemiyet'in örgütlenmesi memleket çapında düşünülmüştü. Pehlivanlı'ya göre; Genel Merkez beş kişiden mürekkepti. Örgüt, iş bölümü yaparak beş ayrı birime ayrılmıştı ve Genel Merkez'deki beş kişiden her biri ayrı bir birime başkanlık yapacak şekilde dizayn edilmişti. Birimlerin vazife sahaları ise: a) 1. Birim; Siyaset, istihbarat ve dışişleri. b) 2. Birim; Ordu, silahlanma, seferberlik, harp harekâtı, zararlı örgütlerle ilgilenme. c) 3. Birim; Sevkiyat ve Haberleşme. d) 4. Birim; Gerekli nakdin sağlanması. e) 5. Birim; Propaganda işleri, yeni şubelerin açılması, özlük işleri ve mahkeme işleri ile ilgilenme olarak taksim

³³⁶ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.243-244.

³³⁷ Fuat Balkan, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Haz: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 1998, s.10.

³³⁸ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.262-263.

edilmişti.³³⁹ Dönemin koşulları düşünüldüğünde sınırlı imkanların olduğu ve buna rağmen Karakol Cemiyeti'nin profesyonel bir biçimde teşkilâtlandığını ifade etmek mümkündür.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine karşılık 10 Ekim 1919'da, İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılmıştı. Miting, Karakolcular'ın girişimiyle ve Türk Ocağı'nın organizesiyle tertip edilmişti. Bu mitingde, Kemal Mithat, Rıza Nur, Mehmet Emin Yurdakul, Kara Vasıf ve Hamdullah Suphi Yunan işgalini protesto eden heyecanlı konuşmalar yapmıştı. Sadece toplumsal bilinci uyandırmayı sağlayabilecek kitle hareketlerinin tertibini değil, direnişe hizmet edebilecek çeteleri ve halkı silahlandıran Karakolcular, İstanbul üzerinden silah ve mühimmat sevkiyatını organize edebilmek için Kocaeli'nde bir merkez oluşturmuş ve İstanbul'daki düşman cephaneliklerine baskınlar düzenleyip ele geçirdikleri cephaneyi Anadolu'ya aktarmışlardı. Bunun yanında Karakolcular, gayrinizami harbe uygun sivil-askerî unsurlardan mürekkep çete kurma çalışmaları, kadrolaşma çalışmaları ve İstanbul Hükümeti'nin ve İşgal kuvvetlerinin karar ve eylemlerini öğrenmek ve bununla mücadele edebilmek amacıyla istihbarat çalışmalarına da ağırlık vermişti.³⁴⁰

Aranmakta olan birçok İttihatçı subayı Anadolu'ya gizlice kaçırmayı başaran Karakolcular, bu sırada İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaki mühimmat depolarından kaçırılmış büyük miktarlarda silah ve cephaneliği de personel ile birlikte Anadolu'ya ulaştırmayı başarmıştı. Zürcher'e göre bu cephanelik; 56 bin ateşleme takımı, 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, 2000 sandık cephaneye ve 10.000 üniformaydı. Bu kaçırma eylemlerinde Teşkilat-ı Mahsusa'dan devralınan istihbaratçılar haricinde, halihazırda Kara Kemal'in himayesinde olan hamal ve kayıkçı esnaflarının ve Harbiye Nezareti'yle telgraf idaresindeki İttihatçı memurların kilit bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Karakol Cemiyeti'nin devlet dairelerindeki istihbarat faaliyetleri de Anadolu hareketinin lehine kullanılıyor ve muazzam neticeler elde ediliyordu. Osmanlı bürokrasisindeki memur takımının,

³³⁹ Hamit Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.79.

³⁴⁰ Kaya Karan, *Geçmişten Günümüze Türk İstihbarat Teşkilatı*, Kripto Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2015, s.82-83.

Anadolu'daki milliyetçiler ile olan işbirliğinin anlaşılması, İngilizler'in 1920'de İstanbul'u işgal gerekçelerininin başlıca nedeniydi.³⁴¹

Karakol Cemiyeti, Anadolu'ya silah, mühimmat ve adam kaçırmamasının yanında Millî Mücadele örgütlendiğinde, onun İstanbul kolu olarak faaliyetlerine devam etmişti. Bu sırada Kara Kemal Bey, Mayıs 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adasına sürgün edildi. Ancak Kara Kemal'in sürgün edilmesinden sonra Karakol Grubu dağılmamış tam tersine çalışmalarına hız kesmeden devam etti. İstanbul'da, Ankara merkezli direniş hareketine bağlı bir istihbarat bürosu gibi çalışmıştı. Devamlı olarak Milli Mücadele'yi idare edenlerle Karakol Cemiyeti adına Kara Vasıf Bey ve Kemalettin Sami Bey irtibat halindeydi.³⁴²

Hüsamettin Ertürk, Karakol Teşkilatı kurulmadan önce İstanbul'un çeşitli mahalle ve semtlerinde birçok vatanperver teşkilatların kurulduğunu ve Karakolcular'dan evvel de birçok vatan kahramanı olduğunu kaydettikten sonra, yakın tarih yazıcılarımızı ve ayırt etmeksizin her bir vatandaşımızı muhasebe yapmaya mecbur bırakacak şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Bunlar kabadayı doğmuş ve öylece ölmeye yemin etmiş insanlardı. Bunlar, şehrin bir tarafında son derece uyanık ve sâkin [bir şekilde] neticeyi bekliyorlardı... Bugün için kimsenin bilmediği, hiçbir eserin açıklamadığı bu kahramanları isimleriyle tanıtmak, üzerimize aldığımız tarihî vazifenin icapları[ndan]dır. Önönlere, Sakarya ve Dumlupınarlarda şehit olmuş kardeşlerinden bu meydanlarda yaralanmış, malûl kalmış gazilerden farklı olmayan, yalnız göğüslerinde madalya taşımayan ve künyelerinde 'şehit' ibaresi maalesef yazılmayan, isimleri meçhul kalmış, fakat Milli Mücadele'de, memleket müdafaasında, mütareke senelerinin karanlık günlerinde, istihbarat yaparak her şeyi Anadolu'ya vaktinde haber vermiş, subay götürmüş ve yerinde kalarak, cephede dövüşenler kadar, belki onlardan [da] fazla memlekete faydalı olmuş, bu meçhul kahramanları umumî efkara artık duyurmak zamanı gelmiş, belki de geçmiştir.³⁴³

Karakolcular, bir yandan Anadolu'daki Millî Mücadele önderleri ile görüşürken, bir diğer yandan da yurt dışındaki İttihatçı liderlerden emir almaya

³⁴¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.213.

³⁴² Seyfi Toptaş, *a.g.t.*, s.93.

³⁴³ Samih Nazfız Tansu, *İki Devrin...*, s.246.

devam ediyorlardı. Yurt dışındaki İttihatçılar ile irtibatın en ilginç örneği ise Halil [Kut] Paşa'nın İstanbul'dan, Nuri [Killigil] Paşa'nın da Ardahan'daki İngilizler'in kontrolündeki kışladan 7 Ağustos 1919'da kaçırılması hadisesidir. Fakat Karakolcular'a Millî Mücadele'nin lider takımı mütemadiyen şüphe ile yaklaşmıştır. Cemiyet'in faaliyetlerinden muazzam derecede faydalanılmışsa da tam olarak güvenilememiştir. Özellikle ikinci birime bağlı; ordu yapılanması ve silahlanmadan sorumlu olan birimin faaliyetleri buna sebep olmuştu. Anadolu'da teşkilatlanabilmek için Karakol Cemiyeti'nin tüzüğü, tüm sivil ve askerî kurumlara dağıtılmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 9 Ağustos 1919'da Cemiyet'in amacının farklı bir mecraya evrildiğini düşünmesiyle, bütün birimlere gönderdiği bir yazı ile Karakolcular ile bir bağının olmadığını ve ikiliğe sebep olmamalarını istemişti. Pehlivanlı'ya göre; Karakol Grubu'nun, Anadolu hareketini, İttihat ve Terakki'ye bağlama niyeti taşıdığı anlaşılınca Cemiyet'e mesafeli davranılmıştı. Nitekim bunun bir yansıması olarak, Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal, Albay Kara Vasıf'a mesafeli davranmıştı. Lakin tüm bu olumsuzluklara rağmen Karakolcular'dan istifade edilmeye devam edilmişti. Karakolcular, İstanbul'un işgaline kadar Anadolu'ya gerekli yardımları çoğunlukla vaktinde ulaştırmıştı. Ne acıdır ki İstanbul işgal edilince birçok vatansever gibi Albay Kara Vasıf Bey'de Malta'ya sürülmüştü. Kara Vasıf'ın sürgünü Karakol Cemiyeti'nin de sonu olmuştur. Bunun üzerine Karakol Cemiyeti'nin unsurları, 23 Nisan 1920'de Zabitan Grubu, Ekim 1921'de ise Yavuz Grubu olarak mücadeleye devam etmişlerdi. 19 Mart 1920'de İstanbul'da kurulan İmalat-ı Harbiye Grubu ise daha sonraları Felah Grubu ile birleşmişti.³⁴⁴

2.2.3. Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın İlişkisi

Mustafa Kemal, Samsun'a çıkmadan evvel Karakol Cemiyeti'nin kurucu unsurlarıyla görüşmüştü. Sadece görüşmekle de kalmayan Mustafa Kemal, bu görüşmede birtakım eylem planları dahi hazırlamıştı. Bunlara Ali Fethi Bey ve Rauf Bey de şahitlik etmişti.³⁴⁵

1919'da Karakolcular marifetiyle Anadolu'ya geçen subay sayısının artmasıyla direniş hareketi de kendini göstermeye başlamıştı. Harekete liderlik

³⁴⁴ Hamit Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.79-80.

³⁴⁵ Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat...*, s.184.

edecek otorite sahibi ve ismi lekesiz olan birine ihtiyaç söz konusu olmuştu. Karakolcular'ın, Talât Paşa'dan sonra sadrazamlık yapan Ahmet İzzet [Furğaç] Paşa'ya müracaat ettikleri müşahede edilmektedir. Ancak Paşa, İttihatçı değildi. Buna rağmen ateşli bir vatansever olduğu için İttihatçılar'ın itimat ettiği biriydi. Anlaşma sağlanamayınca Karakolcular'ın önde gelenleri Mustafa Kemal'e başvurdular. Bir başka ifadeyle Karakolcular, Mustafa Kemal'i direnişin lideri olmaya ikna etmişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal başından itibaren İttihat ve Terakki üyesiydi ve siyasal anlamda da yıpranmamış bir isimdi.³⁴⁶

Millî Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit kabinesinin istifa etmesi için faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak ülke içindeki birtakım hadiseler Mustafa Kemal'i rahatsız ediyordu. Millî Mücadele'de aktif bir rol oynayan Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey, Ağustos 1919'da tüm ordu birimlerine bir tebliğ göndererek, hem Karakol'un varlığını ilan etmiş hem de başkumandanı olan bir teşkilat olarak Karakol Grubu'nu tanımlamıştı. Bu durumu İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılması olarak algılayan Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'ne delege sıfatıyla katılan Kara Vasıf Bey'e bu durumu izah etmesi istikametinde meselenin iç yüzünü anlamak için birkaç soru sormuştu. Mustafa Kemal, Kara Vasıf Bey'in izahatından memnun olmamıştı. Bunun üzerine Kara Vasıf Bey ile Kara Kemal Bey, Karakol'u Mustafa Kemal'in emrine vermeyi düşünmüştü. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan iç meseleleri bir diğer taraftan da dış meseleleri kontrol altında tutmaya çalışmaktaydı.³⁴⁷

Millî Mücadele'nin başından zaferle sonuçlanmasına kadar, mutlak surette vatansever bir çizgide hizmet etmiş olan Karakolcular ve devamı niteliğindeki örgütlenmeler; fedakâr kadrosuyla çetin görevleri başarıyla sonuçlandırmıştı. Ancak Karakolcular içindeki bir kısım unsurların yanlış tutumları üzerine kapatılarak, buradaki unsurlar Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve MİM MİM gruplarına intisâb etmişler ve Millî Mücadele'ye katkılarını sürdürmüşlerdi.³⁴⁸

Anadolu merkezli direniş hareketinin, 1918 ve 1919 yıllarında gerçekleştirilen yerel bölgesel kongrelerinden, 1922'deki zafere kadar olan kısmı Mustafa Kemal'in ulusal direnişin mutlak lideri olarak ortaya çıkmasının hikâyesini

³⁴⁶ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.213; Eric Jan Zürcher, *Millî Müca...*, s.251.

³⁴⁷ Nermin Zahide Aydın, *a.g.t.*, s.85.

³⁴⁸ Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.19-20.

kapsamaktadır. Unutmamak gerekir ki kongreler, yerel direniş hareketlerinin teşkilatlanmasında kilit bir rol oynamıştır. Bu anlamda Karakolcular'ın da, sahadaki faaliyetlerinin, ulusal direniş hareketinin başarıya ulaşmasında önemli katkıları olmuştur. Karakol'un merkezinde ve sahada kullandığı personelin İttihatçı olması, Mustafa Kemal'e gözü kapalı bağlı olmadıkları anlamına gelmekteydi. Ocak 1920'de Karakolcular'ın kendi başlarına Bolşevik temsilcilerle yürüttüğü müzakereler buna örnek teşkil etmektedir.³⁴⁹

Mustafa Kemal'in inisiyatifi dışında kurulan Karakol Cemiyeti, Mustafa Kemal'in *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin teşekkül ettiği andan itibaren kapatılması yönündeki emrini 16 Mart 1920'ye kadar uygulamaya koymamıştı.³⁵⁰

2.2.4. Molteke yahut Moltke Grubu

Millî Mücadele'nin başlangıcında, Hamza Grubu kurulmadan önce Moltke yahut da Molteke olarak adlandırılan örgüt, Kurmay Yüzbaşı Neşet Bey tarafından kurulmuştu. Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından bizzat Teşkilat-ı Mahsusa'ya 1917 yılının sonbaharında kazandırılan İttihatçı şiarına sahip İhsan Aksoley de, Neşet Bey ile çalışmaya memur edilmişti. Moltke Grubu'nun faaliyet alanı; Anadolu'daki Millî Mücadele unsurlarının İstanbul'daki aileleriyle haberleşmelerini sağlamak, İstanbul'daki askerî depolardan malzeme kaçırılması ve emniyetli bir şekilde Anadolu'ya ulaştıracak vasıtaların temini, Anadolu'daki harekete ait malûmatların İstanbul'a yayılması ve Ankara'dan vasıtasız talimat almak üzere bir telsiz irtibatının temini olarak sınıflandırılabilir.³⁵¹

Moltke Grubu'nun ismini doğrudan Neşet Bey koymuştu. Grubun adının Moltke olması, Neşet Bey'in, Alman Mareşali, Helmuth Karl Bernhard von Moltke'ye olan hayranlığından ileri geldiği düşünülmektedir. İlk olarak çalışma yeri Eminönü'ndeki Hüseyin Hüsnü Eczanesi'nin tavan arası olarak tayin edilmiş olup, çalışma saatleri her gün öğleden evvel dokuz-on iki arası olarak kararlaştırılmıştı.³⁵²

³⁴⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.233.

³⁵⁰ Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat...*, s.191.

³⁵¹ İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Haz: Mehmet hastaş, Timaş Yay., İstanbul, 2009, ss.113-125.

³⁵² Aksoley, *a.e.*, s.126.

Moltke Grubu'nun mühürleri, bizzat İhsan Aksoley tarafından muhtelif mühürcülerde kazıtılmıştı. Moltke'nin mensubu olarak, askerî ve emniyet hizmetleri kadrolarında bulunan birçok isim vardı. Rusya Ateşemiliteri General Seyfi [Akkoç] Bey birinci yedek reis, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Harekât Şubesi'nde çalışan Yüzbaşı Ekrem [Baydar] Bey de ikinci yedek reis olarak gruba katılmışlardı. Moltke'nin çalışma yeri ilk olarak Eminönü'ndeki Hüseyin Hüsnü Eczanesi'nin tavan arası olarak tayin edilmiş, ancak muhtelif zamanlarda, İhsan Aksoley'in Selimiye'deki evi ve Neşet Bey'in Beylerbeyi'ndeki Haşim Paşa yalısı da Moltke'nin gece çalışmalarına şahitlik etmiştir. Moltke isminin çok uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Neşet Bey'in reislik yaptığı dönemde ismi sırasıyla; Hamza, Mücahid, Muhârib ve Felah olarak değişmiştir.³⁵³

Moltke Grubu'nun bir mensubu ve daha sonraki gizli teşkilâtların yönetici ekibinde yer alan İhsan Aksoley, Osmanlı'nın son döneminde ve Millî Mücadele yıllarında hizmet etmiş olan fedakâr neslin mücadele ahlâklarını ve anlayışlarını tanımlayan şu ifadelerini zikretmek de yerinde olacaktır: *“Gizli işlerde çalışanlar, gizli işlerde çalıştıklarını, en yakınlarına bile, söylemek zaafına düşmezler ve yaptıkları işlerle övünmezlerdi.”*³⁵⁴

2.2.5. Hamza Grubu

Hiz. Hamza'nın cesaretinden ve gözü karalığından ilham alınarak *Hamza* isminin seçildiğini müşahede ettiğimiz Hamza Grubu, Mustafa Kemal'e yakınlığı ile bilinen ve o tarihlerde Sultan Vahdettin'in yaveri olan Moltke Grubu'nun da kurucusu, Erkân-ı Harp Yüzbaşısı [Çopur] Neşet [Bora] Bey tarafından teşekkül ettirilmiştir. Kuruluşunda Fevzi Çakmak'ın ve yahut da Mustafa Kemal'in önyak olduğuna dair tartışmalar vardır.³⁵⁵

Felah Grubu'nun ilk teşkilâtı ve çekirdeğini oluşturan Hamza Grubu, 23 Eylül 1920'de faaliyete geçmişti. Kurucusu olan Neşet Bey'in, Hamza Grubu'nu kurmadan evvel *'Molteke'* isimli bir gizli örgüt kurarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Moltke de, Hamza Grubu'nun ilk nüvesini oluşturmaktaydı. Misak-ı Millî'de

³⁵³ İhsan Aksoley, *a.g.e.*, ss.127-130.

³⁵⁴ Aksoley, *a.e.*, s.185.

³⁵⁵ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.249

belirlenen kararlar istikametinde göreve başlayan Grup, TBMM hükümetinin İstanbul'da faaliyet gösteren tek ve gerçek temsilcisiydi. Karan'a göre; Ankara'nın olurluğunu alarak kurulan ve desteklenen Hamza Grubu, ilk istihbarat kuruluşudur. *Hamza Grubu*, *Mücahid*, *Muhârib* ve *Felah* isimleri altında gerçekleştirdiği hizmetlerle Millî Mücadele tarihimizdeki mümtaz yerini korumaktadır.³⁵⁶

Hamza Grubu, üç şube halinde çalışmaktaydı. Birinci şube; istihbarat, matbuat ve propaganda işlerinden, ikinci şube; subay temini, subay, er ve askerî personelin sevkiyatı ve kurye temini, üçüncü şube ise; sanatkâr temini, mühimmat temini ve bu mühimmatın sevkiyatı olarak faaliyet göstermekteydi.³⁵⁷

Hamza Grubu, 15 Aralık 1920'ye kadar sahadaki faaliyetlerine devam etmiş, daha sonra Mücahid ismini almıştı. Esas itibariyle bu durum bir isim değişikliğini düşündürmektedir. Mücahid Grubu'da 23 Şubat 1921 tarihinde Muhârib Grubu'na evrilmiş ve 31 Ağustos 1921 tarihinde Felah Grubu ismini alarak hizmetlerine devam etmişti. Son tahlilde dikkate değer olan; bu grupların isim değişikliğinden ziyade, Millî Mücadele'nin sonuna kadar yaptıkları fedakâr hizmetlerdir.³⁵⁸

2.2.6. Felah Grubu

İlk nüvesini Hamza Grubu oluşturmakla birlikte³⁵⁹, Felah Grubu, 31 Ağustos 1921 tarihinde faaliyete başlamıştır. Karan'a göre; başka bir örgütlenme olan "Güneş Grubu" da Hamza ve Felah gibi ulusal kurtuluş mücadelesine hizmet etmeyi temel amaç edinmiş gruplardandı. Felah Grubu'nun reisliğini Erkân-ı Harb Binbaşısı Ragıpoğlu Ekrem (Baydar) Bey yapıyordu. 20 kişiden oluşan Felah Grubu'nun gayesi, esas itibariyle istihbarat yapmak, silah ve cephane kaçırmaktı.³⁶⁰ Hamza Grubu'nun unsurları ve teşkilât yapısı hemen hemen muhafaza edilip Felah Grubu'nun sonuna kadar devam etmiştir. Bu noktada birbirlerinin devamı niteliğindeki teşkilâtlardır.³⁶¹

³⁵⁶ Mesut Aydın, "Hamza Grubu", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl: 1, Sayı: 3, Mayıs 1989, s.371-372; Kaya Karan, *a.g.e.*, s.173.

³⁵⁷ Aydın, *a.g.m.*, s.374-375.

³⁵⁸ Aydın, *a.g.m.*, s.391.

³⁵⁹ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.249.

³⁶⁰ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin...*, s.510; Kaya Karan, *a.g.e.*, s.175.

³⁶¹ Mesut Aydın, *a.g.m.*, s.379.

Felah Grubu, yaklaşık 160-170 vapur yükü silah, cephane ve çeşitli malzemeyi farklı tarihlerde Anadolu'ya kaçırmayı başarmıştı. Felah Grubu, 25. Kolordu'nun Anadolu'ya sevkinde çok ciddi bir rol oynamasının yanı sıra hasıl olan doktor ihtiyacının karşılanması için de büyük gayretler sarf etmişti. Sadece silah, cephane ve askeri personel kaçırmakla kalmayan Felah Grubu, İstanbul'da yaşanan olaylar hakkında istihbarat yapıyor ve bu istihbarat notlarını da Ankara'ya gönderiyordu. Türkmen'e göre; Felah Grubu'nun gönderdiği malzemeler kabaca; 93 adet muhtelif çapta top, 21 top namlusu, 13 top kaması, 200.000'den fazla top mermisi olmakla birlikte piyadeye yönelik olarak da 13.000.000'dan fazla piyade tüfeği mermisi, yaklaşık 8-9.000.000 kadar kapsül, 40.000'e yakın bomba olarak sınıflandırılabilir. 8 Kasım 1922 tarihine kadar müstakil bir şekilde çalışan Felah Grubu'nun, 1 Şubat 1923'te görevine son verilmiştir.³⁶²

2.2.7. Yavuz Grubu ve Diğer Muhtelif Teşkilâtlar

Karakol Grubu'nun devamı niteliğindeki bir diğer grup da Yavuz Grubu'dur. Tıpkı Hamza Grubu'nda olduğu gibi ismi tarihî bir karaktere atflanarak kurulan Yavuz Grubu'nun mühründe, Osmanlı İmparatorluğu'nun 9. Padişahı olan Yavuz Sultan Selim'in resmi ve hat işlemeli figürler mevcuttu. Millî Mücadele'de şark cephesinde kolordu komutanlığı vazifesi de yapan Mustafa Muğlalı Bey tarafından 23 Nisan 1920'de kurulan "**Zabitan**" grubuna, 1921 Ekim'inde "**Yavuz**" ismi verilmişti. Yavuz Grubu, Müdafaa-i Milliye (M.M.) grubu, Felah Grubu ve o dönemdeki diğer gizli teşkilâtlanmış gruplarla işbirliği yapmıştı.³⁶³

Yavuz Grubu, hem Ankara Hükümeti'ne istihbarat anlamında hem de düşman kuvvetlerine ait askerî ambarlara düzenlediği gizli baskınlarla temin ettiği silah, mühimmat ve gerekli askerî teçhizatı, Karadeniz limanlarına sevk ederek önemli hizmetler yapmış bir gruptu. Yavuz Grubu adına, Türkmen'e göre; Anadolu sahillerine 34 sefer sevkiyat yapılmış, binlerce ton askerî malzeme aktarılmıştı. Türkmen bu malzemeleri; 50 adet mitralyöz, 5.000 mekanizma, 1.000 sandık

³⁶² Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, ss.251-253.

³⁶³ Kaya Karan, *a.g.e.*, s.176; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.246.

cephane, 4 adet 15 santimlik top, 150.000 atımlık 7,5 santimlik seri ateşli top mermisi, 600 ilâ 700 sandık Alman piyade tüfeği mermisi sevkiyatı yapılmıştı.³⁶⁴

Millî Mücadele’de yukarıda ismi zikredilmeyen gruplar da muhakkak ki mevcuttu. Konu bütünlüğünü muhafaza ederek bunlardan birkaç tanesine değinmekte fayda vardır. Piyade Mülazımı Halil İbrahim Bey ve kardeşi Mülazım Naci Bey tarafından, 30 Ocak 1921’de kurulan “**Namık Grubu**”, İstiklâl Harbi’nde elde edilen mühimmatları ordu saflarına göndermek için kurulmuştu. Namık Grubu’nun kurulmasında Fevzi (Çakmak) Paşa’nın teklifi etkili olmuştu. Ancak Fevzi Paşa zamanla gruptan desteğini çekmek durumunda kalmıştı. Bunun nedeni ise grubun taahhüt ettiği malzemeleri Anadolu’ya gönderememesinin etkili olduğu öne sürülmektedir. Namık Grubu’nun en mühim faaliyeti ise Çobançeşme silah deposundaki silah ve mühimmatın tamamına yakınına Anadolu’ya aktarması olmuştu.³⁶⁵

Karan’ın aktardığı bilgilere göre; “**Berzenci**” ve “**Beşler**” Grupları da mevcuttu. Berzenci Grubu; Bahriye imamı Ahmet Berzenci Efendi tarafından kurulmuştu. Berzenci’ye mensup olanlar, Millî orduya ulaştırılmak üzere Bahriye Nezareti ambarlarından pek çok silah ve cephane kaçırmayı başarmış ve Anadolu’ya sevk etmişti. Bir diğer grup olan Beşler Grubu; Karakol Cemiyeti’nin kurucularından olan Kara Kemal Bey tarafından planlanmıştı. Merkez heyetinde 5 kişi olmasından ötürü ismi Beşler olan bu örgüt, Anadolu’da işgalcilere karşı örgütlenerek Anadolu’nun müdafaasını yapmaktı.³⁶⁶

2.2.8. Müdafa-i Milliye (M.M. yahut MİM MİM) Grubu

Millî Mücadele’de, istihbarat hizmetlerinde arzulanan noktaya ulaşılabilmesi için Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi (Çakmak) Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa’nın son reisi Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey ile görüşmüş ve yeni bir istihbarat teşkilâtının oluşturulmasını istemişti. 1920 yılının başlarında kurulmuş olan bu grup, her türlü tehlikeli gelişmeler karşısında İstanbul’daki millî kuvvetleri ve gerekli cephaneyi

³⁶⁴ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.246; Kaya Karan, *a.g.e.*, s.177.

³⁶⁵ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.254; Kaya Karan, *a.g.e.*, s.177.

³⁶⁶ Kaya Karan, *a.g.e.*, s.177.

Anadolu'ya sevk etmek ve bu kuvvetlere maddi ve manevi anlamda destek olmak maksadını taşıyordu.³⁶⁷

Müdafaa-i Milliye Grubu, M.M. [- MİM MİM] Grubu ve Müsallah Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı olarak iki teşkilat halinde hayat bulmuştu. Önceleri gayri resmi olarak faaliyete geçmiş, daha sonraları Ankara tarafından resmen tanınmıştı. MİM MİM Grubu, bir başka deyişle Müdafaa-i Milliye Teşkilâtı, 3 Mayıs 1921'de TBMM Hükümeti tarafından resmen tanınmış ve 31 Temmuz 1921 tarihinden itibaren de Anadolu ordusu kadrolarına dahil edilmişti. MİM MİM Grubu, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ve Karakol Grubu'nun denenmiş, güvenilir kadrolarından oluşuyordu.³⁶⁸

Teşkilât-ı Mahsusa'nın son reisi Albay Hüsamettin (Ertürk) Bey tarafından kurulan MİM MİM Grubu'nu daha önce kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile karıştırmamak gerekir. M.M. Grubu daha çok istihbarat ve karşı istihbarat (espionaj ve kontrespionaj) alanlarında faaliyet göstermişti. Genel merkezi Ankara'da bulunan MİM MİM Grubu'nun İstanbul'daki merkez kurulunda 13 kişi vazifeliydi. Anadolu'da 54 şube oluşturmuş ve yaklaşık 10.000 kadar silahlı ve bir o kadar da silahsız kayıtlı üyesiyle hizmet etmişti. Bu gizli servisin, Türk Edebiyatı'nı da etkilediğini ifade etmek mümkündür. İngiliz Kemal olarak bilinen Esat Tomruk gibi pek çok istihbaratçının hayatı, bir kahramanlık hikâyesi olarak anılmış ve bugünlere gelmiştir. İttihatçı olan İngiliz Kemal, İzmir'i işgal eden Yunanlılar'a karşı ve İstanbul Hükümeti'nce desteklenen Anzavur ayaklanması sırasında, espionaj ve kontrespionaj faaliyetlerinde başarılı olmuş bir istihbaratçıydı.³⁶⁹

³⁶⁷ Karan, *a.e.*, s.96; Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.246.

³⁶⁸ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.246; Kaya Karan, *a.g.e.*, s.96.

³⁶⁹ Kaya Karan, *a.g.e.*, s.97 Ayrıca aynı eserde s.98'de bkz: "31 Mart 1921 İngiliz İstihbarat raporunun iddia ettiğine göre (...) bu grubun toplandığı en önemli yerlerden biri İstanbul'da Anadolu'dan gelen kurye ve gizli ajanların sık sık uğradığı Sirkeci'deki **Meserret Oteli**'dir. Ayrıca bkz. "Onun [MİM MİM] faaliyetlerinden haberdar olan İngiliz İstihbaratı, Osmanlı Hükümeti'ni [İstanbul] derhal uyararak bu tür hareketlere meydan vermemesini istedi. Bunun üzerine hükümet, İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gerekli talimatı verdi. Fakat son derece gizli çalışan grup kendini bütün tazyiklere rağmen ifşa etmedi." Ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.247. İstanbul, bugün olduğu gibi Millî Mücadele döneminde de, bir anlamda casus cennetiydi.

Millî Mücadele sırasında gizli olarak teşkilatlanmış diğer gruplar gibi MİM MİM Grubu'nun da bir parolası vardı. Bu parola Hüsamettin Bey'in aktardığına göre "demir"di ve grup sadece istihbarat alanında faaliyet gösterecekti.³⁷⁰

MİM MİM Grubu, bu dönemde hizmet etmiş diğer gizli gruplar gibi Anadolu'ya ulaştırdığı malzemelerde daha çok deniz yolunu kullanıyordu. Türkmen'e göre MİM MİM Grubu'nun, Anadolu'ya ulaştırdığı silah ve cephanelikler şöyleydi: 25 adet muhtelif çapta top, 155.989 top mermisi, 89 sandık tapa, 13 sandık kartuş, 94 adet top kaması, muhtelif topçu alet ve edevatı, 5.694.463 muhtelif top, bomba ve sair madde kapsülüdür. Ayrıca; 185.163 bomba 270 sandık tüfek bombası, 10.146 kg. barut, muhtelif fûnye, fitil, kimyevi madde, 27 adet ağır ve hafif makineli tüfek, çeşitli model tüfek ve malzemeleri, teçhizat ve askerî levazımat, muhabere malzemesi, mühimmat fabrikalarına ait 30 adet değişik makine, 21 makine tezgâhı ve teferruatı, iki otomobil ve çeşitli vasıtalara ait yedek parça ve buna benzer muhtelif malzemeler olarak sıralanabilir.³⁷¹

MİM MİM Grubu, Anadolu'ya gerekli zabıt, askerî ve çeşitli meslek gruplarındaki sivil personeli ulaştırmaya çalışmıştı. Bu sırada çeşitli sıkıntılardan dolayı İstanbul'daki Harbiye Nezareti orduyu 50.000'e indirmeyi ve zabıt sayısını da azaltmayı planlıyordu. İstanbul'un yaptığı bu planlama, ulusal direnişi desteklemek için Ankara'da görev yapan gruplara müthiş bir insan malzemesini teşkil ediyordu. MİM MİM Grubu, lüzumu kadar propagandayı yaparak, zabitanın Anadolu'ya geçmesinde çok önemli roller üstlenmişti.³⁷²

2.3. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA İTTİHAÇILAR'IN MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETLERİ ÜZERİNDEKİ KOLEKTİF HÂKİMİYETİ

İttihatçılar, bilhassa İtilâf Devletleri tarafından işgal tehlikesinde olan mahallerde, Mütareke'nin ardından Müdafaa-i Hukuk adıyla ortaya çıkan teşkilatlanmalarda yer almışlardı. Bunların tümüyle Anadolu ve Trakya'yı kapsayacak şekilde örgütlenmelerinde aktif bir rol oynamışlar ve hatta bu

³⁷⁰ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin...*, s.515.

³⁷¹ Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.247-248.

³⁷² Türkmen, *a.e.*, s.248.

örgütlenmelerin yer yer lideri konumunda da olmuşlardı.³⁷³ Bunu doğrulayan bir şekilde, Cihan Harbi sırasında Enver Paşa'nın talimatları çerçevesinde 1915'te birtakım planlar hazırlanmıştı ve bu planlar, Anadolu'da bir direniş hareketinin olabileceği öngörüsü üzerine ortaya konulmuştu. Nitekim direniş hareketi de ilk olarak bu planlara uygun bir şekilde başlamıştı.³⁷⁴

Anadolu merkezli direniş hareketi, İttihatçı dernek, şube ve kuruluşlarının çabaları ve ordu alt yapısından faydalanılarak önemli ölçüde şekillenmişti. 4-11 Eylül 1919 tarihinde yapılan Sivas Kongresi, yerel direniş hamlelerini ortak bir çatı kuruluşta birleştirmeye yönelik ilk girişim olmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti [ARMHC] bu kongrede ortaya çıkmıştı. Ne var ki kongrede bir İttihatçılık problemi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kongreye katılanların hemen hemen hepsi İttihatçı bir geçmişe sahipti. Kongreye, bilvesile İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılacağı korkusunun da hâkim olduğunu ifade etmek mümkündür. Böyle bir girişimin olması için çalışılmayacağına dair bir yemin metni bile hazırlanmıştı.³⁷⁵

Mütareke'den sonra kurulan ve Edirne'de teşkilatlanan *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye*, müdafaa-i hukuk cemiyetlerinden birisidir. Trakya'da, 1918'de Bulgar cephesinin dağılması sonucunda İtilâf Devletleri'nin işgali tehlikesi söz konusu olmuştu. İttihat ve Terakki'nin son kongresinin toplandığı Kasım 1918'in ilk gününde Talât Paşa, yurt dışına çıkmadan evvel, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Edirne Mebusu Faik Bey'i yanına çağırarak bir cemiyet tertip edilmesi zaruretini şu şekilde ifade etmişti:

Bulgarların, Sofya'daki Amerikan işgüderi Morfi vasıtasıyla barış konferansında, Doğu ve Batı Trakya'nın Bulgarlara verilmesi için teşebbüste bulunacaklarını, şimdi inanılır bir kaynaktan haber aldık. Bu tezi savunmak, Bulgarlar lehine gerekli vesikaları toplamak ve gerektiğinde zora başvurmak üzere, Rilo Manastırı baş rahibinin reisliği altında, Makedonya komitesi mensuplarından ve diğer ileri gelen komitecilerden mürekkep Trakya Komitesi adlı bir cemiyet kurmuşlardır. Vaziyet çok ciddi ve naziktir. **Siz Edirneliler de, hemen, bir cemiyet kurunuz. Trakya'nın bir bütün olduğunu, Doğu ve Batı ayrılığı**

³⁷³ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.267.

³⁷⁴ Eric Jan Zürcher, *Milli Müca...*, s.160.

³⁷⁵ Eric Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası...*, s.320-321.

mevcut olmadığını, Trakya'nın Türk olduğunu ispat edecek nüfus, emlak ve arazi tasarruf çoğunluğuna, Bulgar komitelerinin yaptıkları mezalime dair vesikalar toplamanız ve başka teşebbüslere girişmeniz çok münasip olur.³⁷⁶ [Vurgu bana aittir.]

Trakya bölgesindeki millî örgütlenmelerin yanında İttihatçılar, Mütareke'den sonra aşağı yukarı tamamında ortaya çıkan millî teşkilatlarda yer almışlardı ve birçok zaman bahse konu teşkilatların da başını çekmişlerdi. 6 Kasım 1918'de kurulan ve İttihatçılar'ın başını çektiği bir diğer teşkilat ise *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti*'ydi. İzmir İttihatçılığın en güçlü bölgelerinden biridir. Celal [Bayar] Bey'in hatıratından yola çıkarak, *İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin oluşumunda bölgedeki İttihatçılar'ın ve bunlar içinde de Celal Bey'in önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.³⁷⁷

Aralık 1918'de kurulan *İzmir Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi*, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* ile birleşmişti. Ege'de Millî Mücadele'nin teşkilatlanmasında büyük rol oynayan Kuşçubaşı Eşref, Rauf Bey ve Celal Bey, o dönemin meşhur isimleridir. Bunlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle, Teşkilat-ı Mahsusa'yla ve Karakol Cemiyeti'yle yakın ilişkileri olan isimlerdi.³⁷⁸

Trakya ve Ege'deki millî direniş örgütlenmelerinden başka kuzey doğu Anadolu'da da yerel direniş örgütleri kurulmuştu. *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti* de bunlardan birisiydi. Öncelikle *İstikbal* gazetesini kuran İttihatçılar buradaki yazılarla kamuoyunu yönlendirmeyi amaçlamışlardı. Gazetenin yayınlarıyla, halk, istiklal için mücadeleye hazır hale getirilmişti. Ömer Fevzi yönetimindeki *Selamet* gazetesi, önceleri tereddüt etse de, İttihatçılar ile birlikte hareket etmeye karar vermesi, Trabzon'daki millî direnişin güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlamda Mustafa Reşit tarafından kurulan *Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti* de, *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'ne lojistik destek sağlamıştı. Trabzonlular'ın, İttihatçılar'ın meydana getirecekleri teşkilat için tüm mal varlıklarını da ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilcisi Barutçuzade Hacı Ahmet Bey'in beyanatı bu konuda başka bir söze gerek bırakmamaktadır: “Arkadaşlar evet teşkilat lazım! Bu da paraya mütevakkıf.

³⁷⁶ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.267-268.

³⁷⁷ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.270.

³⁷⁸ Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat...*, s.219.

Memleketim elden gittikten sonra bana paranın lüzumu yoktur. İşte kasam açık, buyurun teşkilata başlayalım.”³⁷⁹

12 Şubat 1919’da kurulan *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*, çekirdeğini İttihatçılar’ın oluşturduğu bir cemiyetti. Yapılan geçici seçimlerde reisliğe Murathanzade Ziya seçilmişti. Yönetimde on bir, idare heyetinde dokuz kişi olmakla birlikte toplamda yirmi kişiden mürekkepti. Cemiyet, daha sonra bir beyanname hazırlayarak, kuruluş gerekçelerini ve amaçlarını ilân etmişti. Bu beyanname Wilson ilkelerine atıfta bulunarak hazırlanmıştı. 15 Şubat 1919’da *İstikbal* gazetesi *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*’nin kurulduğunu kamuoyuna duyurmuştu.³⁸⁰ İlk kongresini 23 Şubat 1919’da yapan Cemiyet, kısa zaman içinde Trabzon’un kazalarında ve Gümüşhane, Giresun, Ordu ve Rize gibi civar vilayetlerde şubeler açmıştı. Ayrıca *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*, *Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*’nin Erzurum şubesiyle birlikte Erzurum Kongresi’ni de tertip etmişti.³⁸¹ İlk kongrede Gümüşhane ve Şiran’ı; Refizade Hacı Mustafa Efendi ve Kadirbeyzade Zeki Bey, Kelkit’i; Trabzon Mektebi Sultani’si Müdürü Refik Bey ve Velibeyzade Baytar Tahsin Bey, Torul’u ise; Üçüncüzade Asım Bey temsil etmişti.³⁸²

İstanbul’daki Adanalılar, ‘*Kilikyalılar*’ ve yahut diğer ismiyle *Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*’ni kurmuşlardı. 21 Aralık 1918’de kurulan Cemiyet’in yönetiminde yine sıkça İttihatçılar’a rastlanmaktadır. İttihat ve Terakki’nin son kongresi öncesinde İttihat ve Terakki’den ayrılarak Ali Fethi Bey denetiminde kurulmuş olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası’nın yayın organı *Minber* gazetesi de Adana halkının sesi olmuştu. *Minber* gazetesinden başka *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam* gibi birtakım gazeteler, her ne kadar kendilerini gizleseler de İttihatçı tavırlarını muhafaza eden gazetelerdi. Bu gazetelerde, Adanalılar’ın girişimiyle kurulan *Kilikyalılar Cemiyeti*’yle ilgili haberlere yer vermişlerdi.³⁸³

Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’de, tıpkı *Kilikyalılar* gibi İstanbul’da, yine İttihatçı orijinli bir yönetimin kurduğu önemli cemiyetlerdendi.

³⁷⁹ Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon’da İttihatçılık*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Trabzon, 2006, ss.31-34.

³⁸⁰ Uğur Üçüncü, *a.g.t.*, s.34-35.

³⁸¹ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.273-274.

³⁸² Uğur Üçüncü, *a.g.t.*, s.37.

³⁸³ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.275-276

Cemiyet'in kuruluş tarihi 4 Aralık 1918'dir. Mütareke'nin ilgili maddeleri, [7. ve 24. madde] doğu vilayetlerini, bilhassa Vilâyat-ı Sitte olarak bilinen Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Elazığ bölgelerini kapsayan, İtilaf Devletleri'nin ilgili maddelere dayanarak işgali tehlikesini canlı tutmaktaydı. İşte bu nedenle mevcut durum, doğu vilayetlerinde yaşayan Türk unsuru tedirgin etmekteydi. Cemiyet, kurulduğu andan beri doğu vilayetlerinin İstanbul'daki sesi olmuştu. İstanbul'un mühim gazetelerinden Süleyman Nazif'in yönetimindeki, *Hadisat* gazetesi yayın organı olarak kullanılmıştı. Cemiyet'in kuruluşuna öncülük eden Süleyman Nazif Bey³⁸⁴, Ziya Gökalp'in kuzeni olmakla birlikte, edebiyatımızdaki Servet-i Fünun hareketi içinde tanınmış şairlerden birisiyd. Süleyman Nazif ile birlikte Erzurum mebusu İttihatçı Hoca Raif [Dinç] Efendi de Cemiyet'in kilit isimlerindendi.³⁸⁵

Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmının Ermeniler'in olmadığı ve olamayacağı konusunda kamuoyu oluşturmaya gayret ediyordu. Cemiyet'in Avrupa kamuoyunu da bahse konu bölgenin Osmanlı'nın ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde ikna çabaları olduğu anlaşılmaktadır. Doğu vilayetleriyle ilgili İstanbul merkezli millî girişimlerin yanında İstanbul ile aynı istikamette Erzurum'da da Mütareke öncesi birtakım millî teşkilatlanma hamleleri olduğu bilinmektedir. Bu hamlelerde başı yine İttihat ve Terakki mensupları çekmekteydi. Teşkilat-ı Mahsusa'da vazife almış mühim isimlerden olan Yenibahçeli Nail Bey, Batum'a, yine İttihatçılar'dan Filibeli Hilmi Bey'de Erzurum'a gönderilmişti. Filibeli Hilmi Bey, Erzurum'a geldiğinde bölgedeki İttihatçılar'ın da aynı amaç uğrunda toplanmış olduğunu ve gizli bir teşkilâtın kurulması işiyle uğraştığına şahit oluyordu.³⁸⁶

³⁸⁴ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.276-277.

³⁸⁵ Eric Jan Zürcher, *Milli Müca...*, s.140.

³⁸⁶ Bünyamin Kocaoğlu, *a.g.e.*, s.277-278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHATÇILAR'IN TASFİYESİ

3.1. ZAFER SONRASI İTTİHATÇILAR'IN SİYASAL FAALİYETLERİ

1922 Eylül'ünde kazanılan zafer ile Mustafa Kemal'in konumu -doğal olarak- fazlasıyla güçlenmişti. Savaş halinin son bulmasından hemen sonra İtilâf Devletleri, Türk tarafını görüşmelere başlamaya davet etmiş, Türk tarafı görüşmelerin İzmir'de yapılmasını teklif etmişti. Görüşmelerin Türkiye'de yapılması yönündeki teklifin nedeni; eğer görüşmeler İzmir'de olursa, heyete Mustafa Kemal'in başkanlık edecek olmasıdır. Neticede İtilâf devletleri bu teklifi kabul etmedi ve görüşmeler için İsviçre'nin Lozan kenti seçildi. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın ev sahipliğinde, Türk tarafına iki davette bulunulmuştur. Bu iki davetin muhatabı, İstanbul ve Ankara Hükümetleri'dir. Osmanlı'nın son sadrazamı olan Ahmet Tevfik Paşa'nın, Ankara Hükümeti'ne, bir telgraf çekerek iki hükümetin belirleyeceği ortak bir heyetin Lozan'da temsil edilmesi yönünde bir teklifi olmuş, ancak bu teklif Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir öfkeye neden olmuştu.³⁸⁷

İttihatçılar'ın 1876 Kanun-u Esasî üzerinde yaptıkları 1909 değişiklikleri ile Padişah yetkileri sınırlandırılmış, sonrasında 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nda Padişah'a verilen son yetkiler Meclis'e devredilmiş ve nihayetinde Ankara'ya gönderilen telgraf sonrasında 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştı.³⁸⁸ Bunun üzerine İstanbul, temsil kabiliyetini kaybetmişti. İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki heyet, -Misak-ı Millî'nin her hususunda olmasa bile- Türkiye'nin egemen bir devlet olarak ortaya çıkmasını sağlamıştı. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla geçerliliğini

³⁸⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.239.

³⁸⁸ Cemal Fedayi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s.83.

kaybediyordu. Ancak Lozan'da ortaya çıkan birtakım sorunlar daha sonra çözüme kavuşturulmak üzere ertelenmişti.³⁸⁹

Halk Fırkası'nın amacı; ulus temelinde bir Türk devletinin kurulmasıydı. Karpat'a göre; Halk Fırkası'nın selefi olarak görülen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) ile arasındaki ilişki yüzeyseldir. 1919'dan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki sürede önemli siyasî kararlar, ARMHC tarafından alınmıştı. 1920'de yapılan seçimler ve akabinde ilk TBMM'nin toplanması, 1921 tarihli Anayasa'nın kabulü, Türk-Yunan Savaşı gibi dönemin bütün gelişmeleri ARMHC öncülüğünde gerçekleşmişti.³⁹⁰ Zürcher ise; Halk Fırkası'nın, ARMHC'nin bütün varlığını devralmış ve kendisine bir çırpıda ülke çapında bir örgüt sağladığına dikkat çekmektedir.³⁹¹

1921 Anayasası'nda '*egemenliğin kayıtsız şartsız milletin*' olduğuna dair bir maddenin yer alması, 1923'te ilân edilecek olan Cumhuriyet'in temel felsefesini yansıtmaktaydı. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaşanan görüş ayrılıkları, Meclis'i iki gruba bölmüştü. Birinci grup, Mustafa Kemal'in liderliğinde Müdafaa-i Hukuk Grubu adını almıştı. Birinci Grup'un, Meclis'teki ana düşünce akımını temsil ettiği ifade edilebilir. İkinci Grup ise esasında Birinci Grup'tan daha önceleri ortaya çıkmıştı. Memleketin geleceğini ilgilendiren bütün meselelerin Meclis'te konuşulup tartışılmasını ve burada karara bağlanmasını savunanları temsil etmekteydi. İkinci Grup, kendilerine yöneltilen reform karşıtlığı suçlamalarına karşılık, '*yenilik olarak adlandırılan ve fakat millî karakterimizle uyuşması mümkün olmayan taklitleri*' tüzüğü vasıtasıyla açıkça suçluyordu. Bununla birlikte İslâm'a saygılı olunmasını ve dinin terakkiye ve bilime karşı olmadığına da dikkat çekiyorlardı.³⁹²

Birinci Meclis başından itibaren farklı görüşteki üyeleri barındırıyordu. Bu anlamda çoğulcu bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak ortaya çıkan siyasal grupların [Tenasüt, İstiklâl, Islahat Grupları ile Halk ve Müdafaa-i Hukuk Zümresi] Meclis'in karar alma sürecinde aksaklıklara -hatta yer yer tıkanmasına- neden olmaktadır. Bu durumdan yakınan Mustafa Kemal, ARMHC'yi

³⁸⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.241; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, ss.97-135.

³⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasî...*, s.46-47.

³⁹¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.238.

³⁹² Kemal H. Karpat, *Türk Siyasî...*, s.47-48; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, ss.363-395.

10 Mayıs 1921’de kurdu. Birinci Grup olarak adlandırılan bu kümelenmeyi yaklaşık bir yıl kadar sonra İkinci Grup olarak adlandırılan kümelenme izledi. Birinci Grup’un inkılâpçı özellikleri daha baskın bir görünümdeyken, İkinci Grup’un daha çok muhafazakâr ve bununla birlikte liberal bir eğilimi olduğunu ifade etmek mümkündür.³⁹³

3.1.1. 1923 Seçimleri ve İkinci Meclis

Lozan görüşmeleri sebebiyle Meclis iyiden iyiye karışmıştı. Ortak bir tavır çıkmamış ve bu nedenle de karar alınamaz duruma gelmişti. Mustafa Kemal, barış görüşmelerini çözüme kavuşturabilmek için yeni bir meclis oluşturulmasını istiyordu. Bu doğrultuda Birinci Meclis, 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesi kararı aldı. Ancak bu durum Birinci Meclis’in, 1 Nisan 1923’te dağıldığı anlamına gelmiyordu.³⁹⁴

Mustafa Kemal ARMHC lideri olarak, 8 Nisan 1923’te 9 umde bildirisini yayımlamıştı. Bu aynı zamanda Birinci Grup’un, Halk Fırkası’na dönüştürüleceğinin de ilânı anlamına geliyordu.³⁹⁵ Bildirinin yayımlanmasından sonra Mustafa Kemal, bütün ARMHC teşkilâtlarını seçime hazırlanmaları çağrısında bulundu. Kendi grubu adına milletvekili adaylarını bizzat belirleyen Mustafa Kemal, Birinci Meclis’te yaşanan ortak karar alınamamasının ve yahut da ortak karar alma sürecinin uzamasının önüne geçmeyi düşündüğünü ifade etmek mümkündür. 28 Haziran 1923’te yapılan seçimlerde birkaç bağımsız aday dışında Mustafa Kemal tarafından belirlenen listeler kazandı.³⁹⁶

11 Ağustos 1923’te çalışmalarına başlayan İkinci Meclis’in ilk faaliyeti, mebuslar için bir and metni kabul etmek oldu. Yeni Meclis’in ikinci önemli işlemi ise Meclis’in mevcut olmadığı bir zamanda imzalanan Lozan Antlaşması’nı³⁹⁷ 23 Ağustos 1923’te onaylamak oldu. Cumhuriyet’in ilânının hemen öncesinde ise 13 Ekim 1923’te, Ankara şehrinin “*Türkiye Devleti’nin makarr-ı idaresi*” yani yönetim

³⁹³ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.280-281.

³⁹⁴ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.281.

³⁹⁵ Özgür Güvercin, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Bolu, 2007, s.26.

³⁹⁶ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.282.

³⁹⁷ Cemal Fedayi, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e...*, s.173.

merkezi olarak ilan edildi. Tanör'e göre; Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Ankara fiilen başkentti. Ancak 13 Ekim 1923'te Ankara'nın resmen başkent ilân edilmesinin özel bir anlamı vardı. Tanör bunu; Halifeliğin ve dünyanın İslâm merkezi olan İstanbul'a karşı bir tavır olarak yorumlamaktadır. Bu anlamda Ankara'nın başkent ilân edilmesi, dinselliğe karşı bir tavır olmakla birlikte yeni devletin Osmanlı'nın devamı olmadığı mesajını taşıması açısından da dikkat çekicidir.³⁹⁸

Yenilenen genel seçimler neticesinde İkinci Grup ile ilişkili olan vekillerin büyük bir kısmı TBMM dışında kaldı. Bu sırada 23 Ekim 1923'te İçişleri Bakanlığı'na yapılan resmi bir başvuruya Fırka'nın yasal bir zemine oturtulması talep edilmişti. Halk Fırkası'nın kontrolü altında olan Meclis, 29 Ekim'de Cumhuriyet rejimini resmen kabul etmişti.³⁹⁹

1923'ün Ekim ayının 29'uncu günü, bir sonbahar akşamında Cumhuriyet ilân edilmişti. Cumhuriyet'in ilânı beklenen bir hadiseydi, ancak ilân şekline dair tartışmalar vardı. 1 Kasım 1923 tarihli *Vatan*, *Tevhid-i Efkâr*, *Tanin* ve *İkdam* gazetelerinde Hüseyin Rauf Bey'in beyanatı buna örnek teşkil edebilir. Rauf Bey; “*Cumhuriyet'in bir günde verilen bir kararla ilân edilmesinin halkta, sorumsuz birtakım zatlar tarafından tertip edilen bu şeklin emrivaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesini hâsıl etti.*” açıklaması basında geniş yer bulmuştu. Rauf Bey; “*Buna mukabil mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yeni hükümet şekline göre ta'dil ve ikmal edilmeli ve Meclis'te geniş müzakere ve münakaşa yapılması (...)*” teklifini kamuoyuyla paylaşmıştı.⁴⁰⁰ 1921 ve 1924 Anayasaları, milletin temsilcisi olarak Meclis'i işaret ediyordu. Bu nedenle Rauf Bey'in mecliste müzakere talep etmesinin anlaşılabilir bir tarafı vardı.⁴⁰¹

29 Ekim 1923'te ilân edilen Cumhuriyet'in ilk başvekili İsmet Paşa ve ilk Cumhurbaşkanı da Mustafa Kemal Paşa'ydı. İlân kararı, ulusal bağımsızlık savaşında önemli rolleri olan Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) ve Kâzım (Karabekir) Beyler'in Ankara'da olmadığı bir sırada alınmıştı.

³⁹⁸ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.283.

³⁹⁹ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasî...*, s.49.

⁴⁰⁰ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilâtlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s.124.

⁴⁰¹ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktaş Baltalı, Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s.168.

İstanbul basınında, gazetelere verdikleri mülakatlardan bu 'ilân şekli'nden memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kararı zamansız buldukları ve devletin adının Cumhuriyet olmasının, memlekete demokrasi getirmeyeceğine dikkat çekiyorlardı. Şüphesiz İstanbul basını da bu mülakatları büyük bir keyifle yayımlıyordu.⁴⁰²

Cumhuriyet'in ilânı bir anlamda oldubittiye getirilmişti. Bu oldubitti stratejik olarak düşünülmüş ve beş gün süren bir hükümet buhranı buna sebep olmuştu. Ali Fuat (Cebesoy), hükümet krizini bir taktik olarak nitelendiriyordu.⁴⁰³ Netice itibariyle Cumhuriyet, 158 kabul, 1 çekimser oyla kabul edilmişti. Meclis üye tam sayısının 287 olduğu göz önünde bulundurulursa salt çoğunluk 144'tür. Yani salt çoğunluğun biraz üzerinde bir oyla Cumhuriyet rejimi kabul edilmişti. 287 kişilik Meclis'in, yaklaşık %45 oranındaki üyesi bu oylamaya katılmayarak bir anlamda da muhalefetlerini ortaya koymuşlardı.⁴⁰⁴

3.1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet ilân edildikten sonra devletin uğradığı yapısal değişiklik konusunda farklı kesimleri temsilen yükselen muhalefet, kendilerine yeni bir siyasal alan açmak düşüncesindeydi. Yeni rejim, Cumhuriyet olmanın gerektirdiği siyasal düzenlemelere girişmiş ve bu da Millî Mücadele döneminde silah arkadaşlığı yapan liderlerin ayrılığına yol açmıştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun zeminini hazırlayan sebep, Rauf Bey'in istifası sonrasında İsmet Paşa, Cumhuriyet'in ilk kabinesini kurduğu günlere tesadüf eder. Silah arkadaşlığı yapan liderlerin artık birlikte siyasal bir mücadele içinde olmaları pek de mümkün görünmüyordu. Lozan'ın imzalanması sürecinde de bu muhalif sesler vardı, ancak halkın Mustafa Kemal'e olan güveninin sarsılmaması için fikir ayrılıklarının barışın imzalanmasından sonraya bırakıldığı anlaşılmaktadır. Esasında muhalefetin bir anlamda uygulanan 'yöntem'e karşı olduğunu ifade etmek mümkündür.⁴⁰⁵

⁴⁰² Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.248.

⁴⁰³ Cemal Fedayi, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı?*, Kadim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.247-248.

⁴⁰⁴ Fedayi, *a.e.*, s.253.

⁴⁰⁵ Hakan Erterzi, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Basını*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000, s.10.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın [TpCF], ilk nüvesini TBMM içindeki İkinci Grup oluşturmaktaydı. İkinci Grup'un göz önündeki liderleri Mersin mebusu Selahattin Bey ve Hüseyin Avni Bey'di. Ancak siyasal olarak merkez, Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey orijinlidir. İkinci Grup'un liderlerinden Selahattin Bey'in ifadeleriyle; “*Grup, türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hâkimiyetler yerine kanunî hâkimiyetler ikamesi maksadıyla...*” kurulmuştu. Selahattin Bey'in, ‘*şahsi hâkimiyetlere*’ karşı kurulduklarını beyan etmesi, otoriter bir yönetime doğru gidildiğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Ancak Mustafa Kemal'in sırtlandığı sorumluluğa karşın, muhatap olduğu muhalefete yönelik demokratik bir tavırla hareket etmesini beklemek de pek akılcı değildir. Millî Mücadele'den sonraki siyasal düzene, Birinci Grup'u temsilen Cumhuriyet Halk Fırkası, İkinci Grup'u temsilen de TpCF damga vurmuştur.⁴⁰⁶

Saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmiş, ancak halifelik makamına dokunulmamıştı. Mustafa Kemal, sık sık bu durumdan duyduğu rahatsızlığı İsmet Paşa'ya anlatmaktaydı. Nitekim 3 Mart 1924'te TBMM'de yaşanan alevli tartışmalardan sonra halifelik makamı kaldırılmıştı. Halifeliğin lağvedilmesinden sonra yeni bir Anayasa yapma ihtiyacı da söz konusuydu. Anayasa'nın, 25. maddesinde yer alan Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkiler; TBMM'yi feshetme yetkisi, kanunları veto yetkisi ve senato benzeri ikinci meclis fikri uzun tartışmalara neden olmuştu. Müstakbel TpCF üyeleri, bu tartışmaların çıkmasındaki temel nedendi. Kabinenin ısrarına rağmen TBMM'yi feshetme yetkisi reddedilmişti. Ancak Mustafa Kemal, bunda çok fazla ısrar etmedi, nitekim Meclis çoğunluğu elde edildikten sonra hâlihazırda elde edilebilecek bir yetki olarak değerlendiriyordu. Netice itibariyle 20 Nisan 1924 tarihinde Teşkilâtı Esasiye Kanunu [Anayasa] kabul edilmişti. Değişikliklerin dine aykırı olmadığını göstermek maksadıyla devletin dininin İslâm olduğu da hükme bağlanmıştı.⁴⁰⁷

TpCF, 17 Kasım 1924'te kurulmuş olmasına rağmen daha öncesinde basında yeni bir fırka kurulacağına dair haberler yer almıştır. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun görüşmelerinde, 25. madde kapsamında olan Cumhurbaşkanı'nın seçimleri yenileme ve meclisi feshetme yetkisi oylanırken çıkan hararetli tartışmalar sonrasında; 25 Mart

⁴⁰⁶ Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.15-18.

⁴⁰⁷ Selim Gürlevik *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009, ss.30-32.

1924 tarihli *Vatan* gazetesinde Halk Fırkası'nın ikiye bölünebileceğine dair bir haber çıkmıştı. Bundan çok daha sonra 6 Ekim 1924'te; *Son Telgraf* gazetesindeki bir haberde de Halk Fırkası'nın ve kabinenin karşısına güçlü bir program ve ciddi bir hazırlıkla çıkmak isteyen ayrı bir grubun varlığını duyurmuştu. Ancak Rauf Bey, bu haberi, Meclis'in dağıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaması için yalanlamak durumunda kalmıştı. Ahmet Emin [Yalman] Bey'in hatıratı dikkate alınırca, Ekim ayının ortalarında Rauf Bey'in ve Adnan Bey'in kendisini ziyaret ettiğinde; kurulması planlanan yeni firkada bu ekibin dışında Kazım Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Cavid Bey, Halide Hanım, Selahattin Bey ve beraberinde birçok kimsenin katılacağını ifade etmişlerdi. Ayrıca *Vatan* gazetesinin de yeni kurulacak olan firkanın yayın organı olarak hizmet vermesini düşündüklerini belirtmişlerdi.⁴⁰⁸ Nitekim 15 Ekim 1924'te Refet Paşa, İstanbul mebusluğundan istifa ederek Meclis çalışmalarına katılmayacağını ilân etmişti. Bu sırada Kazım Paşa'da raporlarının ciddiye alınmadığı gerekçesiyle 26 Ekim 1924'te ordudan istifa etmişti. Bu çerçevede *Son Telgraf* gazetesindeki yeni fırka çalışmaları haberinin de doğruluğu ortaya çıkmış oluyordu.⁴⁰⁹

Birbirini takip eden istifalar, Mustafa Kemal'in nezdinde yaklaşık olarak bir yıldır hazırlıkları devam eden siyasal hareketlenmelerin bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi. Mustafa Kemal, büyük Nutku'nda eski dostlarının orduyu da arkalarına alarak kendisine karşı bir '*komplo*' hazırlığı içinde olmakla suçluyordu. Ancak böylesi bir tertibin olduğuna dair herhangi bir vesika, hem arşivlerimizden hem de o vakitlerde vazife başında olan askerî personelden, bu iddiayı doğrulayacak bir belge çıkmamıştır. Siyasî tarihimizde, paşaların istifası, '*paşalar komplosu*' olarak da anılmaktadır.⁴¹⁰

TpCF kurulmadan evvel kamuoyunda ve Meclis'te bir süredir tartışılan iki mesele vardı. Bunlardan ilki mübadele meselesiydi. Bu mesele; Yunanistan'da yaşayan, Batı Trakya dışındaki Müslüman-Türk unsurun 1924'ün yaz aylarında anavatana gelmesiyle ortaya çıkan bir meseledir. İkincisi ise memlekete getirilen Türk unsurlara İmar ve İskân Vekâleti'nin hem Yunanistan'da hem geliş

⁴⁰⁸ Nurdan Seda Ülker, *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2012, ss.9-11.

⁴⁰⁹ Nurdan Seda Ülker, *a.g.t.*, s.11-12.

⁴¹⁰ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.168.

istikametlerinde hem de yurda geldiklerinde yeterince alâkadar olmadığı ve iskân işlemlerinde de başarılı bir organizasyonun sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı. Mustafa Kemal de kamuoyundaki rahatsızlığa duyarsız kalmayarak, Karadeniz ve Doğu Anadolu'ya yaptığı seyahatlerden sonra kuruluş gayesine ciddi bir şekilde hizmet edemeyen, Mübadele İmar İskân Vekâleti'nin kaldırılması yönünde kabineye bir tavsiyede dahi bulunmuştu. İşte bu iki mesele muhalefetin örgütlü siyasete başlamasından önce yaşanan önemli gelişmeleri meydana getirmekteydi. Öyle ki Fethi Bey bu olaylardan sonra; “*Bir partinin doğuşuna etki eden olaylardan biri olabileceği istidadını göstermiştir.*” demişti.⁴¹¹ Zürcher'e göre; Yunanistan'dan gelen Müslüman unsur, burada Rumların terk etmek durumunda kaldıkları mülklerine yerleştirilme şekline dair olan bu tartışmalar muhalefetin kırılma noktası olmuştu. Buradaki yerleşmelerde de ciddi yolsuzlukların olduğu iddia ediliyordu. Bu sırada Meclis'te hararetli tartışmalar yaşanırken, İsmet Paşa güven tazelemek ihtiyacı duydu. İsmet Paşa bu güvenoyunu sakin bir şekilde alınca, Hüseyin Rauf Bey'in çevresindeki 32 vekil Halk Fırkası'ndan istifa etti.⁴¹²

Hararetli tartışmalara konu olan mübadele meselesi özet olarak şöyleydi: Lozan'da karara bağlanan hüküm gereğince, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen yaklaşık 400.000 Müslüman-Türk unsurun ulaşım ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere iskân usulleri ve oluşan kaos durumu tartışılan mübadele meselesinin özünü oluşturmaktaydı. Rum unsurlarının terk ettiği taşınmazlara, Yunanistan'dan gelen unsurlarımızın yerleştirilmesi gerekirken, bölge insanı tarafından buraların zapturapt altına alındığı ve hattâ Halk Fırkası içindeki mebusların eş-dostlarını bu mülkler vasıtasıyla zengin ettiği yönündeki iddialar, halk arasında fisıldanmaktaydı. Bu söylentilerden kaynaklanan tartışmalar sürerken, Halk Fırkası içindeki muhalefetin yetersiz kaldığını ifade etmek mümkündür. Bunun başlıca nedeni olarak da; yeterli hazırlığın yapılmaması ve Rauf Bey'in hastalığı dolayısıyla gerçekleşen oturuma katılamamış olması gösterilebilir. Yukarıda bahsettiğimiz 8 Kasım'da gerçekleşen güvenoylamasında 19 oya karşılık 148 oyla İsmet Paşa güven tazelemişti. Son tahlilde muhalif unsurlar da yeni bir parti kurmaktan başka çarelerinin kalmadığını anlamışlardı.⁴¹³

⁴¹¹ Nurdan Seda Ülker, *a.g.t.*, s.13; Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.169-170.

⁴¹² Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.250.

⁴¹³ Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.38-39.

Birbiri ardına gelen istifalardan, Halk Fırkası'nın kafa ekibi rahatsız oluyordu. Bu anlamda fırka içindeki hizipleşmeye tahammül edemedikleri anlaşılmaktadır. İktidar fırkası bir durum değerlendirmesi yapmak için 10 Kasım 1924'te toplanarak bir dizi kararlar almıştı. Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların, mebusluktan de istifa etmiş sayılmaları gerektiğini ifade eden söylemlerin dile getirildiği iddia ediliyordu. Gerekçe olarak ise; Halk Fırkası çatısında mebus seçilmeleri gösterilmişti. 10 Kasım'da gerçekleşen toplantının en dikkate değer kararlarından bir diğeri ise; Recep Bey'in verdiği bir teklifle Fırka'nın başına 'Cumhuriyet' ifadesinin eklenmesi olmuştu. Bu çerçevede Halk Fırkası nizamnâmesinin 87. maddesi de değiştirilmişti. 87. maddeye ilave edilen bir diğer husus ise parti kararı olmadan mebusların kendi başlarına önerge veremeyeceğini de hükme bağlıyordu. Artık Cumhuriyet Halk Fırkası adıyla siyasal yaşamına devam eden partide, değişiklikten sonra sıkı bir parti disiplini de getirilmiş oluyordu.⁴¹⁴

10 Kasım toplantısının muhalif kanadı ilgilendiren kısmı ise artık adı Cumhuriyet Halk Fırkası olan partiden istifa edenlerin mebusluktan da istifa etmiş sayılmalarına yönelik olan görüştü. Bu olaya ilişkin *Vatan* gazetesinde açıklamalarına yer verilen bir muhalif '*kendilerinin Halk Fırkası adayı olarak değil Müdafaa-i Hukuk adayı olarak seçtiklerini ve dolayısıyla Halk Fırkası'ndan ziyade Meclisçi olduklarını*' ifade etmişti. Bu anlamda muhaliflerde derin bir kuşku peydah olmuştu. Kurulması planlanan fırkanın adında 'Cumhuriyet' kelimesinin geçmesini düşünüyorlardı. Bu yüzden Halk Fırkası'nın bu düşüncelerini kendilerinden önce hayata geçirdikleri gibi parti programlarını da ele geçirebilirler endişesiyle basına malûmat vermeyi bırakmışlardı. Şüphesiz Halk Fırkası mensupları muhaliflerin 'Cumhuriyet' adında bir fırka kuracaklarına dair basında haberlerin çıkmasından sonra tabîi olarak rahatsız olmuşlardı. Cumhuriyet'i ilân eden bir partinin Cumhuriyet'i başka bir partiye hele hele muhalif bir partiye kaptırması akıllıca olmayacaktı. Bu çerçevede Halk Fırkası'nın adının önüne 'Cumhuriyet' kelimesini eklemekte aceleci davrandıklarını ifade etmek mümkündür. Nitekim hilafetçi olarak yaftalanan ve Cumhuriyet aleyhtarı olarak suçlanan bir partinin adının 'Cumhuriyet' olması, Halk Fırkası mensuplarının iddialarını temelsiz kılacak, kökünden çürütecek bir durumdu.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, ss.182-186.

⁴¹⁵ Yeşil, *a.e.*, s.186.

TpCF'nin resmî kuruluş dilekçesi 17 Kasım 1924'te İçişleri Bakanı Recep Bey'e, Trabzon vekili Muhtar Bey ve Mersin Vekili Besim Bey tarafından verilmişti. Bu dilekçe Emniyet Müdürlüğü'nde, 6 numara ile kayıt altına alınmıştı. Emniyet'e kısa bir emir veren Recep Bey, bu doğrultuda kısa bir de konuşma yapmıştı: “*Fırkalar memleket için esastır. Yeter ki, şahsî arzular yerine memleket için çalışılsın. Allah mübarek etsin.*” demişti.⁴¹⁶ Recep Bey'in bu kısa konuşması, bugünkü partilerimizi de içine alarak halen daha tazeliğini muhafaza eden bir açıklama olmuştur. İçişleri Bakanlığı'na verilen TpCF'nin kuruluş dilekçesi şu şekildeydi:

Hakimiyet-i milliye'nin bila kayd-ü şart millette olduğu ve milletin mukadderatına bizzat vaziülyed bulunduğu esasına istinaden Cumhuriyet-i idareyi takviye etmek ve memlekette kanunların seyyanen tatbikini temin ile istikrar ve emniyeti te'yid ve te'zyid eylemek ve teceddüt ve tekamül esasları ile milleti medeniyeti muassırada bir mevki-i refaha isal edecek esbabı hazırlamak ve intihabatta faaliyette bulunmak ve merkez ve mülhakatta şubeler küşad eylemek üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ünvanı ile teşkil ettiğimiz siyasî fırkanın Cemiyetler Kanunu'na tevfikân iki kıta nizamname-i esasisi fırka mührü ile mahtum (mühürlenmiş) olduğu halde leffen (iliştirilmiş olarak) takdim kılınmış ve merkezdeki mahallî idaremizle fırka heyeti idaresi azasının isim ve sıfat ve mahalli ikametleri balaya dercedilmiş olmakla muktezi ilmühaberinin itasını rica eyleriz efendim.

*Katib-i Umumi Ankara Mebusu Ali Fuad, Mersin mebusu Besim, Erzurum mebusu Sabit, Trabzon mebusu Muhtar.*⁴¹⁷

TpCF'nin idare merkezi, Ankara Posthane Sokağı'ndaki 27 numaralı hane olarak belirtilmişti. Bu adres aynı zamanda idare heyetinde bulunan bir kısım üyenin de ikamet adresiydi.⁴¹⁸ TpCF'nin kurucuları ve Merkez İdare Heyeti şu şekildeydi:

Fırka'nın kurucuları:

1. Ali Fuad Paşa (Cebesoy) Ankara Milletvekili
2. Besim Efendi (Özbek) Mersin Milletvekili
3. Sabit Efendi (Sağıroğlu) Erzincan Milletvekili

⁴¹⁶ Yeşil, *a.e.*, s.189-190.

⁴¹⁷ *Türkiye'de Siyasi Dernekler*, Cilt: II, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950, s.63.

⁴¹⁸ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.190; Selim Gürlevik, *a.g.t.*, s.46.

4. Muhtar Efendi (Çilli) Trabzon Milletvekili

Merkez İdare Heyeti:

Reis: Kâzım Karabekir Paşa

İkinci Reis: Dr. Adnan Bey (Adıvar) İstanbul Milletvekili

İkinci Reis: Hüseyin Rauf Bey (Orbay) İstanbul Milletvekili

Umumî Katip: Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Ankara Milletvekili

Üye: Rüştü Paşa (Paşa) Erzurum Milletvekili

Üye: İsmail Bey (Canbulat) İstanbul Milletvekili

Üye: Sabit Bey (Sağiroğlu) Erzincan Milletvekili

Üye: Şükrü Bey İzmit Milletvekili

Üye: Muhtar Efendi (Çilli) Trabzon Milletvekili

Üye: Halis Turgut Bey Sivas Milletvekili

Üye: Necati Bey (Kurtuluş) Bursa Milletvekili

Üye: Faik Bey (Günday) Ordu Milletvekili⁴¹⁹

İkinci Grup ile başlayan muhalefet dalgası, gelinen nokta itibariyle artık yeni bir siyasal parti hüviyeti kazanmıştı. Eski İkinci Grup'un üyelerinin hemen hemen tamamına yakını yeni kurulan TpCF'ye intisâb etmişlerdi. TpCF, Türk-İslâm felsefesini şiar edinmiş bir karakter profiline sahip olan mebuslardan müteşekkildi. TpCF'yi, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in yetkilerinin artırılmasını, bir anlamda neo-istibdat olarak algılamaları, otoriter bir idareye karşı duydukları endişe kurdurtmuştu. Ayrıca hilafet makamının kaldırılmasıyla, laikleşme endişesi uyandıran ve birtakım reformların uygulanması, Türk Milleti'nin İslâm dünyasından koparılacağı endişesi de Mustafa Kemal ile muhalefet mensuplarının aralarına mesafe girmesine neden olmuştu.⁴²⁰

Yeni kurulan fırka ile birlikte eski İttihatçılar'ın, İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandıracağı iddiaları da konuşulmaya başlanmıştı. Başta fırka programı olmak üzere yayınlanan beyannamelerden anlaşılan İttihatçı fikirlerle, TpCF'nin savunduğu değerlerin paralellik göstermesi ve TpCF'nin kilit ekibinin içinde 'hızlı' İttihatçılar'ın bulunması, bu iddialara kaynaklık ediyordu. Nitekim bu iddia, TpCF mensuplarınca kökünden reddedilmeyerek, tıpkı CHF'nin içinde olduğu gibi partiye

⁴¹⁹ Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.40-41.

⁴²⁰ Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.41.

katılanlar arasında İttihatçılar'ın olduğunu ve parti program ve esaslarını benimseyen, parti üyesi olmaya yeter, hukukî bir engeli bulunmayan her Türk'ün partilerine katılabileceğini defaatle ilân edilmişti. Fakat CHF'nin, bu İttihatçı-TpCF ilişkisinden rahatsız olduğunu; 1926 İzmir Suikastı Davası'nda yapılan yargılamalarda kullanılan usullerden ve iddialardan da açık bir şekilde anlaşılacaktı. İleride işleyeceğimiz ve TpCF'nin kapatılma sürecinde detaylandıracağımız bu ilişkiyi, o dönem bizzat Hükümet'in başı olan İsmet (İnönü) Paşa, daha sonraları verdiği bir mülakattaki ifadeleri bir anlamda itiraf olarak değerlendirilebilir. Bu mülakatta İsmet (İnönü) Paşa'nın, TpCF'nin kapatılma sebeplerinden birisinin de İttihatçı-TpCF ilişkisi olduğuna dikkat çekmişti. Bu çerçevede İsmet Paşa'nın açıklaması, ilk teşkilâtli muhalefet partisinin ömrünün neden bu kadar az olduğunu, daha sıhhatli bir şekilde idrak etmemizi sağlayan bir açıklama olmuştur.⁴²¹

Türk siyasal hayatında TpCF'nin, Cumhuriyet döneminin ilk teşkilâtli muhalefet partisi olmasından kaynaklanan özel bir yeri vardır. Millî Mücadele'de Mustafa Kemal ile birlikte mücadele etmiş, Mustafa Kemal kadar olmasa da ona yakın bir seviyede şöhret sahibi askerî ve sivil liderlerden oluşan TpCF, Meclis'in tek partisi olan CHF içinden çıkmış mebusların kurduğu bir partidir. Deyim yerindeyse TpCF, Meclis'in içinde doğmuştur. CHF içinden çıkan muhalefetin, '*ideolojik kaygılarla*' yeni bir parti kurduklarını söylemek çok zorlama bir iddia olacaktır. Çünkü o zamanki CHF'nin mensupları, Millî Mücadele'yi koordine eden insanlardı. Önemli bir kısmı İttihatçı'ydı. Dolayısıyla bu ayrılık daha çok Cumhuriyet idaresi üzerinde yoğunlaşan çeşitli yaklaşımlar neticesinde meydana gelen bir hadise gibi görünmektedir.⁴²² TpCF'nin kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki'nin bir devamı olduğu yönündeki iddialar hep dillendirilmişti. Bu iddiaların elbette kendi içinde bir haklılık payı vardı. Kara Kemal, Kara Vasıf gibi komitacılık derecesindeki İttihatçılar'ı barındırmaları bu anlamda İttihatçı-TpCF ilişkisi iddialarına dayanaklık etmiştir.⁴²³

Zürcher'e göre; TpCF, beyannâmesi ve programı yayımlandıktan sonra Batı Avrupa tipi liberal niteliklere haiz bir parti görünümündedir. CHF gibi milliyetçi politikalarından yana olmakla birlikte CHF'nin merkezîyetçi ve otoriter yönelimlerine

⁴²¹ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.265.

⁴²² Yeşil, *a.e.*, s. 220

⁴²³ Hakan Erterzi, *a.g.t.*, s.65-66.

de açıkça karşı çıkmaktaydı. TpCF, adem-i merkezîyetçiliği ve güçler ayrılığı ilkelerini benimsiyor, devrimci nitelikteki değişimlerden çok evrimci nitelikteki değişimleri savunmaktaydı. Ekonomik anlamda da farklılık gösteren bir politikası olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim TpCF'nin, dış borçlanma marifetiyle ekonomik bir büyümenin mümkün olabileceğine dair liberal ekonomik politikaları buna örnek gösterilebilir.⁴²⁴

TpCF, CHF'ye nazaran daha özgürlükçü ve liberal bir çizgiyi temsil etmekteydi. TpCF'nin, parti programında yer alan ve eleştiri oklarını üzerine çekmeyi başarmış ve daha sonraları parti aleyhindeki suçlamalara da neden olan 6. maddesi; “*fırka, efkâr (fikirler) ve itikad-ı diniyeye (dinî inanışlara) hürmetkârdır.*” şeklindeydi. Parti programında yer alan bu madde, dönemi göz önüne aldığımızda oldukça cesur bir hamle olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte o dönem içinde 6. maddeyi tarafsız bir şekilde değerlendirmeye çalışanları bile şüpheye düşürmüştü. Bunun nedeni ise 6. maddenin geniş bir anlamı ihtiva ettiğiydi. CHF mensupları, bu maddeyi ‘*gerici ruhlara cesaret veren*’ bir fikir olarak değerlendirmişti.⁴²⁵

Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisine karşı gösterilen coşkunun en fazla İstanbul'da ortaya çıktığı müşahede edilmektedir. Cağaloğlu mevkiindeki Hayrettin Konağı'nda, fırka şubesinin resmi açılış töreni 28 Ocak 1925'te gerçekleştirilmişti. Açılışta, Millî Mücadele'ye damgasını vuran İttihatçı yeraltı örgütü olan Karakol'un lideri Kara Vasıf ile birlikte Meclis'teki İkinci Grup'un liderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş), İsmail Hakkı, Necati, Selahattin, Dr. Nafiz ve ismi zikredilmeyen bir avukat kendilerini TpCF'nin İstanbul örgütlenmesinin yürütme komitesi olarak tanıtmışlardı. Resmî kuruluşundan yaklaşık iki buçuk ay sonrasında TpCF, İstanbul'da on bir bölgede örgütlenmişti. Bunun yanında Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'de de şubelerini açmıştı. İstanbul'daki üyelerin sayısı aşağı yukarı beş bin olarak tahmin edilmekteydi. TpCF'nin en güçlü örgütlenmesinin -şube yoğunluğu göz önüne alındığında- İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1925'in ilk çeyreği baz alınırca ülke çapında örgütlü siyasal faaliyet yürüttüğünü söylemek imkansızdır. Birkaç vilayet dışında taşra şubelerinin olmadığı açıktır. Ayrıca belirtmek gerek ki TpCF'ye üye olanların izlediği yöntemler de oldukça ilginçtir. TpCF'ye katılan devlet memurlarının, mevcut pozisyonlarını tehlikeye

⁴²⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.250.

⁴²⁵ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.226.

düşüreceği düşüncesiyle tüccar olarak kayıt olmaları da basında yer alan dikkat çekici haberlerdendir. Netice itibariyle dönemin basın kaynaklarından da anlaşılıyor ki memurların bile TpCF'ye katılmak için çeşitli yolları denediği ve risk alarak bunu gerçekleştirdikleri düşünüldüğünde; TpCF'nin, kamuoyunda ciddi bir karşılık bulduğunu ifade etmek mümkündür.⁴²⁶

Aralık 1924 ile 1925 Şubat'ı arasında basında yer alan en dikkat çekici hadise, askerî lider takımının Meclis'ten çekilmeleri sonrasında yapılan ara seçimler olmuştur. TpCF, İstanbul'dan aday çıkarmamıştı. Bunun yerine İsmet (İnönü) Paşa ile husumeti olan bağımsız aday Ali İhsan (Sabis) Paşa'yı desteklemeyi tercih etmişti. Netice itibariyle 11 Aralık'taki seçimi, CHF'nin adayı olan Hakkı Şinasi Bey rahatlıkla kazanmıştı. İstanbul seçiminin üzerinden bir hafta bile geçmemişti ki Bursa'da bağımsızlık savaşının kahramanlarından Sakallı Nurettin Paşa, CHF'nin tanınmış adayı Operatör Emin Bey'e karşı kazandığı seçim zaferi, basında geniş yer bir bulmuştu. Sakallı Nurettin Paşa da Ali İhsan Paşa gibi TpCF'nin adayı olarak değil bağımsız olarak seçimlere katılmıştı. Sakallı Nurettin'in ara seçimlerdeki mutlak zaferinden sonra merak uyandıran bir diğer ara seçim ili olan İzmir konuşulmaya başlanmıştı. Aydın eski valisi İttihatçı Rahmi (Arslan) Bey ve Halil (Menteşe) Bey'in isimleri muhalefetin adayları olarak geçmekteydi. Ara seçim sürecinde İzmir yerel basınının muhalefetten yana bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır. Ancak bu desteğin ara seçim sonuçlarına etki ettiğini ifade etmek mümkün değildir. Çünkü İzmir ara seçimi de İstanbul ara seçimi gibi muhalefetin yenilgisiyle sonuçlandı. CHF'nin İzmir adayları olan Münir ve Kamil Beyler, ara seçimin galibi olmuşlardı. Bu ara seçimlerin muhalefet açısından büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı. TpCF'nin iktidar olmaktan çok iktidarı denetleyecek bir muhalefet partisi olmayı hedeflediği kanaati yaygındı. En azından kısa vadede böyle bir hedefinin olmadığı söylenebilir. Ancak pek tabii şekilde siyasal partilerin nihai hedefi iktidarı ele geçirmektir. TpCF'nin ilk olarak öncelediği şey ulusal çapta bir teşkilatlanmaya gitmekti. Bu yerel teşkilatlanmadan sonra genel seçimleri kazanmak gayesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak son tahlilde; TpCF kurmaylarının,

⁴²⁶ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013, ss94-96.

gerçekten iktidar olma hedefiyle mücadele edip etmediklerini anlamamıza yarayacak kadar uzun soluklu bir siyasî yaşamı olmamıştır.⁴²⁷

TpCF'nin kısa siyasî yaşamı örgüt noktasında tetkik edildiğinde görünen yüzünün bir kitle partisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Aidatlarını muntazaman ödeyen üyeler, vilayet ve nahiyelerdeki şubeleri ve onların seçilmiş idarecileri bu iddiayı desteklemektedir. Ancak partinin idarecilerinin, üyelerce sıkı bir şekilde kontrol edilemediği ve denetlenemediği düşünüldüğünde TPCF için bir kadro partisi demek de mümkündür. TPCF'nin teşkilatlanması demokratik kaidelere uygun bir şekilde oluşturulmuş olmakla birlikte, çoğu geleneksel demokratik partilerde olduğu gibi oligarşik eğilimleri barındırdığını da söyleyebiliriz.⁴²⁸

3.1.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Kazım Karabekir gibi Kurtuluş Savaşı'nın prestijli paşaları tarafından kurulan TPCF, resmî olarak varlığını 7 ay sürdürebilmişti. Ancak bu 7 aylık resmî hayatının yalnızca 5 ayında aktif politikada faaliyet gösterebilmişti. Bu sürede ne bir seçim kazanabilmiş ne de hükümet kurabilmiştir. Hattâ kendi hazırladıkları yasa tasarılarından herhangi bir tanesini dahi Meclis'ten geçirebilmiş değillerdi.⁴²⁹ Ancak bu durum Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Türk siyasal hayatındaki yerini daraltacak bir argüman olmadığını ifade etmek mümkündür.

TpCF'nin kapatılması ve bütün muhalif seslerin kesilmesi için Şeyh Sait isyanı siyasal olarak uygun bir zemin yaratmıştı. Bununla birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılması, Şapka Kanunu, yeni Ceza Kanunu ve yeni Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi gibi birtakım sert geçişlerin yapılmasına da TPCF'nin şeytanlaştırılmasına olanak sağlamıştı. Şüphesiz bu sert geçişlerin bir kısmının Cumhuriyet'e bir kimlik kazandırdığını ve çağdaş bir görünüme kavuşmasını sağladığını ifade etmek mümkündür. Fakat Şeyh Sait ayaklanması, genç Cumhuriyet'in çok partili siyasal hayata geçişinin ilk denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da sonunu getirmişti.⁴³⁰

⁴²⁷ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, ss.98-102.

⁴²⁸ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.105-106.

⁴²⁹ Zürcher, *a.e.*, s.8.

⁴³⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik...*, s.106-107.

Şeyh Sait isyanı, TpCF ile siyasal açıdan doğrudan ilgilidir. TpCF mensuplarının, Şeyh Sait'e muhabbet beslemeleri veya bunun tam tersi bir durum kastedilmemektedir. TpCF'nin kapatılmasına giden yolda yer aldığı için böyle bir bağlantı mevcuttur. Hükümet'in TpCF'yi kapatma kararı almasında, İstiklâl Mahkemesi'nin parti üyelerini yargılayıp çeşitli cezalara çarptırması ve mahkemenin görev alanındaki bütün parti şubelerini kapatması bunda etkili olmuştu. Bir başka deyişle İstiklâl Mahkemesi'nin kararları, hükümete, TpCF'yi kapatma yönündeki iradesine 'hukukî' bir zemin teşkil etmişti.⁴³¹

Cumhuriyet döneminde gerçekleşen Kürt isyanlarının bir kısmı şu şekilde sıralanabilir; Nasturi isyanı, Şeyh Sait isyanı, Sason ayaklanması gibi ilk olarak akla gelen isyanlardandır. TpCF'nin kapatılmasına giden olaylarda, bir ayrılıkçı Kürt isyanı olarak Şeyh Sait isyanı önemli bir konumdadır. 1923'ten itibaren Kürtler, bilinçli olarak örgütlenmeye başlamışlardı. Bahusus Hamidiye Alayları'ndan gelen subayların, etkin aşiret reislerinin ve şeyhlerin bu örgütlenmelerin çekirdeğini oluşturuyordu. İlk olarak örgütlenmenin başını Cibran aşiretinden Albay Halit Bey ve Bitlis emirlerinin soyundan gelen Yusuf Ziya Bey çekiyordu. Bu gizli teşkilât ilk kongresini 1924'te toplamıştı. Bu kongrede örgüt 'Azadi' adını almış ve Kürt nüfusun ağırlıkta olduğu bölgelerde topyekün bir ayaklanma kararı almıştı. 1924'te halifeliğin kaldırılması, isyankâr Kürtler'e, din şemsiyesi giydirilmiş bir propaganda yapma imkânını sağlıyordu. İngilizler'in ve birtakım yabancı güçlerin himayelerini talep etmişler ancak elle tutulur somut bir netice alamamışlardı. Burada somut neticeden kasıt, resmî yollardan gerçekleşmiş bir yardımı ifade etmektedir. Yukarıda zikredilen ayaklanmalardan sonra Yusuf Ziya ve Halit Beyler gibi birçok ayrılıkçı Kürt liderin tutuklanması Şeyh Sait'in sahada yalnız kalmasına sebep olmuştu. Nakşibendi tarikatının etkin bir mensubu olan Şeyh Sait, aslen Elazığ'ın Palu ilçesindendi. Bir dönem de Erzurum'un Hınıs ilçesinde ikamet etmişti.⁴³²

Bingöl'ün Genç ilçesinde 13 Şubat 1925 günü Şeyh Sait ve kendisine bağlı başıbozukların, İngiliz desteği ile doğrudan Cumhuriyet'e karşı isyan etmişlerdi. Bu isyan, kısa bir süre sonra Tunceli, Elazığ ve Diyarbakır çevrelerine kadar yayılmıştı. CHF üyelerinin, Fethi Bey'in başvekilliğini başından beri tasvip etmedikleri aşikârdı.

⁴³¹ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.376-377.

⁴³² Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.54-55; Ayrıca bkz. İngiliz Gizli Servisi'ne mensup istihbaratçılar, Irak ile Türkiye arasında tampon bir Kürdistan devleti kurulması için Şeyh Sait ayaklanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. İlhan Aksoy, *a.g.e.*, s.179.

Bu çerçevede CHF üyeleri, Fethi Bey'i, isyan karşısında gerekli tedbirleri almamakla suçlamaya başlamışlar ve daha sert tedbirlerin alınması noktasında eleştirilerini yoğunlaştırmışlardı. Fethi Bey ise Meclis'te isyanla ilgili vekillere bilgi vermek amacıyla yaptığı bir konuşmasında; gerekli tedbirlerin alındığını, olağanüstü tedbirlere gerek olmadığı ve güvenlik güçlerinin isyancıları bastıracağı bilgisini paylaşmıştı. 25 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te hükümetin sıkıyönetim tezkeresi görüşülürken, TPCF reisi Kazım (Karabekir) Paşa, bu isyanı şiddetle lanetlediğini ve isyana karşı hükümetin yanında yer aldıklarını ifade eden bir konuşma yapmıştı.⁴³³ Aynı gün Doğu illerinde bir aylık sıkıyönetim de ilân edilmişti. Bununla birlikte Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda da bir değişikliğe gidilmiş, dinin siyasete alet edilmesinin vatana ihanet suçu kapsamında sayılacağı eklenmişti.⁴³⁴

İsyanın bastırılması için çok daha sert tedbirlerin alınması gerektiğini dile getiren CHF'li sayısı günden güne artmaktaydı. 2 Mart 1925'te CHF'nin Meclis grubu yine hararetli bir tartışmaya tanıklık ediyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ve Recep (Peker) Bey, isyana karşı sert önlemlerin alınmasını savunanların başında geliyordu. Fethi Bey ise sert önlemler almayı gerektirecek bir durum olmadığını yineliyor ve bu teklifleri reddediyordu. Bu sırada Cumhurbaşkanı'nın isyana ilişkin bir değerlendirme yapması teklif edildi. Bu teklif kabul edildi ve Mustafa Kemal yaklaşık bir saat süren konuşmasında çok açık bir biçimde kabineyi eleştirenlerin yanında yer aldı. Mustafa Kemal, konuşmasında isyana karşı çok daha sert tedbirler alınması gerektiğinin de altını çizmişti. Aynı gün Fethi Bey, güven oylamasını 60'a karşı 92 oyla kaybetmiş, 3 Mart 1925'te istifa ettiğini açıklayan kısa bir bildiri okuyarak hükümetten çekilmişti. 4 Mart 1925'te Fethi Bey'in yerini almak üzere İsmet Paşa, yeni hükümetin programını Meclis'e sundu. İsmet Paşa, TPCF üyelerinin muhalif oylarına rağmen 23'e karşı 153 oyla güvenoyu almayı başarmıştı. Aynı gün (4 Mart 1925) Takrir-i Sükûn Kanunu'da (Huzuru Sağlama) 22 oya karşı 122 oyla kabul edilmişti.⁴³⁵

1925'in Şubat'ında Doğu illerinde bir Kürt ayaklanmasının ortaya çıkması Mustafa Kemal'i harekete geçirmişti. Ayaklanmanın önderi, Nakşibendi Tarikatı'nın babadan oğula geçen lideri durumundaki Palu'lu Şeyh Sait'ti. Mart ayı başlarına

⁴³³ Selim Gürlevik, *a.g.t.*, s.80-81.

⁴³⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.254.

⁴³⁵ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, ss.119-123.

gelindiğinde, ayaklanma Güneydoğu'nun büyük bir kısmında yayılmıştı. Cumhuriyet'e karşı ciddi bir rejim tehdidi halini alan bu isyan, Ankara'daki Cumhurbaşkanı'nın ve onun sadık muhalefetinin ve Hükümeti'nin idare şeklinden vaz geçilmesini sağladı. 3 Mart'ta istifa eden Fethi Bey'in yerini İsmet Paşa olarak yeni başvekil olmuştu. Sonraki gün Hükümet'e iki yıl için olağanüstü yetkiler veren, Bernard Lewis'e göre; '*diktatörce yetkiler içeren*' Takrir-i Sükun Kanunu süratle Meclis'ten geçirildi.⁴³⁶

Fethi Bey'in istifa etmesi ve yerine gelen İsmet Paşa'nın süratle Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmasının ilk etkisi, 2 gün sonra 6 Mart 1925'te, birtakım gazete ve dergilerin kapatılmasıyla kendisini göstermişti. TpCF'yi destekleyen İstanbul merkezli *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve *İstiklâl* gazeteleri ile İslamcı gelenekte olan *Sebilürreşat* dergisi, komünistlerin yayın organı olan *Orak Çekiç* ile *Aydınlık* gibi ve sair basın kuruluşları, yayın hayatına son verilenlere örneklerdir. Takrir-i Sükûn Kanunu sadece basında etkili olmamış, İstiklâl Mahkemeleri'nin de kurulmasına da vesile olmuştu. Ankara ve Diyarbakır'da kurulan İstiklâl Mahkemeleri, siyasal yargılamalarıyla kendisinden söz ettirmeyi başarmıştı. Şaşırtıcı olan siyasal sebeplerle Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde ilk yargılananlar TpCF mensupları değil, sol tandanslı kişiler olmuştu. Sosyalist ve komünist görüşlere müzahir otuz üç kişi tevkif edilerek mahkemeye çıkarılmıştı. Bunlardan on ikisi, altı ilâ on yıl arasında değişen hapis cezalarına mahkûm olmuşlardı. Bu sırada devam eden yargılamalarda Sovyetler Birliği'ne kaçan genç şair Nazım Hikmet (Ran) de giyabında on beş yıla mahkûm edilmişti.⁴³⁷

Doğu vilayetlerindeki sıkıyönetim 23 Mart'ta önce bir aylığına, 20 Nisan'da da 7 aylığına uzatıldı. Bu sırada İstiklâl Mahkemeleri'nin yetkileri sürekli olarak genişletilmekte ve bu muhalefette derin bir kaygı uyandırmaktaydı. Sıkıyönetim mahkemelerince verilen cezaların -bu ceza ölüm cezası olsa bile- ordu

⁴³⁶ Bernard Lewis, *Modern...*, s.357-358.

⁴³⁷ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.124-125; Ayrıca Gazi'nin komünistlerle karşı bakış açısını yansıtmaları açısından bkz. "*Bolşevikler, şimdiki kadar hiçbir fedakarlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlardır. Bolşevik Rusya'ya karşı bizim itti haz edeceğimiz hatt-ı hareket tavazzuh etmektedir. Evvela şark hudutlarımızdan ve muhtelif mintikalardan teşkilât-ı hafiyeye ile hulule [girmeye] çalışan komünist tahrifatına mukavemet ve bu cereyanı alenî ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmamak, bi[l]hassa bilahare ordu içinde Bolşevik teşkilatı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir. Mustafa Kemal, Eylül 1920."* Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.191.

komutanlarının Ankara'ya haber vermeksizin ve anında cezayı infaz edebilme yetkisi, muhalefetin kaygılarının yersiz olmadığının bir göstergesiydi.⁴³⁸

Şeyh Sait ayaklanmasına karşı 27 Mart 1925'te kesin bir taarruz başlatılmış, ayaklanma oldukça sert bir biçimde bastırılmıştı. 15 Nisan'da Şeyh Sait teslim olmuş, yakalanan diğer aşiret liderleri ve başıbozukların birçoğu, İstiklâl Mahkemeleri tarafından yargılanarak idama mahkûm edilmişti. 46 aşiret lideri ve Şeyh Sait, idam edilenler arasındaydı. Yeşil'e göre; Şeyh Sait isyanında olduğu gibi benzer sebeplerle -ve yahut bağımsız sebeplerle- meydana gelen isyanlarda çözüm olarak '*sineği balyozla öldürme*' yolunun tercih edilmesi, sineği öldürmüş ve fakat sineğin konduğu yerin de tamiri mümkün olmayan bir şekilde ezilmesine sebep olmuştur.⁴³⁹

Hükümet'in en küçük tasarruflarını dahi eleştirmek vatana ihanet sayılmakta ve İstiklâl Mahkemeleri'nin gazabına uğrayarak idam cezasıyla cezalandırılmak olağan bir hale gelmişti. Armstrong'a göre; Mustafa Kemal'in Şeyh Sait'ten sonra geriye sadece siyasî rakipleri kalmıştı ve fitratı gereği kendisine yapılan bir kötülüğün muhakkak gerekli cezasını verirdi.⁴⁴⁰ 6 Mart 1925'te muhalif basın kuruluşlarının kapatılması ve 20 Nisan 1925'te sona eren yasama dönemiyle birlikte hükümetin üzerindeki iki temel denetim mekanizması ortadan kaldırılmış oluyordu. 20 Nisan'dan önce TpCF'nin, siyasal olarak son yasama faaliyetindeki hamlesi; 18 Nisan'da, 1925 bütçesine blok olarak karşı oy vermek olmuştu. 5 Mayıs 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi, TpCF'nin kapatılması teklifiyle hükümete başvurdu. Nitekim Hükümet, 3 Haziran 1925'te yaptığı bir toplantıda TpCF'nin merkezinin ve bütün şubelerinin kapatılması kararını almıştı. Ancak resmî olarak bu karar 5 Haziran'da duyuruldu. Zürcher; partinin teknik olarak varlığını sürdürmekte olduğunu, sadece parti binalarının kapatılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu iddiasının altını da; 1925-1926 yasama yılında TpCF'nin meclis grubunun topluluk olarak işlerliğini sürdürdüğünü ifade ederek doldurmaktadır. Buna örnek olarak ise; 9 Kasım 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu uyarınca yürüttüğü siyaseti savunan İsmet

⁴³⁸ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.125-126.

⁴³⁹ Ahmet Yeşil, *a.g.e.*, s.426; Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.128; H. C. Armstrong, *a.g.e.*, s.214.

⁴⁴⁰ H. C. Armstrong, *a.g.e.*, s.214-215.

Paşa'ya karşı, TpCF'nin 21 üyesinin bütün olarak red oyu vermesini göstermektedir.⁴⁴¹

Şeyh Sait isyanının, TpCF'nin kapatılma gerekçelerine baktığımızda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Önce 25 Şubat'ta 14 vilayette sıkıyönetim ilan edilmişti. Ardından 1920'de çıkarılan Vatana İhanet Kanunu'nda 1923 değişikliğinden sonra bir değişiklik daha yapılarak, dinin siyasete alet edilmesi vatana ihanet suçları arasına sokulmuştu. Devamında Mart ayı başında ise Hükümet'e neredeyse sınırsız yetki veren Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştı. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, TpCF'nin ayaklanan isyancılarla ilişkili olduğuna dair soruşturma başlatmış ancak bir delil bulamamasına karşın TpCF'nin tüm Doğu temsilciliklerini kapatmıştı. TpCF, 25 Şubat'taki isyanın bastırılmasına yönelik çıkarılan sıkıyönetim kararını desteklemiş, ancak 4 Mart'taki Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet etmişti. TpCF'nin, Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet etmesinin nedenini ise; kanunun ucu açık ifadelerle dolu olduğu ve farklı yorumlanmaya müsait tehlikeli bir esnekliğe sahip olduğu şeklinde gerekçelendirmişti. TpCF mensuplarının, farklı yorumlanmaya müsait olan bu tehlikeli esnekliğin, ülkede keyfi uygulamaları getireceği yönündeki endişelerinde, yaklaşık 3 ay sonra kapatıldıkları göz önünde bulundurulduğunda pek de haksız sayılmazlardı.⁴⁴²

Şeyh Sait isyanından sonra kapatılan TpCF'nin yönetici kadrosu, siyasal ve toplumsal konumları dolayısıyla muhalif duruşlarından vazgeçmemişlerdi. Hükümet tarafından, eski İttihat ve Terakki mensupları, bütün bağımsız muhalif zümreler ve bilhassa da kapatılan TpCF'nin eski yöneticileri, adım adım sistemli bir şekilde takip ediliyorlardı.⁴⁴³ Zürcher'in; Şeyh Sait isyanında, TpCF'nin bir dahlinin olduğuna karşı oldukça düşük bir ihtimal vermesi -kuvvetle muhtemel bu ihtimali Kılıç Ali'nin suçlayıcı belgelerine dayanmaktaydı- dahası böyle bir bağlantıyı ispatlayacak herhangi bir evrak da yoktu. Buna rağmen TpCF'nin neden bu kadar sert ve ani bir hamle ile Türk siyasal hayatından silindiği sorusunu akıllara getirmektedir. Zürcher, bu soruya Frey'e atıfta bulunarak akla yatkın bir cevap vermiştir:

⁴⁴¹ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, ss.129-132.

⁴⁴² Eric Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası...*, s.383-384.

⁴⁴³ Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s.11.

Aydınlar, bürokratlar ve çok sayıdaki askerden oluşan TCF'nin meclis üyeleri oldukça gençti. Bunlar aynı zamanda Kemalistlerin de sahip olduğu niteliklerdi. Ancak, bu nitelikler TCF'de, CHF'de olduğundan çok daha fazla belirgindi. İşte TCF'yi bu denli tehlikeli bir rakip yapan da buydu.⁴⁴⁴

İktidar partisi ve onun etrafındaki zümrede TpCF'nin, yakın gelecekte iktidara alternatif olabilecek bir parti olarak görülmesi nedeniyle, partinin behemehal kapatılmasına yol açtığını ifade etmek mümkündür. Çünkü TpCF'nin, güçlü idareciler tarafından yönetilmesi ve kuruluşundan itibaren hızlı bir şekilde teşkilatlanması, iktidar çevrelerindeki bu korkuyu perçinlediği anlaşılmaktadır.

TpCF ile Şeyh Sait isyanı arasında ilişki kurmaktan bîzâr olmayan çevreler de muhakkak vardı. Akın'a göre; '*hissiyat-ı diniyeye hürmet*'i kapsayan TpCF programının 6. maddesi, Doğu vilayetlerinde yanlış anlaşılmıştı. Camiler açık, isteyen namazını kılıyor isteyen de orucunu tutuyordu. Akın, bu maddenin dinî düşünüş ve duygulara saygı göstermeyi amaçlamasından ziyade, '*devrimciliğe*' karşı ülkenin her yerinde fesat çıkarmanın ve '*gericilerin*' TpCF etrafında toplanmasının bir '*parolası*' olarak değerlendirmektedir.⁴⁴⁵

TpCF ile Şeyh Sait ayaklanması arasında bağlantı kuran bir başka ilginç iddia ise, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın himayelerinde basılan Türk İnkılâp Tarihi kitabında yer almaktadır. İddiaya göre; Şeyh Sait ayaklanmasının '*gerici*' yönünün, TpCF'nin bazı mensupları tarafından planlandığı belli olmuştu. Bu nedenle siyasal yaşamına başladığı günden beri Mustafa Kemal'in karşısında olan parti kapatılmıştı. Kitap bu iddiasından sonra ilginç bir de değerlendirmeye yer vermektedir: "*Şeyh Sait Ayaklanması inkılâpçıların hiçbir zaman gevşekliğe düşmemesi gerektiğini göstermiştir. Ancak sıkı tedbirlerle inkılâbın halka indirileceği anlaşılmıştı.*" ifadelerinden sonra şu şekilde devam etmektedir: "*Böylece Atatürk ve hükümeti artık, rahat ve sessiz bir ortamda diğer reformları yapmak imkanını bulmuşlardır.*"⁴⁴⁶ Değerlendirmede göze çarpan iki kısım mevcuttur. Birincisi, inkılâpların sıkı tedbirlerle yukarıdan aşağıya sert bir biçimde halka dayatılmasının önünün açılmasını, meşru bir faaliyet gibi gösterilmesidir. İkincisi ise,

⁴⁴⁴ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.134.

⁴⁴⁵ İlhan Akın, *a.g.e.*, s.222; Ayrıca bkz. Terakkiperver Fırkası programının 6. maddesi: "*Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır.*" Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.185.

⁴⁴⁶ *Türk İnkılâp Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1973, s.132-133.

demokrasilerin temel öğelerinden biri olan siyasal partinin kapatılmasının, reformları gerçekleştirmek için ‘rahat ve sessiz’ bir ortam oluşturduğunun altının çizilmesidir. Cumhuriyet’in demokratik bir siyasal yaşam getirdiği dikkate alındığında, elbette bu değerlendirmelere katılmak mümkün olmayacaktır.

TpCF’nin kapatılmasında siyasal olarak sorumluluğu bulunan İsmet (İnönü) Paşa, 1963’te, CHP’nin 40. kuruluş yıldönümünde: ‘*Siyasî hayatımızın 43 yılı ve CHP*’ başlıklı makalesinin bir yerinde ‘*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programında bulunan millî ve dinî geleneklere sadakat*’ ifadesine dikkat çekmiştir. İsmet Paşa bu ifadeyi, o dönem için reformların ve inkılâpların yörüngesine girmiş olan Atatürk idaresi ve CHP iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin siyasallaşması olarak görüldüğünü, ancak Tpcf’nin siyasal anlamda muhafazakârlığın temsilcisi olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte onun (Tpcf) lider takımının gerçekte ‘*ileri fikirli ve ıslahatçı*’ insanlar olduklarını ifade etmesi, İsmet Paşa’nın siyasal bir muhasebe yaptığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁴⁴⁷

Tpcf’nin programının, CHF’nin 9 umdesinden ve Kemalist uygulamalardan farklı olduğunu ifade etmek mümkündür. Şöyle ki Tpcf, yerinden yönetimi, güçler ayrılığını ve bireysel özgürlüğü esas almaktaydı. Merkezîyetçilik yerine adem-i merkezîyetçiliği savunmaktaydı. Zürcher’e göre; Tpcf’nin felsefi temeli muhafazarkârlık değil liberalizmdi. Bununla birlikte Tpcf, fırsatçı bir girişim neticesinde kurulan bir siyasal parti de değildi. Son tahlilde gerici ve köktenci olduğu iddiaları da gerçeği yansıtmamaktadır.⁴⁴⁸

Kurucu kadro dikkate alındığında, İttihatçı kökene sahip olan Tpcf, CHF içinden çıkan, adeta Meclis’in içinde doğan bir siyasal partiydi. Cumhuriyet’in ilk örgütlü muhalefet partisi olmakla birlikte muhalefet kültürünün bütün yansımalarını Tpcf’de görmek pek de mümkün değildir. Ancak Cumhuriyet tarihi açısından ilk muhalefet partisi olması, Tpcf’yi önemli bir konuma getirmektedir. Kuruluşundan kapanışına kadar geçirdiği süre dikkate alındığında, sadece muhalefet olsun diye kurulan bir siyasal parti olmadığını anlıyoruz. Hükümet’in ve CHF’nin yasa teklif ve tasarılarına toptancı bir anlayışla hiçbir zaman bir tavır sergilememişlerdi. Ayrılıkçı

⁴⁴⁷ Zikreden: Ahmet Yeşil, a.g.e., s.434-435; Eric Jan Zürcher, **Bir Ulusun İnşası...**, s.390.

⁴⁴⁸ Eric Jan Zürcher, **Bir Ulusun İnşası...**, s.387-388

bir Kürt ayaklanması olarak Şeyh Sait isyanında koşulsuz şartsız grup olarak Hükümet'in yanında yer almaları, meselenin devlet ve millet olduğu yerde, devletten yana tavır almaları buna en güzel örnektir. Özellikle II. Meşrutiyet devrinde ortaya çıkan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla karşılaştırıldığında, TpCF'nin mukayese kabul etmeyecek bir biçimde vatanperver olduğunu ifade etmek, Türk siyasal hayatındaki bu kısa ömürlü olan muhalefet partisine karşı bir lütuf olmayacaktır.

3.2. İZMİR SUİKAST GİRİŞİMİ ve İTTİHATÇILAR'IN TASFİYESİ

İttihat ve Terakki, 1918'de kendisini feshettikten sonra lider takımı yurtdışına çıkmış, ülkede kalan diğer bir kısım İttihatçı unsur ise Millî Mücadeleye fiili olarak destek vermişti. Siyasal anlamda önce Teceddüt Fırkası'nı kurmuşlar, ancak bu kapatılınca çeşitli siyasal akımların içinde siyasî mücadelelerine devam etmişlerdi. Daha sonra 1924'te isminin bir kısmı budanmış bir şekilde de olsa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardı. TpCF'de en kilit konumda olan üç isim; Şükrü (Bayındır) Bey, Kara Kemal Bey ve İsmail Canbulat Bey'di. Bu üç isim için; 'Terakki' kelimesini muhafaza ederek, İttihat ve Terakki ruhunu yeniden ihya etmek ve bu ihanetin sonrasında iktidarı yeniden ele geçirmek gibi bir amaçları olduğu iddia edilmekteydi.⁴⁴⁹

Eski İttihatçılar, İttihat ve Terakki'yi yeniden ihya etmek için çalışmalarını sürdürürken, karşılarında en büyük engel olarak Mustafa Kemal'i görüyorlardı. Vaktiyle İttihat ve Terakki mensubu olmuş, İttihat ve Terakki'ye hizmet etmiş bu değerli askerinin, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihatçılar ile birçok meselede fikrî ayrılıkları olmuştu. Özellikle bir partiye komitacılık metotlarının hâkim olmasını eleştirmiş ve İttihat ve Terakki siyasal alandan çekilene dek askerlik mesleği ile meşgul olmuştu. Mustafa Kemal, Talât Paşa ve Enver Paşa'nın namuskâr olduklarını her fırsatta yineliyor, ancak etrafındaki halkadan memnuniyetsizliğini de saklamıyordu.⁴⁵⁰

Millî Mücadele yıllarında İttihatçılar'ın birtakım yeraltı teşkilâtları kurması ve istihbarat ağı oluşturmaları, kendilerine olan güvenin yeniden tazelenmesini

⁴⁴⁹ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönen...*, ss.393-395.

⁴⁵⁰ Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa...*, s.473.

sağlamıştı.⁴⁵¹ Ancak siyasal alanda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası marifetiyle yeniden ortaya çıktıklarında, işler bu sabık İttihatçılar'ın istediği istikamette ilerlememişti. Şeyh Sait ayaklanmasından sonra TpCF kapatılmış, Cumhuriyet'in ilk teşkilâtli muhalefet partisi susturulmuştu. İşte bu noktadan sonra muhaliflerden tamamen kurtulmak için İzmir Suikastı tertibi bulunmaz bir fırsat olmuştu.

TpCF'nin kapatılması ve bir kısım medya organlarının yayın hayatlarına son verilmesi, Türkiye'de muhalefetin susturulması ve basın sindirilmesi olarak yorumlanabilir. Zürcher'e göre; Mustafa Kemal tüm bu olanlara rağmen hâlâ kendisini güvende hissetmiyordu. TpCF'nin kapatılmasıyla, İkinci Grup muhafazakârlarının ve Batı tipi TpCF liberallerinin tamamı açık bir şekilde siyasî fikirlerini yaymak ve propaganda yapmak imkânından mahrum kalmıştı. Ancak Mustafa Kemal'i esas kaygılandıran şeyin; geçmişte Teşkilât-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, Moltke, Felah, Hamza ve Yavuz gruplarını kuran, bunları sevk ve idare eden İttihatçı kadroların, yine aynı şekil ve tarzda gizli örgütlenmeleri kurma ihtimalleri olduğu müşahede edilmektedir. Çünkü bu örgütleri kuran ve mensubu olan kişiler halihazırda sahadaydı. Gizli örgüt kurmakta ve idare etmekte mahir olan bu kadro, tekrar uzmanlıklarından ve tecrübelerinden yararlanarak aynı şeyi yapabilirlerdi. Mustafa Kemal de bir dönem İttihatçı olduğu için ve Milli Mücadele'de bu kadro ile yeniden yakın bir çalışma yaptığı için İttihatçı komitacıların yöntemlerini ve neler yapabileceklerini az çok biliyordu. Dönemin siyasal ruhunda, İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılacağı korkusu yaşanmaktaydı. Bu korkudan kurtulmak için ilk olarak TpCF kapatılmıştı; ancak siyasî elitler ve İttihatçı görüşlere müzahir kişiler, endişenin devam etmesine neden oluyordu. Bu endişeden toptan kurtulmak için; İzmir'deki suikast tertibi ile son dalga '*İttihatçı temizliği*' yapmak, bulunmaz bir fırsatı oluşturuyordu.⁴⁵²

3.2.1. İzmir Suikast Girişimi'nin Ortaya Çıkması

1926'nın Mayıs ve Haziran aylarında Türkiye'nin güneyinde ve batısında uzun bir inceleme gezisi gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, 15 [-16] Haziran'da

⁴⁵¹ Metin içinde bkz. ss.80-98.

⁴⁵² Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de...*, s.213-214.

İzmir'e gelmek üzereyken öngörülemez bir şekilde gecikmişti. Bu sırada kendisine karşı tertip edilen bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı.⁴⁵³

İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'dan gelen telgraftan, konunun mahremiyeti gereği ilgili kişiler haricinde kimseye bahsedilmemişti. Kazım Paşa telgrafta, Gazi'ye; “*Şahs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan mel'unane bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin tehirini [ertelenmesini]*” rica ediyordu.⁴⁵⁴

İhbarın, Giritli Şevki'den geldiği anlaşılmaktadır. İzmir'de motorculuk yapan Giritli Şevki, 15 Haziran'da İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa ile görüşmek istemiş ve Mustafa Kemal'e iletilmek üzere bir de mektup kaleme almıştı. Kısa ve öz bir açıklama ile olayı izah eden mektup şu şekildeydi:

Gazi Paşa Hazretleri'ne,

Bendeniz Yunan Harbinde Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam bir haber gönderdi. Bir yere gittim. Orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabitle hiç tanımadığı[nı] sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde birisi vardı. Ve size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmeğimi teklif ettiler. Bendeniz hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçti ise de daha önce halaskarımıza haber vermek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet etmeğimi söyledim. Ve bütün plan ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık. Buranın zabıtasına emin olmadığım için doğrudan doğruya zat-ı alinize haber veriyorum. Planlarını anlatmak için yazım az olduğundan emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim.

15 Haziran 1926

Giritli Şevki⁴⁵⁵

Suikast girişimi ortaya çıkarıldıktan sonra Hükümet, derhal durumu Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bildirmişti. Halihazırda genç Türkiye'de görev yapmakta olan iki İstiklâl Mahkemesi bulunmaktaydı. Bunlardan biri şark mahkemesi adıyla da anılan ve çalışma yeri Diyarbakır olan, isyan bölgesi İstiklal Mahkemesi'ydi. Bir diğeri ise çalışma merkezi Ankara olan, Ankara İstiklal Mahkemesi'ydi. Suikast tertibinin gerçekleştirileceği yerin İzmir olması nedeniyle, davaya Ankara İstiklal

⁴⁵³ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.258.

⁴⁵⁴ Gülten Savaşal Savran, *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s.21.

⁴⁵⁵ Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.21-22.

Mahkemesi bakacaktı. Çünkü İzmir, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yargı mıntıkasında bulunuyordu. Ankara İstiklal Mahkemesi kurulunun emrine, hadiseyi mahallinde soruşturmak için özel bir tren de tahsis edilmişti. Mahkeme heyeti, 17 Haziran 1926'da Ankara'dan İzmir'e hareket etti. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin hâkim ve savcıları; Afyon vekili Ali (Çetinkaya) Bey başkanlığında kurulmuş olup üyeleri; Gaziantep vekili Kılıç Ali, Aydın vekili Dr. Reşit Galip (Baydur), yedek üye Rize vekili Ali (Zırh) ve savcısı da Denizli vekili Necip Ali (Küçüka) Beyler'den müteşekkildi. Hareket edebilme kabiliyetine sahip bu mahkeme, Ankara'dan İzmir'e hareketinden önce ilk toplantısını yine bu trenin bir vagonunda gerçekleştirmişti. Bu toplantıda alınan karar ise bir hayli ilginçti: *“Tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin buldukları yerde ve mümkünse eş zamanlı olarak tutuklanmaları ve ikamet adreslerinin de büyük bir dikkatle aranmasını ve bulunan delil niteliğindeki bilgi ve belgelerin süratle İzmir'e gönderilmesi”* kararlaştırılmıştı.⁴⁵⁶

3.2.2. İzmir Suikast Girişimi'nin Tertibi

Mahkeme'nin failleri suçladığı genel iddia; Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunmak ve buna mukabil Hükümet'i devirerek 'gerici' bir siyasal düzen kurmak şeklindeydi. İzmir Suikastı Davası, iki aşamalı siyasî bir davadır. Davanın ilk aşaması İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı tertiplenen suikast olayının araştırılması ve faillerin yargılanarak cezalandırılması şeklindeydi. Davanın Ankara'da görülen ikinci aşaması ise Cumhuriyet rejimini yıkmaya yönelik olay ve tertiplerin yargılanması şeklinde yapılmıştı. Ancak Ankara'daki yargılama, suikast girişiminden çok daha bağımsız yerlere giderek; İttihatçılar'ın 1908-1918 arasındaki politikalarının yargılanması sürecine dönüşmüştür. Tarihsel bir yargılamaya dönüşmesinin nedeni ise; İttihatçılar'ın yasal ve tarihsel sorumluluklarının kamuoyuna sergilenerek, Mahkeme'nin meşruluğunun tartışılmasının önüne geçilmesi için yapıldığı düşünülmektedir.⁴⁵⁷

Samih Nafiz Tansu'ya göre; suikast fikrinin oluşmasında Maarif Eski Nazırı Şükrü (Bayındır) Bey, İaşe Eski Nazırı Küçük Efendi [Kara Kemal] ve İsmail Canbulat Bey etkilidir. Ancak İsmail Canbulat Bey, suikast fikrine pek de iştirak

⁴⁵⁶ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.141-142.

⁴⁵⁷ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.144-145.

etmiyordu. Kara Kemal'in; "*Bize Yakup Cemil gibi biri lazım!.. Gözünü kırpmadan ateşe yürüyecek bir adam... İşte o zaman her şey mümkün olur.*" şeklindeki serzenişi, gerçekten de Mustafa Kemal'den kurtulmak için ciddi bir fikrin olduğunun göstergesi sayılabilir. Bahusus Şükrü ve Kemal Beyler, günlerce eski ve güvenilir İttihatçı arkadaşlarıyla bu durumu istişare etmişlerdi. Bir ara Maliye Eski Nazırı olan Cavit Bey'e danışırlar. Ancak Cavit Bey, *komitacı* formunda bir İttihatçı olmadığı için bu işten uzak durmayı tercih etti. İstişareler sürerken sabık İttihatçı, Ankara Eski Valisi Abdülkadir bey, Kara Kemal'in '*Yakup Cemil*'i anarak, gözü kara bir silahşörün olmamasından yakındığı günlerde, Lazistan eski mebusu Ziya Hurşit'i önermişti. Tansu'ya göre; Abdülkadir Bey de Hükümet'e kırgındı ve tıpkı Şükrü ve Kara Kemal gibi Mustafa Kemal'i devirmek istiyordu.⁴⁵⁸

1892 doğumlu olan Ziya Hurşit, I. TBMM'de Lazistan [Rize] mebusu olarak çalışmalarda bulunmuştu. Rize'nin Hemşin bucağından olup, I. TBMM'nin en genç üyesi konumundaydı. İyi silah kullanmakta ve bunun gereği olarak da atak biriydi. Bahriye eski subayı olan Ziya Hurşit, I. TBMM'deki mebusluğu sırasında muhalefeti oluşturan İkinci Grup'a katılmıştı. İkinci Grup ile birlikte hareket etmesinden, bir başka deyişle muhalif tarafta yer almasından dolayı, II. dönem TBMM'ye katılamamıştı. Bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı kin ve nefret duyguları besliyordu. Hatta bu kin ve nefretinin bir ifadesi olarak; 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'ni kazanmış muzaffer bir komutan olarak Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'in, görkemli karşılama törenine de katılmamıştı. O gün Meclis'in yazı tahtasına yazdığı şu ifadeler, Mustafa Kemal'e olan duygularının bir yansıması gibidir: "***Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar.***" Hiçbir şeyden memnun olmayan ve siyasî kariyeri boyunca her zaman muhalefet saflarında yer alan Ziya Hurşit, kuruluşundan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na intisap etmişti.⁴⁵⁹

Ziya Hurşit'in, Şükrü ve Kara Kemal Beyler ile tanıştırılması için bir görüşme ayarlanır. Görüşme, Kadıköy'de, Bahriye'de Şifa semtindeki Şükrü Bey'in 16 numaralı dairesinde gerçekleşir. Ziya Hurşit, kendisine yapılan teklifi hemen kabul eder. Ancak Şükrü Bey'in bir itirazı olur. Şükrü Bey, iyi silah kullanan bir iki kişinin lazım geldiğini ve suikastın, Mahmut Şevket Paşa suikastı gibi mükemmel bir

⁴⁵⁸ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönen...*, s.395-396.

⁴⁵⁹ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.30; Yahya Düzenli, "Ziya Hurşit Gerçeği, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemesi", *Milât Gazetesi*, 02.10.2013, (Erişim), <http://www.milatgazetesi.com/ziya-hursit-gercegi-izmir-suikasti-ve-istiklal-mahkemesi/47522/#.VrAZ1i627zM>, 01.02.2016.

şekilde tertip edilmesini istiyordu. Şükrü Bey bu fikrini daha da detaylandırarak; suikastın bir yol üzerinde gerçekleşmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Mustafa Kemal'in otomobille geçtiği esnada birkaç kişi onu tabanca kullanmak suretiyle çapraz ateşe alacak ve bu sırada bir kişide gerekirse bomba ile suikastı sağlama alacaktı. Şükrü Bey'in planını istişareye koyuldular. Kara Kemal, suikastın Ankara'da gerçekleşmesini savunuyordu. Kara Kemal'in, Ankara için iki önerisi oldu. Bunlardan ilki, Çankaya yolu, ikincisi ise Eskişehir Mebusu Miralay [daha çok 'Ayıci' lakabıyla bilinir] Arif Bey'in köşküyü. Şükrü Bey, bu tertibin Ankara dışında olmasının daha sıhhatli neticeler doğuracağını düşünmekteydi. Bunun üzerine Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesi söz konusu olmadığı için Bursa ve yahut İzmir'de mükemmel sonuçlar alınabileceği konuşuldu. Ziya Hurşit iki adam bulmayı kabul etmiş ancak bu iş için para ve silahın lazım olduğunu söylemişti. Şükrü Bey de, Ziya Hurşit'e; para ve silah konusunda telaş etmemesini, önemli olan şeyin adamların bulunması ve suikast yerinin tayin edilmesi olduğunun altını çizmişti. Ziya Hurşit, önce Gürcü Yusuf'a konuyu açmış ve onun önerisi doğrultusunda da Laz İsmail'i plana dâhil etmişti.⁴⁶⁰

Bu isimler sürekli olarak Şükrü Bey ile iletişim halindeydiler. Devamlı yapılan toplantıların neticesinde suikastın Ankara'da düzenlenmesine karar verilir. Ankara Kulübü'nde ve Türk Ocağı binasının önündeki mezarlıkta pusu kurmayı planlamışlar, ancak sıkı güvenlik tedbirlerinin uygulandığını gördükleri için bu plan uygulamaya koyulmamıştı. Ankara'yı gündemlerinden çıkaran bu ekip, suikast için önce İstanbul'u daha sonra da sırasıyla Bursa ve İzmir'i düşünmüşlerdi. Mustafa Kemal'in, Bursa'yı ziyaret edeceği söylentisinin yayılması üzerine saha araştırması yapmak üzere Laz İsmail, karısı olarak tanıttığı Naciye Nimet [Ballı Naciye⁴⁶¹] isimli bir kadınla Bursa'ya gitmişti. Bursa'nın uygun bir yer olmadığını müşahede eden Laz İsmail, ekibini bu yönde bilgilendirmiş ve başka bir alternatifin araştırılmasına bundan sonra başlanmıştı.⁴⁶²

Mustafa Kemal'in İzmir'e gideceği haberinin duyulması üzerine suikast planının gerçekleşmesi için en uygun yerin İzmir olduğu kararlaştırılmıştı. Kuşkusuz bu kararın alınmasında Şükrü Bey çok etkin olmuştu. Tertibin İzmir olarak

⁴⁶⁰ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde...*, s.396-397.

⁴⁶¹ "Ballı Naciye" nitelendirmesi için bkz. Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.

⁴⁶² Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.23.

belirlenmesinden sonra suikast ekibi, silah, mühimmat ve Şükrü Bey ve Albay Rasim imzalı bir mektubu Edip Bey'e vermek üzere, 11 Haziran'da vapurla İzmir'e gelirler. İzmir'de, İstiklâl Savaşı'na 'Sarı Efe' lakabıyla katılan Edip Bey'in bulunması, Şükrü Bey'e planın gerçekleşeceği yönünde büyük bir ümit veriyordu. Tertibi, İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'ya jurnalleyen Giritli Şevki'nin de ekibe dahil edilmesinin elbette geçerli bir nedeni vardı. Giritli Şevki, İzmir'de ticaret ile meşgul olan motor sahibi bir kimseydi. Suikast ekibi, Başoturakla Yemişçarşısı'ndan gelen sokakların, Kemeraltı'ndaki Hükümet Caddesi ile birleşen oldukça dar bir noktada eylemi gerçekleştirdikten sonra girift sokaklardan kendilerini rıhtıma atacaklar ve Giritli Şevki'nin motoruyla Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçacaklardı.⁴⁶³

Şükrü Bey, suikast için gerekli (bin liraya yakın) nakit parayı ve silahları Ziya Hurşit'e verdikten sonra İzmir'e gelmişti. Giritli Şevki ve Sarı Efe Edip de dahil, on iki kişilik bir ekiple Karşıyaka'da bir bahçede toplantılar yapmışlardı ve bu toplantıların sonuncusu da 14 Haziran 1926'da gerçekleşmişti. Basında yer alan haberlere göre Mustafa Kemal, 16 Haziran'da İzmir'de olacaktı. Sarı Efe Edip'in, 15 Haziran günü akşamında, İstanbul'a hareket eden bir vapurla İzmir'den ayrıldığını öğrenen Giritli Şevki Bey, Sarı Efe'nin bu tertibi ihbar edeceğini ve ekibi ele vereceğini düşünmüştü. Bu kuşku Giritli Şevki'yi daha da tedirgin etmişti. Giritli Şevki Bey, Sarı Efe'nin İzmir'den ayrıldığı haberi üzerine kendi üzerindeki sorumluluğu yok etmek için hemen İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa ile görüşmüş ve suikast planını anlatmıştı.⁴⁶⁴

Derhal harekete geçen güvenlik güçleri, 15 Haziran'ı 16 Haziran'a bağlayan gece, Gaffarzâde Otel'inin üst katında bulunan Ziya Hurşit'i yatağında tutuklamıştı. Gürcü Yusuf ve Laz İsmail de silahlarıyla yakalanmışlardı. Bu sırada yurdun dört bir yanına çekilen telgraflarla tutuklama furyası da başlamış oluyordu.⁴⁶⁵ Bu tutuklamalar yalnızca suikastla bağlantılı olanları değil, varlıklarıyla suikastı tertip edenlere cesaret verebilecek nitelikteki kimseleri de kapsamaktaydı.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde...*, s.399; Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.23-24.

⁴⁶⁴ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönen...*, s.400.

⁴⁶⁵ Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönen...*, s.400.

⁴⁶⁶ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.25.

3.3. İZMİR SUKAİST GİRİŞİMİ SONRASI İTTİHATÇILAR

Mustafa Kemal'e karşı tertip edilen suikast girişimi Giritli Şevki'nin ihbarı sonrasında ortaya çıkmış ve tutuklamalar başlamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi İzmir Suikastı Davası, iki aşamalı bir davadır. Yargılamanın ilk ayağı suikast girişiminin gerçekleştirilmesi planlanan İzmir'de yapılmıştı. Bir yandan tutuklamalar yapılırken diğer yandan da İzmir'e gelen Afyon vekili Ali (Çetinkaya) başkanlığındaki Ankara İstiklal Mahkemesi, süratle ilk sorgulamaları yapmıştı. Soruşturmanın geniş tutulması ve şüphelilerin çokluğu nedeniyle özel 'İsticvap Kuralları', yani özel sorgu kuralları uygulanmıştı. Sorgulamaların büyük çoğunluğu bunlar sayesinde bitirilebilmişti. Elbette bu sorgulamalar, Mahkeme Heyeti'nin gözetimi altındaydı. İstiklal Mahkemeleri'nin bu yargılamalar sırasında baskı ve işkence yoluna başvurması söz konusu bile değildi. Çünkü Mahkeme Heyeti, bazı sanıkların kişiliğine ve Milli Mücadele'deki kahramanlıklarına inandıklarından, oldukça saygılı ve özenli bir şekilde davranmaktaydı. Hatta bu saygılı tutum, yer yer Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in eleştirisine dahi neden olabilecek boyutlara varıyordu.⁴⁶⁷

Ankara, İstanbul ve İzmir'de, Anadolu Ajansı'na göre tutuklananların sayısı 26 Haziran 1926 itibariyle 48 kişiye [kimi kaynaklarda 49'a] ulaşmıştı. Tutuklananların arasında mebusların ve paşaların bulunması nedeniyle artık hadisenin kamuoyundan saklanması da güçleşmişti. Resmi bir tebliğin yayınlanmasından sonra Mustafa Kemal de basına; *"Benim değersiz vücudum, bir gün elbette toprak olacaktır; fakat, Türkiye Cumhuriyeti, sonsuza kadar yaşayacaktır. Türk ulusu güven ve mutluluğunu güvence altına alan ilkelerle, uygarlık yolunda, duraksamadan yürüyecektir."* şeklinde bir demeç vererek, esasen bu suikast girişiminin şahsından ziyade, Cumhuriyet'e ve onun dayandığı temel prensiplere karşı gerçekleştirileceğine dikkat çekmişti.⁴⁶⁸

Ankara Etlik Bağları'ndaki [bugün Keçiören sınırları içinde] konutundan Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın çayına götürüleceği söylenerek çıkarılmış ve Kazım (Karabekir) Paşa tutuklanmıştı. İstiklal Harbi'nin kahramanlarında olan Kazım (Karabekir) Paşa, elverişsiz koşullar altında 27 Haziran 1926'da trenle İzmir'e

⁴⁶⁷ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.147.

⁴⁶⁸ Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.65; Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.147.

getirilmiş ve Emniyet Müdürlüğü'nde bir odaya kapatılmıştı. Kazım (Karabekir) Paşa, Trenle İzmir'e getirilişinde, bakıma muhtaç bir odada, tahtakuruları arasında yerde yatmak zorunda kalmasına aldırış edilmemişti. Yine İstiklal Harbi'nin tanınmış kahramanlarından olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da İstanbul Kuzguncuk'taki konutundayken, 20 Haziran 1926 tarihinde tutuklanmış ve dönemin İstanbul Emniyet Müdürü olan Ekrem Bey tarafından oldukça kaba bir biçimde sorgulandıktan sonra aynı gün Gülcemal Vapuru⁴⁶⁹ ile İzmir'e gönderilmişti. Gülcemal Vapuru'nda yine İstanbul'da tutuklanan Refet (Bele) Paşa, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, Rüştü Bey, İsmail (Canbulat) Bey, Sabit Bey, Necati Bey, Halis Turgut Bey ve Cavit Bey bulunuyordu. İzmir'e getirilişlerinin infiale neden olabileceği düşüncesiyle gece karanlığının çökmesi beklenmiş ve karanlıktan faydalanılarak gizlice İzmir Emniyet Müdürlüğü'ne götürülmüşlerdi. Bu sırada suikast sanıklarından Kara Kemal Bey ve Ankara Eski Valisi Abdülkadir Bey firar ettikleri ve Rauf (Orbay) Bey ile Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in yurtdışında oldukları için sorguları yapılamamıştı. Davanın İzmir'deki ayağında gıyabında idama mahkum edilen Kara Kemal Bey'in, 27 Temmuz 1926'da bulunduğu ev tespit edilmişti. Kara Kemal Bey, yakalanacağını anladığında, yanında bulundurduğu tabancasıyla intihar etmişti.⁴⁷⁰

İstiklal Mahkemesi'nin Anadolu Ajansı'na verdiği listeye göre tutuklu bulunanların isimleri şu şekildeydi;

Sarı Efe Edip, Lazistan Eski Mebusu Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Lazistan Eski Mebusu Necati, İzmit Mebusu Şükrü, Ordu Mebusu Faik, Saruhan Mebusu Abidin, Eskişehir Mebusu Arif, Çolak Selahattin, Trabzon Eski Mebusu Rahmi, Erzurum Mebusu Hazım, Mersin Mebusu Besim ve Afyon Mebusu Kamil Beyler. Liste; Gümüşhane Mebusu Zeki, Tokat Mebusu Bekir Sami, İzmir Mebusu Mustafa, Bursa Mebusu Necati, Bursa Mebusu Osman Nuri, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, İstanbul Mebusu Canbulat Bey, Bahçıvan İdris, Şahin Çavuş, İhtiyat Subayı Bahaddin ve Baytar Albay Rasim Beyler şeklinde devam ediyordu. Maliye Eski Vekili Cavit, Diş Doktoru Şevket, Kara Vasıf, Ziya Hurşit'in Kardeşi Fazıl, Kadı lakaplı Hüseyin Avni, Necati'nin Kardeşi (Lazistan Eski Mebusu) Hasan Tahsin, Kayınbiraderi Hasan Rıza ve Şeriki Mustafa Efendi, Trabzonlu Nimet [Ballı]

⁴⁶⁹ Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi tarafından satın alınmadan önceki ismi "Germanic" olan bu vapur, I. Cihan Harbi öncesi ve sonrasında ve Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesinde de kullanılmıştı. Gülcemal, 1950 yılına kadar hizmet etmiş, hatıralarla dolu bir gemidir.

⁴⁷⁰ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.147-148, aynı eserde bkz. s.34; Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.66.

Naciye Hanım ile neticeleniyordu. Bu isimler suikastın gerçek tertipçileri, sabık İttihatçılar, üçüncü derecede şüpheli olanlar ve Eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları şeklinde düzenlenen, İzmir Suikastı Davası'nın tutuklu listesiydi.⁴⁷¹

26 Haziran 1926 Cumartesi günü öğleden sonra İzmir Elhamra Sinema salonunun sahne kısmına mahkeme heyetinin oturacağı kürsü yerleştirildi ve sanıkların yargılanmaları halka açık bir şekilde yapılmaya başlandı. Sanıkların kimliklerinin saptanması, ikametleri ve medeni hâl bilgilerinin öğrenilmesinden sonra, sıra iddianamenin okunmasına geliyordu. Başkan Ali (Çetinkaya) Bey, sanıklara davanın düzeni ve işleyiş istikametini izah eden kısa bir konuşma yapmış ve iddianamenin okunması için sözü, davanın savcısı Necip Ali (Küçük) Bey'e bırakmıştı. Savcı, tüm ayrıntılarına inerek suikast sürecinin planlanmasını ve icrası için irtibata geçilen isimleri tek tek saydı. Daha sonra sanıklar birer birer sorgulandı ve çapraz şekilde yüzleştirildi. Bu işlem 10 Temmuz 1926'ya kadar sürdü. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet Paşa, suikast girişiminin ortaya çıkmasından beridir İzmir'deydiler. Ancak ikili, 8 Temmuz 1926 günü davanın karar aşamasında orada bulunmamak için İzmir'den Ankara'ya hareket etmişlerdi. 11 Temmuz 1926'da davanın esas hakkındaki mütalaasını Savcı Necip Ali (Küçük) Bey okumuştur.⁴⁷²

Ziya Hurşit'in sorgusu sırasında Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey tarafından söylenen bir ifade mahkemenin siyasî bir mahkeme olduğunun itirafı gibidir. Ziya Hurşit Bey, suikast planının Ankara'daki ayağı olarak Maarif Eski Vekili Şükrü Bey'i işaret etti. Bu ifadesinden sonra bir avukat tutmak istediğini söyleyen Ziya Hurşit'e, Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'den gelen cevap: "*İstiklal Mahkemeleri, dava vekillerinin cambazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Ulus karar bekliyor. Ne diyeceğiniz varsa açıkça söyleyiniz. Avukatla falan geçirecek vaktimiz yok.*"⁴⁷³ şeklinde olmuştu. Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in, '*Ulus karar bekliyor*' ve '*Avukatla falan geçirecek vaktimiz yok*' ifadelerinin izahını yapmaya bile lüzum yoktur.

⁴⁷¹ Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.42.

⁴⁷² Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, ss.151-169.

⁴⁷³ Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.48.

İzmir Suikastı Davası'nın savcısı Necip Ali (Küçüka) Bey, mütalaasının sonunda; Şükrü, Rasim, Abidin, Arif, Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Hafız Mehmet, Kara Kemal, Çopur Hilmi ve Abdülkadir Beyler'in idamlarını istedi. Devamında; Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rahmi, İdris, Vahap, Dr. Adnan, Rauf Bey ve Rüştü Paşa'nın küreğe konulmasını talep etti. Savcı Necip Ali (Küçüka); Kazım (Karabekir), Cafer Tayyar (Eğilmez), Ali Fuat (Cebesoy), Mersinli Cemal Paşalar ile Sabit, Münir Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kamil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit, Necati Beyler'in beraatlarını isteyerek cümlelerine son verdi. Mütalaanın dinlenmesinden sonra Mahkeme başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, ertesi gün (12 Temmuz 1926) sanıkların savunmalarını almak üzere oturumu kapattı. 12 Temmuz 1926'da sanıklar savunmalarını yaptı. İlginç olabilecek bir yeni iddianın ileri sürülmediği bu günde, savunmalar genel itibariyle sanıkların sorgu sırasında verdikleri ifadelerin kısa haliyle yinelenmesi şeklinde oldu. Mahkeme Başkanı savunmasını yapmak için ilk sözü Ziya Hurşit'e verdi ve sonrasında da Sarı Efe Edip, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Maarif Eski Vekili Şükrü, Arif, Abidin, Hafız Mehmet, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa ve Halis Turgut Beyler söz isteyerek savunmalarını yaptı. Kazım (Karabekir), Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Beyler'e de savunma yapıp yapmayacaklarının sorulması üzerine savunma yapmayacaklarını ifade etmişlerdi. Davanın savunma kısmından sonra geriye karar aşaması kalıyordu. Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, kararın yarın [13 Temmuz 1926] açıklanacağını bildirerek oturumu kapattı.⁴⁷⁴

13 Temmuz 1926 Salı günü, İzmir'deki eski Elhamra Sineması'nın önüne mahşeri bir kalabalık toplanmıştı. Mahkeme Heyeti'nin 17.00'da salona girmesiyle oturum açıldı. Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, kararın okunacağını bildirdikten sonra, herkes ayağa kalktı ve müthiş bir sessizlik içinde herkes Mahkeme Başkanı'na kulak kesildi. Mahkeme Başkanı, İttihat ve Terakki'nin sabık mensuplarının ve muhalif meşrepli sanıkların; I. TBMM'deki İkinci Grup'u oluşturmalarından başlayarak, Nasturi ve Şeyh Sait ayaklanmasına, oradan İzmir Suikastı'na bağlanan etraflı bir izahattan sonra hükümlerini sırasıyla açıkladı. Toplamda 15 olmak üzere, firari oldukları için yargılamanın hiçbir evresinde bulunmayan Kara Kemal ve Ankara Eski Valisi Abdülkadir Bey hariç 13 kişinin idamına karar verildi. Bu 13 kişi şöyleydi: İzmit Eski Vekili Şükrü, Saruhan Vekili

⁴⁷⁴ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, ss.172-174 .

Abidin, Eskişehir Vekili [Ayıcı] Arif, Sivas Vekili Halis Turgut, İstanbul Vekili İsmail Canbulat, Erzurum Vekili Rüştü Paşa, Lazistan Eski Vekili Ziya Hurşit, Trabzon Eski Vekili Halis Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, Emekli Veteriner Albay Rasim Beyler'di. Kara Kemal ve Abdülkadir Beyler'in de giyaplarında idam hükmü verildi. İsmail Canbulat ve Halis Turgut Beyler önce 10'ar yıl hapse mahkûm edilmiş, ancak yaptıkları itiraz sonrasında bu ceza "idam" olarak değiştirilmişti.⁴⁷⁵

Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, haklarındaki yargılamaya Ankara'da devam edilecek sanıkları saydı. İzmir Suikastı Davası'nın ikinci evresi olan Ankara'daki yargılamaya sanık sıfatıyla katılacak olan isimleri şu şekilde sıraladı: Ergani Vekili İhsan, Ardahan Eski Vekili Hilmi, Maliye Eski Vekili Cavit, Mersin Eski Vekili Selahattin, Sivas Eski Vekili Kara Vasıf, Erzurum Eski Vekili Hüseyin Avni, İzmir Eski Valisi Rahmi, İstanbul Vekili Rauf (Orbay) ve Dr. Adnan (Adıvar) Beyler'di. Bunlardan başka 10 yıl 'kalebentlik' cezasına çarptırılan, ancak 10 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu'nun ilgili hükmü gereğince cezası sürgüne çevrilen, Sürmeneli Vahap Bey'in sürgün yeri olarak da Konya ili belirlenmişti.⁴⁷⁶

Yargılamanın Ankara safhasında yer alacak olan isimleri açıkladıktan sonra, Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey, oy birliği ile beraatlarına karar verilen isimleri sıraladı. Bunlar; Ordu Vekili Faik, Erzincan Vekili Sabit, Erzurum Vekili Halit, Dersim Vekili Feridun Fikri, Afyon Vekili Kamil, Gümüşhane Vekili Zeki, Tokat Vekili Bekir Sami, Mersin Vekili Besim, Bursa Vekili Necati, Erzurum Vekili Münir Hüsrev Beyler'di. Beraatlarına karar verilen diğer isimler ise; İstanbul mebusu Kazım (Karabekir), Ankara mebusu Ali Fuat (Cebesoy), İstanbul mebusu Refet (Bele), Edirne mebusu Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Isparta eski mebusu Cemal Paşalar ve Erzurum eski mebusu Necati, Canik Eski mebusu Ahmet Nafiz Beyler'di. Son olarak ismi açıklananlar ise; Torbalılı Emin Efendi, Trabzonlu [Ballı] Naciye Nimet Hanım, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şahin Çavuş, yedek

⁴⁷⁵ Anıl, *a.e.*, s.176; Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.63.

⁴⁷⁶ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.177.

subaylardan Sabahaeddin Efendi ve Giritli Hüseyin oğlu Latif idi; bunların da beraatlarına karar verildi.⁴⁷⁷

Yargılama sırasında yurtdışında olan Rauf (Orbay) ile Dr. Adnan (Adıvar) Beyler'in ve yakalanamayan Ankara Eski Valisi Abdülkadir ve Kara Kemal Beyler haricinde, hayatta kalan İttihatçılar'ın hemen hemen tamamının ve TBMM çatısında bulunmuş TPCF'nin tüm üyeleri tutuklanmıştı. 26 Haziran 1926'dan 12 Temmuz 1926'ya kadar olan 16 günlük yargılamanın sonucu yukarıda verilmiştir. Zürcher'e göre; birçoğunun suikast işine karıştığı net bir şekilde ispatlanamamasına rağmen idam edilmişti. Millî Mücadele devrinin kahramanlarından olan Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi isimler ordu menşeli memnuniyetsizlikler ve kamuoyu baskısıyla serbest kalmışlardı. Ancak İzmir Suikastı Davası, bu isimlerin siyasetteki konumlarını ciddi bir biçimde sarsmıştı.⁴⁷⁸

Tabii olarak beraat kararına dâhil olanların aileleri sevinçliydi. Özellikle de tutuklulukları ve yargılanmaları sırasında ülke çapında büyük bir ilgi odağı haline gelen Kazım, Refet, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar, beraat kararının Mahkeme Başkanı tarafından okunmasının ardından çok kısa bir süre sonra serbest kalmışlardı. Haklarında idam kararı verilen; Şükrü, Abidin, Arif, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüşti, Ziya Hurşit, Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi Beyler'in infazları, 14 Temmuz 1926 günü sabaha karşı 03.00'a kadar sürmüş ve infazlar çeşitli yerlerde gerçekleştirilmişti. Teşhir edilmek maksadıyla infaz edilenlerin cesetlerine, saat 10.00'a kadar dokunulmamıştı. Gıyaplarında idama mahkûm olan ancak yakalanamayan Kara Kemal ve Abdülkadir Beyler'in akıbetleri ibret vericiydi. Kara Kemal'in, Karagömrük taraflarında saklandığı ev tespit edilmiş ve 27 Temmuz'da Kara Kemal yakalanmamak için intihar etmişti. Ankara Eski Valisi Abdülkadir Bey ise Bulgaristan'a kaçacağı sırada yakalanmış ve tutuklanarak Ankara'ya götürülmüştü. Abdülkadir Bey'in İzmir Suikastı Davası'nda gıyabında hükümlenen idam kararı, 1 Eylül 1926'da Ankara'da infaz edildi. Avrupa'da oldukları için haklarında gıyabi karar verilen diğer iki isim ise Dr. Adnan (Adıvar) ve

⁴⁷⁷ Anıl, *a.e.*, s.177-178.

⁴⁷⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.258.

Rauf (Orbay) Beyler'di. Yargılama sonucunda Dr. Adnan (Adivar) beraat etmiş, Rauf (Orbay) Bey ise 10 yıl sürgün cezasına çarptırılmıştı.⁴⁷⁹

Böylelikle Ankara İstiklal Mahkemesi, İzmir'deki suikast girişimine ilişkin yargılama faaliyetini tamamlamış oluyordu. Başkan; Ali (Çetinkaya), üyeler; Kılıç Ali ve Reşit Galip (Baydur), Yedek Üye; Ali (Zırh) ve Savcı Necip Ali (Küçüka) Beyler'den müteşekkil Mahkeme Heyeti, 16 Temmuz 1926 Cuma günü Ankara gitmek üzere İzmir'den hareket etmişti. İzmir Suikastı Davası'nın ikinci evresini oluşturan Ankara yargılamaları da bu şekilde başlamış olacaktı. 14 Temmuz 1926 Çarşamba gününün ilk saatlerinde idama mahkûm edilenlerin göğüslerine takılan, suçu ve cezayı tanımladıktan sonra isim kısmının kişiye özel olarak doldurulacağı gerekçesiyle son bölümü boş bırakılan kâğıtlar, bir hayli dikkat çekicidir:

Türk vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reiscumhur Hazretlerine suikast yapmak ve Heyet-i Vekile'yi düşürmek ile hükümet darbesi yapacakları sırada yakalanan ve yapılan yargılama sonucunda suçları saptanan ve Ceza Kanunu'nun 55. maddesi aracılığıyla hareketlerine uyan 57. maddesine dayanılarak asılarak idamına karar verilen...'dir.⁴⁸⁰

İzmir'deki 'görevi'ni tamamlayan Mahkeme Heyeti, İzmir Suikastı Davası'nın ikinci evresi olan sabık İttihat ve Terakki eski mensuplarına yönelik olarak Türk Siyasî Tarihi'nde; "**Kara Çete Davası**" ismiyle de anılan Ankara yargılamalarına başlayacaktı. Yine benzer şekilde Türk Siyasî Tarihi'nde bir başka sıfatla nitelendirilen Mahkeme'yi bu noktada kaydetmekte fayda var. Mahkeme Heyeti'ni oluşturan 5 kişinin 4'ünün isminin 'Ali' olması nedeniyle Türk Siyasî Tarihi'nde bu mahkeme; "**Aliler Mahkemesi**" olarak da anılmaktadır. Bu '**Aliler Mahkemesi**'nin, suikast girişimi hakkındaki bir değerlendirmesi, davanın siyasî boyutuna işaret etmesi açısından önemlidir:

Bu bir İttihatçı meselesidir. Evvelden beri İttihatçılar iktidara gelmek istemişlerdir. Bunların yanında bütün eski İttihatçılar, onların yanında bütün eski Terakkiperverler ve onların arasında da bütün kötü niyetliler vardır. Bunların hepsi İsmet Paşa Hükümeti'ni devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek istemişlerdir. Bu hedeflerine varabilmek için özellikle, Doğu ayaklanmasını kışkırtmışlar, hatta

⁴⁷⁹ Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa...*, s.491; Gülten Savaşal Savran, *a.g.t.*, s.64; Özgür Güvercin, *a.g.t.*, s.66; Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.178-179.

⁴⁸⁰ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.178-179.

buna önyak olmuşlar fakat başarıya ulaşamamışlardır. Sonra da Gazi'yi ortadan kaldırarak hedeflerine ulaşmak yani hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek istemişlerdir.⁴⁸¹

İzmir Suikastı tertibinin ortaya çıkmasından sonra yargılamanın ilk evresi olan İzmir'de, suikast tertibine doğrudan dâhil olanların kimileri Mahkeme Heyeti önünde kimileri de gıyaplarında cezalara çarptırılmış ve bu cezalar infaz edilmişti. Ankara'da gerçekleştirilen yargılamanın ikinci evresi ise suikast tertibinden ziyade, daha çok İttihat ve Terakki'nin tarihsel olarak yargılanması şekline dönüştüğünü ifade etmek mümkündür.

3.3.1. İzmir Suikast Girişimi Davası'nın Ankara Yargılamaları

İzmir Suikast girişimi yargılamalarının ilk evresi olan İzmir yargılamaları bitmiş, cezaların infazı ve beraat kararları uygulanmıştı. 17 Temmuz 1926'da Ankara'ya ulaşan İstiklal Mahkemesi Heyeti, Eski Meclis Encümeni binasında çalışmalarına süratle başlamıştı. İzmir'deki suikast tertibiyle ilişkisi olduğu düşünülen eski İttihatçılar hakkında İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir'de yoğunluklu olmak üzere yurt çapında ilk soruşturma yapılmıştı. Bahusus eski İttihatçıların sık sık toplantılar yaptığı İstanbul'da, İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey ve Emniyet Müdürü Ekrem Bey tarafından yürütülen titiz bir soruşturma yapılmıştı. Sanık, şahit, muhbir ve olası şüpheliler olmak üzere binlerce insanın ifadesi alınmış, soruşturma kapsamında yapılan baskınlarda binlerce bilgi notu ve belgeye de ulaşılmıştı. Soruşturma daha çok İttihat ve Terakki'nin '*Küçük Efendi*'si Kara Kemal'in İaşe Nazırlığı döneminde kurulan şirketler üzerindeki finansal yapıya yoğunlaşmıştı. Kara Kemal'in nazırlığı dönemindeki yolsuzluk iddiaları dava kapsamına alınmış, bu doğrultuda ilk kez, Mahkeme Savcısı Necip Ali (Küçük) Bey tarafından '*Kara Çete Davası*' olarak nitelendirilmişti.⁴⁸²

İzmir'deki yargılama sonunda, davalar ayrılarak Ankara'da yargılanmalarına karar verilen sanıklar, Ulus'taki *Çukur Han*'da tutulmaya başlanmıştı. Sanıklar hakkında davanın Ankara evresinin ilk soruşturması 31 Temmuz 1926'da

⁴⁸¹ Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", *T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi*, (Erişim), <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-28/izmir-suikasti-2>, 01.02.2016.

⁴⁸² Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.182.

sonuçlanmış, son soruşturma ise bundan iki gün sonra 2 Ağustos'ta başlamıştı. Mahkeme'nin temel olarak işaret ettiği nokta ise; İttihat ve Terakki'yi geçmişte olduğu gibi yeniden iktidara kavuşturmak ve İttihatçılığı canlandırmak olduğu, ancak bunun kanun ve hukuk dışı yöntemlerle gerçekleştirileceğiydi. Mahkeme savcısı Necip Ali (Küçüka) Bey, İzmir'deki iddianameyi daha da detaylandırarak, Talat, Enver ve Cemal Beyler'in en çok güvendiği isim olan Kara Kemal'in başkanı olduğu Milli Mahsulat, Milli Kantariye ve Milli Emekçiler gibi şirketlerin yahut Milli İktisat Bankası gibi finansal kuruluşların yönetimini yeniden ele geçirdiğini iddia etmişti. Bu ekonomik güç ile büyük bir etkinliğe kavuştuğunu, sahip olduğu olanaklara güvenerek İstiklal Harbi sonrasında Mustafa Kemal Bey ile İzmit'te iktidar pazarlığına kalkıştığını da iddialarına eklemiştir.⁴⁸³

Dr. Nazım, Hüseyin Cahit (Yalçın), Küçük Talat, Cavit, Hilmi, Nail ve Ebüzziya Beyler sorgularında özetle suikast tertibiyle bir ilgilerinin olmadığını, bunun kendilerine karşı kurgulanmış bir kumpas olduğunu ve bununla birlikte Mustafa Kemal'e olan muhalifliklerinin suikast tertibi ile ilişkilendirilemeyeceğini ifade etmişlerdi. Sorgularda dikkat çeken bir durumu ifade etmekte fayda var. Çünkü Mahkeme'nin olgusal olarak bir kanaate varmaktan çok kişisel kanaatlere göre karar verdiğinin itirafı gibidir. Cavit Bey'in sorgusu sırasında Mahkeme Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in; "*Cavit Bey, şunu iyi bilin ki; İstiklal Mahkemesi kişisel kanısına göre kararını verir. Sizin bu ifadeleriniz bizim için doyurucu olmamıştır.*" ifadesi mahkemenin analitik bir kurguyla, hukukî bir yargılama yapmadığının itirafı gibidir.⁴⁸⁴

Sorgulamalar tamamlandıktan sonra Savcı Necip Ali (Küçüka) Bey'in, esas hakkındaki iddia ve mütalaası; İttihat ve Terakki'nin halkı soyan bir parti olduğunu, Anadolu'dan ucuza getirilen gıda maddelerinin fahiş fiyatlarla halka satıldığını ve böylece elde edilen gelirin, partinin kurduğu vakıflara verilmek suretiyle İttihatçı elitlerin zenginleştiğini söyledi. Bundan sonra ise, beceriksiz bir yönetimle ülkeyi idare ettikleri ve nihayetinde ülkeyi terk ettikleri ve eski iktidarlarına yeniden kavuşmak arzusuyla Mustafa Kemal'e suikast ve Hükümet'e darbe girişiminde bulduklarını ve bu yüzden Dr. Nazım, Cavit, Nail ve Hilmi Beyler'in idamını istedi. Savcı; Ali İhsan, Ethem, Hüsnü, Vehbi, Hamdi, Rauf ve Rahmi Beyler'in

⁴⁸³ Anıl, *a.e.*, s.183-184.

⁴⁸⁴ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.189; ve aynı eserde bkz. ss.185-190.

hapis cezasıyla cezalandırılmalarını ve suça iştirak ettikleri tespit edilemeyen diğer sanıklar hakkında da beraat talep etti.⁴⁸⁵

Savcı Necip Ali (Küçüka) Bey'in, Mahkeme Heyeti'ne sunduğu mütalaasına, konu bütünlüğünü de çok fazla dağıtmadan bir itirazda bulunmak yerinde olacaktır. İttihat ve Terakki elitlerinin haksız bir şekilde zenginleştiğini iddia eden Savcı'nın ifadelerine, yine İttihat ve Terakki'nin katib-i umumîsi [genel sekreter] Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in hatıratında yer alan bir pasaj ile cevap verilebilir:

Talât Paşa Berlin'e gelip yerleştiği günden itibaren daima para darlığı çekerti. **Şahsi serveti olmadığından** buraya gelirken getirdikleri ile geçinmek hayli güç, hatta imkânsızdı. Talât Paşa'nın Almanya'daki hayatını yakından bilenler onun Sultan Reşat tarafından hediye edilen otomobil, birkaç kıymetli eşya ve elmaslı saati satarak geçindiğini hatırlayacaklardır.⁴⁸⁶ [Vurgu bana aittir. E.Ç.]

Bu kısa derkenardan sonra tekrardan Ankara yargılamasına dönebiliriz. 26 Ağustos 1926 tarihinde sanıkların savunmaları dinlendi. Sanıkların birçoğu sorgularında kendilerine isnat edilen suçlamaları reddettikleri gibi savunmalarında da bunu tekrarladılar. Ancak Cavit Bey ve Dr. Nazım'ın dikkate değer ifadeleri oldu. Cavit Bey, savunmasının son sözünü şu şekilde bitirdi: *"Vereceğiniz karar, mutlu dönemlerinizde bir soru işareti ve bir soru şeklinde vicdanlarınızı rahatsız etmesin."* Dr. Nazım ise; Mondros Ateşkes'inden sonra Talât Bey'in başkanlığında 'İslâm İhtilalleri Cemiyeti' altında kurulan derneklerle Anadolu Hareketi'ni desteklediklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine aykırı hiçbir girişimde bulunmadıklarını söyledi. Savunmaların dinlenmesinden bir gün sonra 26 Ağustos 1926 günü saat 14.00'da hüküm açıklandı. Başkâtibin okumaya başladığı karar özetle şu şekildeydi: Toplanan delillerin karara varılması için yeterli olduğunun altını çizerek, ülkeyi nedensiz yere Cihan Harbi'ne sokan ve yeteneksizlikleri nedeniyle bu savaşı kaybeden ve bu kapsamda yurdu felakete sürükleyen ve bununla da yetinmeyip iktidarı yeniden ele geçirmek için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e suikastı dahi göze alan, eski kötü alışkanlıklarından vaz geçmediği anlaşılan İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin cezalandırılmasına hükmetti. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 55, 56 ve 95. maddelerine dayanılarak, Cavit, Dr. Nazım, Nail ve Hilmi Beyler'in idamlarına; Ali Osman ve Salih Kâhyaların 10'ar yıl mâhkumiyetlerine;

⁴⁸⁵ Anıl, *a.e.*, s.190-191.

⁴⁸⁶ Mithat Şükrü Bleda, *a.g.e.*, s.150.

Vehbi, Hüsnü, İbrahim, Rahmi, Rauf, Ali Osman ve Salih Beyler'in kalebent yani sürgün ve hapis cezasıyla cezalandırılmalarına karar verildi. Son olarak ise İaşe işleriyle ilgili vakfiyelerin feshi, şirketlerin tasfiyesi ve bunlara ait taşınır ve yahut taşınmaz mal varlıklarının Devlet hazinesine devrine ve diğer sanıkların beraatlarına karar verildi. Gelinek nokta itibarıyla, İzmir Suikastı Davası'nın ikinci evresi olan Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Ankara yargılamaları bitmiş ve dava neticelenmiş oluyordu.⁴⁸⁷

İstiklal Mahkemesi kararlarının kesin ve nihai olması -bir başka ifadeyle temyiz merciinin bulunmaması- dolayısıyla, infazların derhal yerine getirilmesi gerekiyordu. İngiltere ve Fransa gibi yabancı hükümetlerin, Cumhuriyet Hükümeti'nden sanıkların affını talep etmeleri sonuçsuz kalmıştı. İdam kararlarına karşı Fransız Hükümeti'nin en son girişimine ise Mustafa Kemal şu cevabı vermişti:

Evet adalet kılıcı bazen masumları da öldürür ama, tarih kılıcı daima zayıfları vurur. Ben bunlardan değilim. Bu adamlar yaşamıma kastetmek istediler, bu o kadar önemli değildir. Yaşamımı yüzlerce kez savaş alanlarında ölüme karşı bıraktım. Ve gerekirse yeniden öyle hareket ederim. Fakat onlar, Türk'ün geleceğine kastettiler. Bunu affetmeye hakkım yoktur.⁴⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevapta, '*adaletin kılıcı bazen masumları da öldürür*' ifadesi düşündürücüdür.

İzmir Suikastı Davası'nın son infazları 27 Ağustos 1926 günü sabaha karşı Ankara'nın Cebeci semtindeki Umumî Hapishane önünde yerine getirildi. Diğer hükümlüler de aldıkları cezaların infazı için uygulama alanına götürüldü ve beraat kararı alanlar da derhal salıverildi. Ankara'daki yargılamalarda idam hükmü giyenlerin, ilmekli ipler boyunlarındaiken söyledikleri son sözler dikkate değerdi. Cavit Bey, son söz olarak; "*Hüseyin Cahit Bey'e selamımı söyleyiniz. Çocuklarıma ve refikama baksın.*" dedi. Dr. Nazım; "*Bu işte hiçbir alakam yok bana yazık oldu.*" dedi. Nail Bey; "*Millet sağ olsun, vatanımız yaşasın.*" dedi. Hilmi Bey ise; "*İpin ilmiği arkaya gelsin.*" demişti ve böylelikle, Ankara yargılamasının idamlık mahkûmları son sözlerini söylemişti.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, ss.191-198.

⁴⁸⁸ Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.198.

⁴⁸⁹ Samih Nafiz Tansu, *İttihat Terakki İçinde Dönen...*, s.412-413; Yaşar Şahin Anıl, *a.g.e.*, s.198

Gelinen noktada Ankara İstiklal Mahkemesi'nin İzmir Suikastı Davası kapanmıştı. Bahusus Ankara yargılamalarının suikast tertibinden çok bir İttihat ve Terakki yargılamasına döndüğünü görmekteyiz. Ardında bıraktığı onlarca hukuk skandalına rağmen bu Mahkeme'yi meşrulaştırmak ve yaptığı yargılamaları yerinde bulmak, en hafif tabirle; akademik terbiyeden nasipsiz olanların dile getirebileceği bir husus olarak karşımızdadır.

Zürcher, Ankara yargılamasının, İzmir'dekiyle karşılaştırıldığında daha da göstermelik bir dava olduğuna dikkat çektikten sonra, bu değerlendirmesinin altını, İttihat ve Terakki'nin, iktidardayken uyguladığı politikalara ve daha sonrasında TpCF etrafında toparlanan eski İttihatçılar'ın Mustafa Kemal'e olan muhalefetlerinden kaynaklandığına dikkat çekerek doldurmaktadır.⁴⁹⁰ Ahmad ise; Mustafa Kemal'in, ordu menşeli bir tepkiden çekindiği için TpCF'ye mensup paşalara [Kazım, Refet, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşalar] karşı ılımlı davrandığını ancak eski ve sabık İttihatçılar'a karşı da bir o kadar sert önlemler aldığına dikkat çekmiştir. Netice itibariyle verilen cezalar, Mustafa Kemal'in idaresine karşı açık muhalefete son verdi. Yeni rejim artık daha da güvendedi.⁴⁹¹

3.3.2. İttihat ve Terakki'nin Türk Siyasal Hayatı'na Bıraktığı Miras

İttihat ve Terakki, siyasî bir cemiyet olarak doğmuştu. Cemiyet ruhu bakî kalmak kaydıyla siyasî bir fırka halinde çalışmıştı. İttihat ve Terakki'nin esas gücü de cemiyet ruhunu kaybetmemesinden aldığı ifade etmek mümkündür. İttihat ve Terakki'ye tabi olan mensupları, Cemiyet'e olan imanlarını ve ideallerini hiçbir zaman kaybetmemişlerdi. Mensuplar, İttihat ve Terakki'ye deyim yerindeyse; adeta bir tarikat, bir mezhep ve hatta dinî bir temsili olan iman hüviyeti nazarında bakmışlardı. Bu yüzden olacak ki İttihat ve Terakki, kendi şubeleri arasındaki muhaberelelerinde “*kardeşler*” hitabını kullanırdı. Bu kalplere yerleşmiş bir histi. İttihat ve Terakki'yi ruhunda hisseden bir İttihatçı, daha önce karşılaşmadığı, hiç tanımadığı bir diğer İttihatçı ile karşılaşırsa onu kendisine yakın bilir, dost ve kardeş olarak konumlandırır. Elbette bu hüküm bütün İttihat ve Terakki mensuplarına atfedilemez. Onun içindir ki İttihat ve Terakki'yi ruhunda hissetmesi gerekliliğini bir

⁴⁹⁰ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s.528.

⁴⁹¹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik...*, s.107.

kez daha ifade etmekte fayda vardır. Siyasî fırkalar genellikle bir sınıf, geniş bir zümrenin menfaatini temsil ve müdafaa eden oluşumlardır. Peki, Siyasî bir fırkada rastlanılmasına imkân olmayan bu bağlılık ve sadakatin kaynağı neydi? Buna iman olarak cevap vermek mümkündür. Siyasî cemiyetlerdeki birliktelik, fırkalardaki menfaat birlikteliğinden ziyade yüksek bir ahlâkın ve adanmışlığın birlikteliğidir. İttihat ve Terakki; bir ideal uğrunda hayatlarını feda etmeyi göze almış, yüksek seciyeli şahsiyetlerin birlikteliğinden vücut bulmuştu.⁴⁹²

İttihat ve Terakki'yi kuranlar ve sonradan Cemiyet'e mensup olanlar, nasıl bir teşebbüse kalkıştıklarını ve bu işte hayatlarının mevzubahis olduğunun bilincindeydiler. En ufak bir boşboğazlık, atalet ve arkadaşlarının hıyaneti onlara hapis, sürgün yahut da idam felaketini getirebilirdi. Mensuplar arasında tam ve mutlak bir itimadın hüküm sürmesi gerekiyordu. Bu daimi tehlike, mensuplarda kardeşlik hissiyatını doğurmuştu. İçlerinde şahsi bir menfaat ve zelim düşünceler değil, yüksek bir ideal bağı vardı. Şüphesiz bu ideal, vatana duydukları aşktan ibaretti. Mensupların ekseriyeti, bu vatan aşkı uğruna şehit olmayı göze almış mümin kalbine sahipti. Bu ideal doğrultusunda feda edemeyecekleri hiçbir şey de yoktu. İttihat ve Terakki'ye girerken gözler bağlanıyor, bir namzet tarafından meçhul bir odaya sokuluyorlardı. Gizemli bir ses, kendilerine vatana hizmet ve sadakat imanını tembihliyor, lüzumu halinde canlarını feda edeceklerini ihtar ediyordu. Mensup olmaya niyet edenler de Kur'an'a ve silaha ellerini koyarak yemin ediyorlardı. İlk mensuplar bu heyecanı ömürlerinin sonuna kadar unutamamışlardı. Bu mistik havanın cazibesi, İttihat ve Terakki mensuplarını birleştirmiş, birbirlerine kardeş kılmıştı.⁴⁹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yalnızca *hürriyet* idealinin peşinde koşan bir cemiyet değildi. Ulah, Sırp ve Rum çetelerinin, Balkanlar ve bütün Türkiye için arz ettikleri tehlike ve tehdidin, Türk Milleti'nin kalbinde doğurduğu müdafaa ve mukavemet etmek ihtiyacını karşılayacak bir teşebbüstü. Nitekim İttihat ve Terakki için hayatlarından vazgeçmek pahasına onu yaşatanlar tecrübeli devlet adamlarından oluşmuyordu. Ekseriyeti gençti. Önemsiz memuriyetlerdeki gençlerdi. Mekez-i Umumî haricindekilerin, muazzam tahsilleri olduğunu da iddia etmek de mümkün değildir. Elbette Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye mekteplerinden mezun olanları da

⁴⁹² Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.10-11.

⁴⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.11-12.

vardı. Hattâ mekteplilerin siyasal örgütü olarak bile tanımlanabilirdi. Ancak hükümetin nasıl idare edileceğinden haberleri olmadığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu bekleyen tehlikelerin, karışıklıklarında pek farkında değillerdi. Türklüğün yok olma tehdidi ile karşı karşıya kaldığını, her gün yaşadıkları acı tecrübelerden biliyorlardı. Buna karşılık tahammül sınırını zorlayan bir duygu ile Padişah'ın istibdadına nihayet vermek emelindeydiler. *Hürriyet*'ten başka bu sıkıntılara bir çare olmadığına inanıyorlar, bu gayeye ulaşmak için teşkilatlanıp çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sıkıntılı halden sadece *hürriyeti* ilan ederek kurtaracaklarına inanmışlardı. Fakat bunun devleti kurtarmak için yeterli olmadığını zaman içinde anlayacaklardı.⁴⁹⁴

İttihat ve Terakki'nin siyasî tarihimize bıraktığı en temel miras darbecilik olarak ele alınmaktadır. Ancak bunun idrakleri zorlayan tarafı, darbe ve darbecilik geleneğinin Türk Tarihi'ne İttihat ve Terakki ile girmiş olması kanaatine dayanmasıdır. Eğer bu iddia referans alarak bir tez ortaya koyulacaksa; daha önce gerçekleşmiş olan Yeniçeri isyanları nereye koyulacaktır? Bu anlamda bakıldığında, darbeyi ve darbeciliği İttihat ve Terakki ile birlikte tanımış olmamız mümkün müdür? Elbette analitik olarak bakıldığında bunun cevabı '*hayır*' olacaktır.

Siyasî bir cemiyet olarak doğmuş, daha sonra da siyasal bir parti halini almış olan İttihat ve Terakki'nin, siyasal hayatımıza bıraktığı en kıymetli miras '*siyasal parti*' ve bunun beraberinde getirdiği '*örgütlü toplum*'dur. Türk modernleşmesi içinde II. Meşrutiyet devri ve onun yarattığı siyasal parti olgusu, demokratikleşme tarihimizin en dikkate değer evresini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, modern anlamda demokratik pratiklerin temellerinin II. Meşrutiyet ile yani İttihat ve Terakki ile atıldığını ifade etmek mümkündür. Elbette bu kazanımlar güle oynaya elde edilmemişti. Siyasî entrikalar, siyasî suikastlar ve siyasî darbeler İttihat ve Terakki tarihinin bir parçasıdır. Ancak demokratikleşme tarihimize kazandırdığı siyasal parti olgusundan çok siyasî entrikaları ve darbeleri öne çıkarmak, ilmî ahlâka uymadığı gibi tarihimizin bir parçası olan İttihat ve Terakki unsurlarına karşı yapılan bir haksızlık olarak karşımızda durmaktadır.

İttihat ve Terakki, 1912'de İstanbul'da 9 şubeli, tek bir şehremaneti oluşturmuştu. Şubeler, hükümetin atadığı memurlarca yönetiliyordu. Peşi sıra 1913

⁴⁹⁴ Yalçın, *a.e.*, s.13-14.

yılında çıkarılan İl Özel İdare Kanunu ile birlikte yerel hizmetler, yerel seçimlerin neticesinde oluşan il genel meclisine bırakılarak, yerinden yönetim kaidelerinin kısmen de olsa işlerlik kazandığını görmekteyiz. Ancak genel anlamda İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışında hâkim kanaat bürokratik (devletçi, merkeziyetçi) yönetim anlayışına odaklandıkları yönündedir.⁴⁹⁵ Belediye ve yönetimdeki değişim çabalarının yanı sıra siyasal ve sosyal alanlarda kadın figürünün öne çıkartılması da yine ilk olarak İttihat ve Terakki'nin hâkimiyetinde gerçekleşmişti. Tarım reformu ile birlikte tarımın ticarileşmesi ve buna paralel olarak da sanayinin gelişmesi için İttihatçılar, Cihan Harbi yıllarında bile bu istikametteki girişimlerine devam etmişlerdi.

Son tahlilde İttihat ve Terakki'yi her yönüyle tetkik etmek, bugünkü siyasî gelişmeleri, reform hamlelerini ve Türkiye'nin önünde duran yapısal problemlerin yahut da Osmanlı'dan devraldığı yapısal problemlerin daha sıhhatli bir şekilde analizini yapmamızı sağlayacaktır.

⁴⁹⁵ Korkmaz Tağma, *Yeniden Yapılanmada Siyasi Sistemler Yönetim Modelleri ve Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s.168-169.

SONUÇ

Devletler kudretli iken, ‘adalet’ bir devlet meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak devletler, bir buhran içine düştükleri zaman, şaşalı dönemlerinde bütün kudretleriyle dağıttıkları ‘adalet’e hesap vermek zorunda kalabilirler. Bu buhran halinde hükmedecek gücü kalmadığı için devletlerin, kudretli dönemlerinde koyduğu kurallar, bu kez bizatihi kendi karşılıklarına dikilebilir. Adalet, ister tanrısal gibi görünsün, isterse de bir kâğıt parçası olarak karşımıza çıksın, yönetici sınıfın himayesindeki şu işlevinin pek de değişmediği anlaşılmaktadır: “*Yasanın çiğnenmesiyle ortaya çıkması muhtemel toplumsal ihtilafları, o grup, kabile, klan, etnos veya sınıfın lehine çözümlenmek.*”⁴⁹⁶ Bu anlamda ‘adalet’in kimin için zuhur ettiği sorusu akla gelmektedir. Hakiki manada hangi olgunun ‘adil olanı’ temsil ettiği ve burada adil bir ‘terazi’nin ne kadar var olabileceği -hele ki İttihatçılar gibi tartışmalı tarihi karakterler söz konusuysa- kuşku uyandırmaktadır.

Bütün toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da tarihî karakterlerin ve müesseselerin ‘cellatları’ vardır. Bu ‘cellatlar’ın yönlendirmesiyle, modern toplumların geçirdikleri tarihî süreçler, o toplumların zaman zaman kendi tarihlerine karşı husumet besleyen bir kitleyi oluşturduğu da su götürmez bir gerçektir. Toplumlar, inşa süreçlerinde bu tip ‘cellatlar’a ihtiyaç duyabilirler ve bu incitici durum birçok toplumda da yaşanmıştır. Sosyal ilimler sahasında çalışanların tarihe bir bütün olarak -ve daha çok olgusal olanı anlamak noktasında- bakmaları gerekmektedir.

Bugün, zihniyet dünyamızın genel bir portresi çıkarılacak olursa, geçmişten günümüze devreden problemlere şu şekilde bir mantikî çözümlenme getirmekteyiz: Suçlu ve yahut sorumlu kim?⁴⁹⁷ Tarihe mâl olmuş siyasal ve yahut da sosyal durumların ve kişilerin değerlendirilmesine ‘adli bir vak’a’ gibi bakarak, bunlardan suçlu yahut masum çıkarmak gibi bir yöntem izlenmektedir.

Elimizde yeterli kaynak ve vesika olmadan, suçlu yahut masum yaratmaya çalışmak, ruhî bir probleme işaret etmektedir. Ayrıca ilmî açıdan bakıldığında, tarih;

⁴⁹⁶ Jacques Vergés, *Savunma Saldırıyor*, Çev: Vivet Kanetti, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s.14.

⁴⁹⁷ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınevi, İstanbul 2006, s.161.

suçlu ve yahut masumların tespit edilmesine yarayan bir alan olmadığı gibi, kişi ve yahut müesseselerin meşruiyetini sağlamaya yarayan bir bilim dalı da değildir.

Türk modernleşmesinin evreleri düşünüldüğünde, Türk tarihinin herhangi bir evresinden kendi dünya görüşü istikametinde bir ‘*anlam*’ üretmek ihtiyacı duyan birçok araştırmacı, siyasal anlamda hangi meşrebe yakınsa, onu haklı çıkaracak ‘*ideolojik bir tarih*’ inşasına girişmektedir. Elbette millî kimliklerin oluşturulmasında tarihî karakterler kullanılır ve bunun yadırganması da doğru değildir. Ancak tarihî bir kişi yahut kurum yüceltilirken, bir diğeri de olabildiğince aşağı itilmektedir. Bunu bir tez-antitez gibi görmekten ziyade olgular üzerinden tartışmak, en sıhhatli analizleri yapabilmek için zaruridir. Siyasal fanatizm ile tarihî kurumları ve kişileri ele almak, bu noktada bizi daha fazla ‘*biz*’ yapmayacağı gibi geleceğimizi de tartışmalı bir konuma sürükleyebilir. Netice itibariyle tarihe; istediğimiz -yahut bizden istenilen- sonuçları çıkarabileceğimiz bir alan gibi değil, istemediğimiz neticelerin ortaya çıkması halinde bile bilimsel ahlâka uygun bir şekilde, bunun etraflı izahatını yapabilmek için bize sunulan bir fırsat olarak bakmamız gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşundan feshedilişine ve sonrasındaki siyasal hamlelerinin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesine gayret edilmiştir.

Tarihsel araştırma, bir anlamıyla kanıtlara gitmek ve bunlara doğru sorular sormak demektir.⁴⁹⁸ Özetle; ulaşılan veriler bilimsel metotlarla daha önce elde edilmiş bulguların mukayese edilerek yeni bir muhakemeye tabi tutulması sürecidir. Bir başka deyişle önce veriler ve bilgiler derlenir, daha sonra hipotetik bir kurgu ile bulgular mukayese edilir ve son olarak da farklı bir bakış açısıyla muhakemeye tabi tutulur. Çalışmamızda bahsedilen metodolojik kurgu izlenmiştir.

Hâlihazırda elimizde İttihat ve Terakki ile alâkalı yeterli vesika olmakla birlikte daha fazlasının elde edilebileceği bir arşiv çalışması yapılabilir. Çalışmanın kapsamı kadarıyla ana kaynaklar ve ana kaynaklardan beslenen ikincil kaynakların, mukayeseli bir şekilde taranmasıyla bir metin ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’nden başlayarak İttihat ve Terakki’nin gelişim evreleri kısaca işlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, Millî

⁴⁹⁸ Bernard Lewis, *Tarih Notları*, Çev: Çağdaş Sümer, Arkadaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2015, s.155.

Mücadele'nin teşkilatlanmasında İttihatçı etkinliğine dikkat çekilmiş ve bu iddia temelinde Millî Mücadele devrinde İttihatçılar'ın kurdukları istihbarat örgütlerine değinilmiştir. Son bölümde ise zaferden sonra sabık İttihatçılar tarafından teşekkül ettirilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın siyasî yaşamı üzerinde durulmuş ve İttihatçılığın tasfiyesi süreci olan İzmir'deki suikast tertibine kadar konu ele alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'den miras kalan, 'örgütlü toplum' düzeni ve 'siyasal parti' olguları da tez içinde muhtelif yerlerde işlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda devamında okunacak olan satırlar, İttihat ve Terakki realitesinin kısa bir değerlendirmesi şeklinde olacaktır.

Devleti ve toplumu değiştirmenin, dönüştürmenin en önemli aracı kuşkusuz eğitim sistemiyle yakından ilgilidir. 19. yüzyıl başlarında yapısal olarak bir değişim süreci başlatan Osmanlı Devleti'nin, bunu Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam ettirme iradesi gösterdiğini ifade etmek mümkündür. II. Abdülhamit devrinde, eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte, *Genç Türkler*'in örgütlenmesi ve aktif siyasal hamlelerde bulunması daha da mümkün hale gelmişti. Ancak bir başka açıdan bakıldığında, eğitime verilen önemin artmasıyla birlikte rejime karşı muhalif unsurların gittikçe çoğaldığı ve güçlendiğini de ifade etmek mümkündür.⁴⁹⁹

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte geniş bir yelpazeye oturan, özgürlük hareketinin simgesi haline gelen İttihat ve Terakki'nin, bu özgürlük hamlesini tam iktidar devrinde daha da geliştirdiğini ifade etmek mümkün değildir. Elbette yönetimi sırtlandıklarında güllük gülistanlık bir Osmanlı Devleti'nden bahsedilemez. Bu anlamda İttihatçılar, kurtuluş ümidi şüpheli olan bir devlet idaresi devralmışlardı. Şüphesiz Balkanlar'da, Trablusgarp'ta ve Cihan Harbi'nde büyük ölçekte yaşanan insan kayıpları, İttihat ve Terakki idaresi altındayken yaşanmıştı. Eğer tarihin akışını değiştirmek mümkün olabilseydi, İttihatçılar da muhakkak farklı hamleler yapabilirdi ancak böyle bir durum söz konusu olmadığı gibi reel politikte de bunun bir karşılığı yoktur. Bununla birlikte Türk toprakları, bugün olduğu gibi o dönemde de yabancı devletlerin hayallerini süsleyen bir coğrafyadır ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde savaşa girmeye istekli olduğu iddiası da bu kapsamda yersizdir. Fakat bütün bu olumsuz faktörlere rağmen, "*İkinci Meşrutiyet'in*

⁴⁹⁹ Mehmet Aygün, *Türkiye'de Amerikan Eksenli Muhafazakârlık Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, s.86.

doğurduğu potansiyeli İttihatçılar daha doğru bir biçimde değerlendirebilirler miydi?” sorusu da büsbütün anlamsız değildir.⁵⁰⁰

Cihan Harbi'nin nihayetlenmesinden sonra, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri yurtdışına çıktı. Ancak direniş hareketinin örgütlenmesindeki en önemli katkıyı da yine İttihatçı bir zihnin ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür. Cihan Harbi sırasında muazzam istihbarat başarıları elde etmiş olan Teşkilât-ı Mahsusa personelinin, uzmanlık alanından ve tecrübelerinden faydalanılarak, direniş sırasında kurduğu Karakol Cemiyeti ve devamı niteliğindeki diğer gizli örgütlenmeler, Millî Mücadele tarihimizin temelini oluşturmaktadır. Zürcher'e göre Mustafa Kemal'in, Karakol Cemiyeti'nin tavsiyesi üzerine Anadolu hareketinin başına geçmiş olabileceği de muhtemeldir. Bu çerçevede Mustafa Kemal Bey'in ve İsmet Bey'in Karakolcular'ın lider kadrosuyla bağlantılı oldukları ve bu bağlantının direnişi koordine etmek üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şunu da kaydetmekte fayda vardır. İttihatçı teşkilâtlara dayanarak sistemleştirilen Millî Mücadele'nin yürütülmesi esnasında ve pek fazla su yüzüne çıkmasa da içten içe devam eden liderlik çekişmeleri içinde Mustafa Kemal'in en ciddî rakipleri de yine İttihatçılar'dı.⁵⁰¹

Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'ni, Millî Mücadele'nin tek varisi olarak gördüğü Halk Fırkası'na dönüştürmüştü. Bu anlamda taktik bir hamle ile bunu yaptığını ifade etmek mümkündür.⁵⁰² Mustafa Kemal'e karşı gelişen ilk muhalefet hareketi, Meclis içindeki İkinci Grup'tu ve İkinci Grup'un belirgin bir İttihatçı karakteri de yoktu. Bununla birlikte, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Cumhuriyet'in ilân edilmesi ve bu süreçte Rauf, Re'fet, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Adnan ve Kazım Paşalar gibi direnişte önemli roller oynayan liderlerin dışlanması, yeni bir muhalefet hareketinin doğmasına sebep olmuştur. 1923 Nisan'ında bir grup İttihatçı'nın İstanbul'da kongre biçiminde toplantılar düzenleyerek yeni bir siyasal oluşumla seçimlere girmek düşüncesi üzerine, 9 maddelik İttihat ve Terakki'nin yeniden canlanması olarak düşünülebilecek bir program ortaya çıktı. 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, liberal

⁵⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin Mantığı*, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul 1993, s.128; Korkmaz Tağma, *a.g.e.*, s.166-167.

⁵⁰¹ Erik Jan Zürcher, *Millî Müca...*, s.249-251.

⁵⁰² Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.155-156.

demokratik programının, 1923'te ortaya konulan 9 maddeyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.⁵⁰³

Ayrılıkçı bir Kürt isyanı olarak Şeyh Sait ayaklanması, 17 Kasım 1924'te resmen kurulmuş olan İkinci Grup'un devamı görüntüsündeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, 5 Haziran 1925'te kapanmasına neden olmuştur. Millî Mücadele sırasında ve sonrasında millî kimlik inşası, devlet kurma fikrinin gerisindeydi. Bir başka deyişle devleti kurtarma operasyonu, millî kimlik tartışmalarını ertelemiştir. Cumhuriyet'in ilânıyla birlikte kısa süre de olsa bu anlayışın hâkim olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede Şeyh Sait ayaklanmasının, devlete bir kimlik kazandırmak ve meşruiyetini sağlamak ve buna paralel olarak da muhalefetten kurtulmak için kullanıldığı müşahede edilmektedir.⁵⁰⁴

İzmir Suikastı Davası ile birlikte İttihatçı 'artığı' kimselerden kurtulmak, bir anlamda İttihat ve Terakki ile tarihsel olarak hesaplaşmak için 'görevini' hukuka sadakatten çok rejime sadakatle yapan 'Aliler Mahkemesi', Kemalist tarihçiler eliyle öteden beri kutsanmaktadır. Bu kapsamda resmi tarihçiliğin sıhhatli bir analizden uzak olduğunu ifade etmek mümkündür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 ilâ 1918 yılları arasındaki faaliyetleri ve sonrasında cereyan eden Millî Mücadele'deki İttihatçı örgütlenmelerin yok sayılması, Kemalizm'in kutsanması için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Bu durum *rejimi dengelemek* adına yapılmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin Hükümeti olan İttihat ve Terakki'nin, bir anlamda Osmanlı'yı hatırlatması, yeni rejimi tehlikeye düşüreceği düşüncesiyle önceleri yok sayma daha sonra ise kıymetsizleştirme hamlelerine maruz bırakılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle İttihat ve Terakki'nin 'şeytanlaştırılması', yeni rejimin sağlamlığı için zaruri görülmüştür.

Uzun yıllar boyunca İttihat ve Terakki'nin varlığı birtakım tarih kitaplarında 'şeytani' olanı temsil eden bir formda tahlil edilmiş, Türk tarihinin bir parçası olarak görülmemiştir. Özellikle de Millî Mücadele döneminde İttihatçılar'ın katkıları, önceleri yok sayılmış ve fakat durumun böyle olmadığının anlaşılması üzerine de fedakârca hizmet eden İttihatçı unsurların mücadeleleri kıymetsizleştirilmeye çalışılmıştır.

⁵⁰³ Erik Jan Zürcher, *Millî Müca...*, s.252; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver...*, s.156.

⁵⁰⁴ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli*, Birikim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2014, s.20-21.

Netice itibariyle rejimin devamlılığı ve yahut sağlamlığı, İttihatçılığın ‘şeytanlaştırılması’yla mümkün olmadığı gibi, bu tür zorlama çabalar Türk Tarihi’nin ayrılmaz bir parçasının da göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. İttihatçılar’ın ciddî hataları elbette vardı. Ancak bu hataların tarihî gerçekliklere aykırı bir biçimde, İttihatçılar’ın son anlarına kadar Türk Devleti’ne sadakatle hizmet etme gayretlerinin perdelenmesi için kullanılması da kabul edilemez.

KAYNAKÇA

Kitap

Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

—, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 9 Baskı, İstanbul, 2013.

—, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev: Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

Akal, Emel, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

—, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

Akın, İlhan F., *Türk Devrimi Tarihi*, Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul, 1984.

Aksoley, İhsan, *Teşkilât-ı Mahsusa*, Haz: Mehmet Hastaş, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

Aksoy, İlhan, *Tarih Bilgi Bankası*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara,

Alkan, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.

Anıl, Yaşar Şahin, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.

2014.

Armstrong, H.C., *Bozkurt*, Çev: Ahmet Çuhadır, Kum Saati Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilâlin Mantığı*, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul, 1993.

—, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1860-1908)*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

—, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1908-1914)*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

—, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa (1914-1922)*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

- , *Tek Adam (1881-1919)*, Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.
- , *Tek Adam (1919-1922)*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.
- , *Tek Adam (1922-1938)*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Aygün, Mehmet, *Türkiye’de Amerikan Eksenli Muhafazakârlık Mümtaz Turhan ve Batılulaşma Tartışmaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Ayverdi, Sâmiha, *Kölelikten Efendiliğe*, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Baskı, İstanbul 2009.
- Babacan, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- Balkan, Fuat, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan’ın Hatıraları*, Haz: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bardakçı, İlhan, *İmparatorluğun Yağması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 3 Baskı, İstanbul, 2009.
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım*, Cilt 4, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- , *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I Kısım II, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Bilgin, Vedat, *Türkiye’de Değişimin Dinamikleri*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2007.
- Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, Cilt I, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- , *İttihat ve Terakki’de On Sene*, Cilt II, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2009.
- Birinci, Ali, *Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- , *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Bora, Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2014.
- Cengiz, Halil Erdoğan, *Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012.
- Çalen, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

- Çam, Esat, *Batı Demokrasisinde Siyasî İktidar ile İktisadî İktidar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.
- Çavdar, Tefvik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2013.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Türklük Meseleleri*, Doğu Kütüphanesi, 3. Baskı, İstanbul, 2006.
- Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1974.
- , *Siyasî Rejimler*, Çev: Yaşar Gürbüz, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1966.
- Erickson, Edward J., *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı*, Cilt IV, Çev: Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ersaydı, Alper, *Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi Alemdar Gazetesi'ne göre Mütareke Döneminde İttihatçılık*, AKY Basım Yayın, İstanbul, 2011.
- Fay, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İhsan, *Akıllı Türk Makul Tarih*, Papersense Yayınları, İstanbul, 2014.
- Fedayi, Cemal, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı? Osmanlı'dan Cumhuriyete Nasıl Geçildi?*, Kadim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- , *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Nasıl Geçildi?*, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Haz: Cemal Güzel, Ayraç Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2005.
- Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, 16. Baskı, İstanbul, 2010.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Der: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, Ankara, 2007.
- , *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev: Hayrettin Özler, Adres Yayınları, Ankara, 2012.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cüz: XI. – XIV., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- İyiat, Bora, *Bir Vatanı Karşılıksız Sevmek*, Tümar, 2. Baskı, Ankara, 2006.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Cilt I, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

- , *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Cilt II, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.
- Karan, Kaya, *Geçmişten Günümüze Türk İstihbarat Teşkilatı*, Kripto Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015.
- Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, Yay. Haz: Yusuf Turan Günaydın, TTK Basımevi, Ankara, 2011.
- Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 18. Baskı, Ankara, 2006.
- , *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1981.
- Kocaoğlu, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık*, Temel yayınları, İstanbul, 2006.
- Koloğlu, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, Pozitif Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2005.
- Kösoğlu, Nevzat, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Kuran, Ahmed Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1959.
- Küçükkılınç, İsmail, *II. Meşrutiyet'in İlânında Halk Unsuru*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2011.
- Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Haz: İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Lane, Ruth, *Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı*, Çev: Zeynel Abidin Kılınç, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.
- Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihât ve Terakki Ne İdi?*, Alfa Yay., İstanbul, 2013.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2010.
- , *Tarih Notları*, Çev: Çağdaş Sümer, Arkadaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2015.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2010.
- , *Jön Türklerin Siyasî fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2012.
- , *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2010.
- , *Türk Modernleşmesi*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2012.

- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ed: Sıddık Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.
- , *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2010.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998.
- Pekmen, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif*, Haz: Hasan Babacan, Servet Avşar, TTK Basımevi, Ankara, 2013.
- Politzer, Georges, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Çev: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, Tarihsiz.
- Prélot, Marcel, *Politika Bilimi*, Çev: Nihal Önoğ, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Ragıp, Mustafa, *Meşrutiyet'ten önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ramsour, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Çev: Hacasan Yüncü, Etkin Kitaplar, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
- Roskin, Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012.
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Zafer Savaş, Nilüfer Yayınları, Ankara, 2011.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul, 1999.
- Schmitt, Carl, *Siyasi İlahiyat*, Çev: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, 4. Baskı Ankara 2014.
- Stoddard, Philip H., *Teşkilât-ı Mahsusa*, Çev: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003.
- Sultan, Casim M., *Stratejik Tarih Yorumu*, Çev: Abdurrahim Şen, Mana Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şakir, Ziya, *İttihat ve Terakki-I Nasıl Doğdu?*, Der: Ali Birinci, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.
- , *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı?*, Der: Ali Birinci, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.
- , *İttihat ve Terakki-III Nasıl Öldü?*, Der: Ali Birinci, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

- Şapolyo, Enver Behnan, *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, Güven Basımevi, İstanbul, 1943.
- Tahir, Kemal, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2013.
- Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.
- , *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tağma, Korkmaz, *Yeniden Yapılanmada Siyasi Sistemler Yönetim Modelleri ve Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- Temo, İbrahim, *İttihat ve Terakki Anılarım*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tepeyran, Ebubekir Hâzım, *Zalimane Bir İdam Hükmü*, Haz: Faruk Ilıkan, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. himayelerinde, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- , *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- , *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Turan, Osman, *Türkiye’de Siyasî Buhranın Kaynakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Turfan, M. Naim, *Jön Türklerin Yükselişi*, Çev: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2010.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordu’nun Durumu ve yeniden Yapılanması*, TTK Basımevi, Ankara, 2001.
- Ülgener, Sabri F., *Zihniyet ve Din İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Vergés, Jacques, *Savunma Saldırıyor*, Çev: Vivet Kanetti, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- Vergin, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.

- Weber, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, Haz: M. Atilla Arıciöğlü, H. Bahadır Akın, Çev: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2011.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943.
- Yayla, Atilla, *Siyasî Düşünce Sözlüğü*, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2005.
- Yeşil, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilâtlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.
- Zürcher, Erik J., *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2013.
- , *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 28. Baskı, İstanbul, 2013.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Çev: Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015.
- , *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2013.

Dergi

- Alkan, Ahmet Turan, “Aradan Geçen Bir Asır, II. Meşrutiyet'i Kavrayışımızda Neleri Değiştirdi?”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 94, Yıl: 2008, ss.16-20.
- Aydın, Mesut, “Hamza Grubu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yıl: 1, Sayı: 3, Mayıs 1989, ss.371-379.
- “Galip Paşa'nın Hâtıraları 31 Mart Vakası”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 7, Ağustos 1966, s.22-23.
- Polat, Nazım Hikmet, “II. Meşrutiyet Devri Sosyal ve Kültürel Hayatının Bazı Tanıtıcı Vasıfları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 94, Yıl:2008, ss.54-57.

Yazarı Olmayan Kaynaklar

- Türk İnkılâp Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1973, s.132-133.
- Türkiye'de Siyasi Dernekler*, Cilt: II, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1950, s.63.

Derlemeler

Hamit Pehlivanlı, “*İstiklal Harbi Dönemi Türk İstihbaratçılığı*”, *Türk İstihbaratı*, Haz: Ümit Özdağ, Merve Önenli Güven, Kripto Yayınları, Ankara, 2015, ss.78-80.

Mehmet Ö. Alkan, “1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı”, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Der: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.94.

Mustafa Çalık, “Takdim”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları*, Haz: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2014, s.9.

Mustafa Çalık, *Ermeni Soykırımı İddiaları- Yanlış Hesap Talât’tan Dönünce*, Der: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, 6. Baskı, Ankara, 2013.

Rıdvan Akın, “*İkinci Meşrutiyet’in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları*”, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Der: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.55.

Taner Akçam, “Divân-ı Harb-i Örfî’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Tehcir ve Taktik – Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları İttihad ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922*, Der: Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss.130-132.

Yılmaz Öztuna, “*Balkan Savaşları’nın Kısa Tarihi*”, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları*, Haz: Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, Ankara, 2014, ss.19-21.

Tez

Aydın, Nermin Zahide, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulad 1880-1926*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2014.

Demirbaş, Osman, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1999.

Erterzi, Hakan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Basını*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000.

Gürel, Cemal Necip, *İttihat ve Terakki ve Paramiliter Yan Kuruluşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009.

Gürlevik, Selim, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

Güvercin, Özgür, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Bolu, 2007.

Savran, Gülten Savaşal, *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

Toptaş, Seyfi, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Posta ve Telgraf Teşkilatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2004.

Üçüncü, Uğur, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Trabzon, 2006.

Ülker, Nurdan Seda, *Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2012.

E-Kaynak

Avcı, Cemal, “İzmir Suikastı”, *T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi*, (Erişim), <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-28/izmir-suikasti-2>, 01.02.2016.

Düzenli, Yahya, “Ziya Hurşit Gerçeği, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemesi”, *Milat Gazetesi*, 02.10.2013, (Erişim), <http://www.milatgazetesi.com/ziya-hursit-gercegi-izmir-suikasti-ve-istiklal-mahkemesi/47522/#.VrAZ1i627zM>, 01.02.2016.